

A magyar államfők jogállása

PhD értekezés

Előszó

A nagy összefoglaló művek a magyar államról és benne az államfőről, történettudományi, jogtörténeti és közjogi nézőpontból javarészt 1945 előtt születtek meg.

Ezek szemléleti alapjául a szentkorona-tan szolgált. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom, majd a tanácsköztársaság után bekövetkezett ugyan egyfajta visszarendeződés, de az 1918 utáni közjogi szemléletmódot érezhetően „zavarta” a kormányzóság intézményének bevezetése és az integer Magyarország trianoni méretűvé válása. A revízió gondolatát is a szentkorona-tanra hivatkozva dolgozták ki.

Az 1945 után készült összefoglaló munkák megmaradtak korábbi kereteikben, de gazdagodtak tematikájukban.

A Hóman-Szekfü szerzőpáros által jegyzett öt kötetes Magyar történet – máig ívelő – átütő sikere készítette arra a magyar történettudományt, hogy nekilásson a tíz kötetes Magyarország története elkészítéséhez. A „népfrontos” szerzőgárda által írt kötetek szakmailag egyenetlen teljesítményűek.

A rendszerváltás után megújult a jogtörténetírás is. Az új tankönyvek (Magyar jogtörténet, Magyar alkotmánytörténet, Államelmélet, Alkotmányjog, Alkotmánytan, Összehasonlító politológia stb.) színvonalas szakmunkák és ezeken kívül még rengeteg – a részkérdésekre koncentráló – tudományos igényű tanulmány született.

A fentiekől eltérő szemlélet – és tárgyalási móddal Schlett István jelentkezett (A magyar politikai gondolkodás története I., II/1. Kötetek). A jogképződési folyamatok politológiai összefüggéseinek felhasználásával és a jogelméleti, -bölcseleti és –történeti eredményekre támaszkodva az események rekonstruálhatóvá válnak, „ahogyan az történt”. A magyar államfő jogállásának, jogkörének, helyettesítésének, magának az állami főhatalom gyakorlásának a hátterét és – néhány esetben – működési mechanizmusát szeretnénk az értekezésben felvázolni.

Ahol mód nyílik rá, igyekszünk a jogalkotó mögöttes szándékait kimutatni és feltárni az államfő vagy helyettese tényleges befolyását az események menetére és kimenetelére.

A tényanyag tárgyalása során lábjegyzetekbe tettük azokat a fontosnak gondolt dokumentumokat, álláspontokat stb., amelyek szándékaink szerint elősegítik gondolatmenetünk mozgatórugóinak megértését.

- 2 -

A magyar állami főhatalom gyakorlásának – 1000 – 1944 közötti személyi intézményi, közjogi hátterének megjelenítésére és leírására, valamint a jogképződési folyamatok politológiai szempontú tárgyalására tettünk kísérletet, ezt kívántuk alkalmazni az elkészült értekezés fejezeteiben.

Köszönet illeti az értekezés elkészítéséhez önzetlen, baráti segítséget és szakmai útmutatást nyújtó Visegrádi Antal professzor urat, aki mindig a legdöntőbb pillanatokban avatkozott közbe és lendített túl a holtponton.

Külön köszönet a szakmai anyaggyűjtésben segédkező Batta Rudolf, Kaselyák Győző és Szentesi Zsolt Ph.D. uraknak, barátainknak.

„a jog hatékonyságán egységesen a jogszabályok útján ténylegesen elért valóságos eredmény és az elérni kívánt társadalmi cél közötti viszony értendő.”

Visegrády Antal

B E V E Z E T É S

A király jogállása közjogi szempontból (jogképződés szokásjog és törvényi utakon)

az Árpád-korban

A.) A trónra kerülés jogcímei:

A témát legrészletesebben Bartoniek Emma¹ dolgozta fel, de mások is jeleskedtek a trónöröklési lehetőségek elméleti sémáinak elkészítésében.

A királyi szék betöltésének esetkörei:² a szakirodalom alapján:

- senioratus majd primogenitura (Bartoniek Emma)
- primogenitura (Fraknói Vilmos)
- fiúörökösödés (Domanovszky Sándor)
- Árpád fiágai egyaránt részesültek benne (Kristó Gyula)
- nem volt meghatározva (Elekes Lajos)
- rokonságfoki örökösödés (Rugonfalvi Kiss István)
- seniorátus, testvéröröklés, majd primogenitura a nemzet választási jogának elismerése mellett (Pauler Gyula)

¹ Bartoniek Emma: - A magyar királyválasztáshoz
Századok 1923
- Az Árpádok trónöröklési joga
Századok 1925-26
- Corona és regnum
Századok 1934
- A magyar királyválasztási jog a középkorban Bp. 1936

² A kérdést részletekbe menően tárgyalja és Bartoniek nyomvonalán halad Bruckner Győző máig kiadatlan művében (A magyar alkotmány és jogtörténet I-II. Érdliget 1953 dec., Feltalálási helye Debreceni Egyetem Nagykönyvtára; A három kötet jelzete: I.=Ms 154/2:1; II.=Ms 154/2:2; III.=Ms 154/2:3)

Bruckner végső soron négy lehetőséget tételez az örökösödési rend mibenlétének meghatározására:

- 1.) primogenitura
- 2.) senioratus
- 3.) rokonságfoki örökösödés (successio gradualis)
- 4.) „más fajta”

Bartoniek szerint a Béla-ág (I.Béla, I.Géza, I.László) idején a senioratus mint öröklési rend tudatos politika volt, mert ez felelt meg az Árpádok korábbi öröklési rendjének.

Domanovszkynál az örökösödés és a választás az egyes esetek függvénye, ahol a testvéröröklési rend és jog biztosítja a trónigényt a senioratusból kinövő ducatus révén. Ezt a rendet I.András öccsével Bélával teremti meg, melyet a király azáltal rúgja fel, hogy fiát Salamont megkoronáztatja. Béla a senioratus elve alapján nyúl a korona után, mivel Salamon ekkor még gyermek („infantulus”).

Az utódlást jórészt az döntötte el, hogy a számbavehető várományosok milyen hatalmi bázissal, esetleg milyen támogatottsággal rendelkeztek.

Csak példálózó jelleggel néhány trónváltás:

- Péter akadálytalanul lép I.István helyére, pedig csak örökbefogadás révén lehetett primogenitúrának, helyesebben szólva fiúörökösödésnek nevezni a történeteket;
- Salamon, bár a primogenitura fennáll, nem tudja átvenni apjától a királyságot, mert nagybátyja I.Béla idoneitasa és senioratusa erősebb jogcím és ezt katonai erő támasztja alá;
- I.Béla halála után., bár Salamon még mindig kiskorú és az idoneitas I.Béla legidősebb fia, Géza oldalán, Salamont sikerül trónra juttatni;
- I.Lászlót kéri, hogy vegye át a királyi hatalmat, mert Salamont a vezető réteg – alkalmatlannak tartja az uralkodásra (holott már felnőtt, cselekvőképes);
- I.László – talán már a halálos ágyán – megváltoztatja az általa kijelölt utódlási rendet és Álmos helyett annak bátyját, Kálmánt nevezi örökösévé. Ezzel visszatér a seniorátushoz.

II Gézától kezdődően, aki oklevelében először mondja ki, hogy apja fiaként örökösi jogán bírja a trónt, elfogadott öröklési renddé vált a primogenitura.

IV.Béla 1222-től a filius helyett a primogenitus, majd a primogenitus rex formulát használta, s ez „már az elsőszülöttségi jog pontos, tudatos és következetes kifejezése.”³

I.László „trónra kérését” leszámítva két formális királyválasztás történt az Árpádok alatt:

- Aba Sámuel, miután Péter elmenekült, összehívta az előkelőket és a püspököket, s felvetette: van-e az országban idoneitast felmutató Árpád-házi férfi? Mivel ilyen nem akadt, hiszen a Vazul-fiak külföldön tartózkodtak, tehát csavarosan volt feltéve a kérdés, így Aba Sámuel választották királlyá.
- III. (Utószülött) Adnrás, kinek származását igyekeztek kérdéssé tenni, sikertelenül.

³ im.I.256.o.

A primogenitura győzelemre jutásában az is közrehatott, hogy az Árpád-házon belül hiányoztak a trónigény-nyel fellépő oldalágak.

B.) A koronázás:

Mindegyik árpád-házi királyunk megkoronáztatta magát, I.László csak Salamon halála után.

A korona a királyságot jelképezi. Aki uralkodó lesz és Árpád-házi, az előtte herceg, akit pedig megkoronáztak, az király és a Képes Krónika szerint – Salamonra utalva – ez akkor is így van, ha a koronázott se nem kormányoz, se hatalmon nincsen. Ezért nem nyúlt a koronáért I.László Salamon életében.

Fokozatosan alakult ki a koronázás szabályrendszere. Három feltétel egyidejű teljesítésére volt szükség:

- 1.) az esztergomi érdek koronáz (már 1172 előtt is, de III. Ince pápa 1212-től ezt kizárólagos előjogává tette);
- 2.) a székesfehérvári bazilikában (melyet első királyunk alapított magánkápolnaként; 1204-től felette a joghatóságot Róma gyakorolta);
- 3.) I.(Szent) István koronájával és a többi uralkodói jelképpel (szent korona fogalmának kialakulása);

A korona a mindenkori királyé, de a hatalom átruházása az Árpád-házat illeti, amely dönt a trónöröklési jog felől, majd megjelenik a Szent Istvánra való hivatkozás, „akitől a királyok hatalma és az alattvalók jogai erednek”⁴.

A királynékat is koronázták és esküt is tettek.

Trónviszályok idején különös hangsúllyal esett latba a koronázás törvényessége, mely a legitimitást biztosította.

⁴. Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik
Magyarország története 1301-ig
Csokonai Kiadó 1997, 52.o.

C.) Jogalkotás⁵ és törvénykezés:

Magyarországon is a szokásjog dominált, de az államalapítással és a kereszténység felvételével szükségszerűen együttjáró új szabályokat írásba kellett foglalni. Ezek többsége Nyugatról átvette mintá, de a büntetések többsége bizánci eredetű, ilyen a vakítás, orr-, nyelv- és kézlevágás, a hajlenyírás.

A Magyar Törvénytárat fellapozva az a kép tárul elénk, hogy a XI. századból Szent István, Szent László és Könyves Kálmán törvénykönyvei maradtak fenn, de ezek valójában más uralkodókkal is összefüggésbe hozhatók.⁶

A XII.századból nem maradt fenn írásos törvényi anyag; a XIII.századból valók: a három Aranybulla, az ún. Kun törvények, valamint III.András törvényei 1290-ből és 1298-ból.

A törvénykezés, azaz a bíraskodás mint királyi felségjog legkorábbi megnyilvánulása az országos jellegű törvénykezési napok meghirdetése évente egy majd két alkalommal.

(1083-ig Nagyboldogasszony – augusztus 15. – majd áttéve augusztus 20-ra, Szent István napjára.)

Az Aranybulla előírásai között már mint az ország régi szokása szerepel.

Megválaszolásra váró kérdés: a törvénykezési napok, mint a sérelmek előhozatali fóruma a törvényhozás, azaz az országgyűlés előképének tekinthető-e?⁷

Eckhardt Ferenc szerint: „Az országgyűlés alighanem a székesfehérvári törvénytárból fejlődött ki, amint más törvényező gyűlésekből is szabályalkotó gyűlések szoktak kialakulni. Már az 1231. Aranybulla szerint volt az összegyűlő nemeseknek ellenőrzési joga a nádorral szemben, az 1267.évi decretum meg megyéenként két-három nemes megjelenítését tartja

⁵. Nagy segítségemre volt ezen rész felvázolásában Jánosi Mónika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban Szeged 1996.c. műve

⁶. Pl.: Szent István II.törvénykönyve I.András korabeli viszonyokat is szabályoz; Szent László három törvénykönyvének keletkezési idejéről is megoszlanak a vélemények (Salamon és I.Géza korát tükrözhetik.)

⁷. A jogtörténetet művelők körében általában igenlő a válasz erre a kérdésre, de a jelenlegi álláspontok már árnyaltabban fogalmazzak és egyszerre több előképet is felvázolnak, amelyek transzformációjából jöhetett létre az országgyűlés.

szükségesnek, vagyis az ország összes nemeseinek képviselőjét. Ennek a decretumnak a kiadását a nemesek gyűlése előzte meg, amely után kéréseket intéztek a királyhoz, aki báróival tanácskozáni, hajlott azok teljesítésére és adta ki a törvényt. Ezt tekinthetjük az első országgyűlésnek.⁸ Így véli Egyed József⁹ is.

A Mezey Barna szerkesztette Magyar alkotmánytörténet¹⁰ c.tankönyv álláspontja óvatosabb és rugalmas, mert több, egymástól különböző forma összeolvadásának tartja a törvényhozó országos gyűlést, közkeletű nevén országgyűlést létrejöttét.

Így tekinthetők formának és előképnek:

- a székesfehérvári törvénylátó nap¹¹.
- 1267.évi decretum 8.fejezete¹².
- serviensek gyűlései (communis congregatiok)¹³.
- a királyi tanács¹⁴.

Ez az álláspont elfogadható.

D.)A királyi hatalom segítője: a királyi tanács

Már I.(Szent) István Intelmei említik senatus néven, mely a politikai döntéshozatal fóruma, a hatalom letéteményese, melynek tagjait a király hívja meg a legtekintélyesebb, legbölcsebb emberek közül.

⁸. Eckhardt Ferenc: magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp.1946, 109.o.

⁹. Egyed József: Alkotmányunk történeti alapja: a szent istváni állam. Diósgyőr 1946. 42.lap. Jogtudományi doktori értekezés A 3150

¹⁰. Magyar Alkotmánytörténet. Szerkesztette: Mezey Barna. Osiris kiadó Bp. 1995

¹¹. „A királyi jogszolgáltatás, a jurisdictio jóval szélesebb fogalom a mai igazságszolgáltatásnál, nemritkán kormányzati döntések megfogalmazására is kiterjedt (például ítéletek) formájában születtek meg közigazgatási elhatározások). Az ítélkezésen, vagyis a megsértett jogrend helyreállításán túl, célja még az érvényes jog megállapítása is. Ilyen értelemben bizonyos mértékig alapjául szolgálhatott a törvényalkotásnak is, jóllehet a bevallottan új törvények alkotása és a régiek deklaratív eltörlése majd csak a 13.század vége felé lesz általánossá. Addig a régiek értelmezése, a szokások megállapítása folyik. (Gerics József)” im.76.o.

¹². Minden megyéből 2-3 nemes kötelező megjelenése a törvénytájon, „hogy azoknak jelenlétében minden kártevésről és jogtalanságról, bárki okozta és követte el azokat, minden panaszosnak elégtételt szolgáltatassunk.” im.i.h.u.o.

¹³. u.o.

¹⁴. im.77.o.

A király és a királyi tanács együttesen testesítette meg a közhatalmat.

A király köteles volt örökérvényű döntései előtt a tanács hozzájárulását kikérni (pl. decretumok meghozatala, más kül- és belpolitikai kérdésekben).

A királyi tanács ebben az időben még az egyházi és világi méltóságokat, valamint a királyi család arra érdemes tagjait tömörítette, de az Árpádkor végére a tartományurásokok kiépülésével már a hatalom valódi birtokosának tekinthető (pl.: IV. (Kun) László idején).

A királyi tanács jogköre, hasonlóan a királyéhoz, nem volt részleteiben kidolgozva, de az Intelmek eligazítást ad arra nézve, milyen ügyek tartozhattak a hatáskörébe.¹⁵

A véleménynyilvánítás, a kormányzásban való részvétel, az, hogy felelőssége csak a király felé volt hosszú időn át – nos, ezek azok a dolgok, amelyek nélkülözhetetlenné tették magát a tanácsot. A tanács tagjai magán- és/vagy közjogi kapcsolatban álltak uralkodójukkal, ezért viszonylag könnyen lecserélhetők (kivételesen még az egyházi méltóságot viselők is). A királyi tetszvényjogból folyt, hogy a tanács véleményét milyen mértékig tette magáévá a király. Ha az egyhangú volt, általában elfogadta.

A királyi tanács uralkodóvá emelő, döntésformáló szerepköréről szóló adalék, hogy 1060-ban I. András halálakor kijelölt és megkoronázott utóda Salamon nem tudta átvenni a trónt, de hogy a királyi tanács többsége mellette állhatott azt az is bizonyítja I.Béla már koronázása után országos gyűlést hívott össze, ami ugyan lázadásba torkollott, de ennek örvén saját főembereivel tölthette fel a tanácsot.

A királyi tanács fontosságát az Aranybulla is elismerte.

IV. (Kun) László alatt a tanács a királlyal szemben túlhatalomra tett szert, s az ország irányítójává lépett elő.

¹⁵. „VII. A tanács súlyáról. A királyi emelvényen a tanács a hetedik helyre tart igényt. A tanács állít királyokat, dönti el az ország sorsát, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat.”
István Király Intelmei. Sorozatszerkesztő Szigethy Gábor.
Magvető Könyvkiadó 1982, 18.o.

III.András idején az 1290.évi IX.tc. írta körül elsőízben a tanács jogkörét, míg az 1298.évi XXIII.tc. pedig a hatáskörét¹⁶ konkretizálta.

A jogképződési folyamat törvényi útja biztosítottnak ígérkezett.

¹⁶„Úgyszintén elhatároztuk:

- a.) Hogy a király úr udvarát méltóságteljesebben igazgassák és Magyarországot illendőbben kormányozzák, király urunk háromhónaponként váltakozva, két-két püspököt tartson maga mellett, és pedig a rendnek megfelelően egyiket az esztergomi, másikat a kalocsai egyháznak alárendelt püspökök közül, s ugyanannyi, illetőleg valamennyi nemest – akiket most választottunk -, s ezeket a királyi kincstárból megfelelő fizetéssel lássa el.
- b.) És ha a király úr elmulasztaná ezt megcselekedni, bármit tesz is ezen említett, mellérendelő tanácsosok tanácsa nélkül, a fontosabb birtokadományok és a méltóságok eladományozása vagy más nagyobb dolgok felterjesztésében: azokat nem kell megtartani.”

Corpus Juris Hungarici CD 1298.évi XXIII.tc. a király mellett állandóan működő tanács szervezéséről és annak hatásköréről.

KJK-KERSZÖV Bp. 2000.január 1.

I. Királyi szék betöltésének szabályai 1439-ig:

1.) I.(Szent) István patrimonális királysága: a hagyomány a folytonosság és az újítás jegyében.

István 997-ben primogenitúra révén örökölte meg apja – Géza fejedelem – székét. Megkereszteltetése, majd házassága bajor Gizellával fejedelmi hatalmát erősítette, hiszen a kor szokása (hagyománya) szerint Koppány, - István anyjával, Saroltával – levirátust akart megvalósítani, s a főhatalomért folyó versengést fegyverrel kellett eldönteni. A küzdelem István javára dőlt el. Szüksége volt azonban arra, hogy vezető szerepének keretét adjon: ezt a folyamatot nevezzük államalapításnak, mellyel túllépett a törzsi intézményen, meghaladva azt szervezeti és szerkezeti értelemben is. Újítása – mely valójában a nyugati minta honi viszonyokra történő adoptálása volt – nyomán elkezdődött az államiság korszaka.

1.1. Államszervező tevékenysége

1000 karácsonyán István a pápától (II.Szilveszter) kapott koronával – továbbá lándzsával és az apostoli kereszttel – királlyá koronáztatott és elnyerte az ezzel járó királyi felségjogokat is.

Az István által létrehozott Magyar Királyság lényegi elemeit tekintve a többi kortárs keresztény állam leképezése volt, de figyelembe vette a meglévő - létező különbségeket is. István államszervező és –építő tevékenysége, továbbá intézkedései leginkább Nagy Károly (Charlemagne 768 – 814) birodalomépítő politikájához hasonlítható belpolitikai értelemben.

Külpolitikájukban már kevés azonos jegy lenne, tekintve, hogy Nagy Károly expanzív hadjáratai szinte állandó konfliktusforrást jelentettek szomszédainak, míg István a külkapcsolatokat dinasztikusan építgette, alárendelve szövetségi politikájának. István patrimonális királyságában „a közjogi és magánjogi elemek a legszorosabb kapcsolatban jelentkeznek..... Korlátlan közjogi hatalmának materiális alapja.... patrimoniuma, azaz örökölt magángazdasága: földbirtoka és a földesúr hatósága alá tartozó népek összessége. Az állammal e korban egyértelmű királyság – regnum – fogalmában a király közhatalmán kívül a patrimoniumban gyökerező földesúri magánhatalom is fennfoglaltatik. A felségjogok és a király földesúri jogai, az államház-

tartás és a királyi magángazdaság, az állami hadsereg és királyi magánsereg szinte elválaszthatatlanul egybeforrva jelentkeznek. Az egykorúak szemében a közhatalom erejének fokmérője a királyi magánhatalom terjedelme volt.”¹

István egyház- és vármegyeszervező tevékenysége közismert és a szakirodalom² aprólékosan feldolgozta ezt a témát.

Államszervezőként őt illették a királyi felségjogok:

- képviseli az országot, szuverén
- a kormányzat,
- a közigazgatás,
- a törvénykezés (legfőbb feladata ez; ő a legfőbb bíró)
- a hadfelségjog,
- az adóztatás (regále)
- a szabályalkotási jog (decretumok)
- a kegyúri jog (egyházszervezés, -igazgatás, - kormányzat)
- pénzverés,
- vám, só.

Az uralkodó tanácsadó szerve a királyi tanács volt. Főembereiből, bizalmasaiból, tisztségviselőiből állt e testület. Feladatkörei közé tartozott a véleménynyilvánítás, a jogszabályelőkészítés és a kormányzásban való részvétel. A királyi tetsvényjogból³, továbbá a tanács tagjainak a királyhoz fűződő magán – és/vagy közjogi viszonyából fakadt, hogy tanácsukat megfogadta-e, illetve a tagokat meddig tartotta benn a senatusban.

1. Hóman – Szekfü: Magyar történet I.k. Bp.1935, 208.o.

2. Pl.: Magyarország története I/1-2.k. Bp.1984.

Györffy György: István király és műve Bp. 1977.

Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik Db.1997.

Bertényi Iván: Szent István és öröksége 1997.

Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig, Bp.1990.

3. „Szent István saját belátása szerint, önhatalmúlag gyakorolta törvényhozói, bírói, katonai és pénzügyi felségjogait. Hatalma formailag korlátlan volt, de korántsem azonos a pogány elődök autokratikus hatalmával.” Hóman-Szekfü im. 225.o. Nem tudni, honnan vette Hóman, hogy a pogány-kori fejedelmek hatalma tisztán autokratikus, mivel a Gesta is említi a főemberek tanácskozásait.

István hatalma azonban nem volt korlátlan tartalmát tekintve. A korlátok kétfelől is jelen voltak: egyfelől a vallás és az egyház révén, mivel az egyházi főemberek állandó tagjai a királyi tanácsnak, ők adják az ideológiai háttérrel, a kiépülő egyházmegyékhöz behálózzák az országot és államegyházként fontos információforrást jelentenek, másfelől korlátként volt jelen a szokásjog (consuetudo). A szokásjog hármashoz fejthette ki hatását a királyi törvényre: értelmezőerőként, törvényrontó erőként (kivéve, ha a király a szokásjog ellenében is tudja érvényesíteni akaratát: ilyen lehetett a térítés parancsa, mely a pogány szokásokat tilalmazta) és törvénytörő erőként.

A Szent Istvánnak tulajdonított törvényekben is megtalálható a korábbi szokásjog továbbélése,⁵ de döntően a nyugati mintát követve, úgymond hozott anyagból dolgozott.

A germán hatásra és átvételre jó példa Szt.István I.törvénykönyve 1-5. fejezetei, mert bizonyíték arra is, hogy hasonló történelmi körülmények, hasonló társadalmi igényeket és megoldásokat szülnék.

1.2. István király Intelmei fiához Imre herceghez:

Az Intelmek⁶ fontosságát mutatja, hogy ezzel kezdődik a Corpus Juris Hungarici, Szent István I. törvénykönyve.

Az Intelmek királytükör,⁷ mondanivalója kettős: formai és tartalmi, keretes felépítésű,

⁴ Ilyen pl. – a tinó mint büntetés pénz = Szt.István II.k. 37.fej.; 39.fej.; 40.fej., stb.

⁵ Lásd erről részletesen Jánosi Mónika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9. Szeged 1996. Így különösen: „Természetesen csak azon kapitulumokat vették át, amelyek az illető nép saját viszonyaira alkalmazhatónak bizonyultak.” (64.o.)
Jánosi Szt.István II.törvénykönyvét I.András korabelinek tartja, legalábbis részleteit tekintve.
Hóman is bajor eredetűnek tartja az I.törvénykönyvet, míg a II.törvénykönyv szerinti az I.kiegészítése és a magyar fejlődés hatásaként önálló jogirány, továbbá a hazai szokásjog elismerése és beépítése.
Hóman a büntetési díj mint vérdíj 5-ös számrendszerét szokásjogi elemnek tartja, Jánosi szerint is ez keleti minta, mely beépült a magyarság szokásjogába.

⁶ Corpus Juris Hungarici 1899.
Magyar Törvénytar 1000-1526; 1-19.o.

⁷ Királytükör = speculum regum (lat.)
Fürstenspiegel (ném.)

A királytükör jellegzetes középkori politikai irodalmi műfaj. Az Intelmek teológiai és etikai kifejtésű állam- és társadalomképet vázol fel, sok egyéni vonással, közvetlenséggel. Lásd erről részletesen Huszti Vilmos: A „királytükörök” politikai irodalmi műfaja, mint művelődéstörténeti és államelméleti forrás Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica Tomus XIV. Miskolci Egyetemi Kiadó 1997. 203-229.o.

tíz parancsolatból álló, ahol a tizedik parancs – az erény – maga is tíz attributummal bír.

Formailag arra keresi a választ, ki nyerheti el a királyi méltóságot; az a keresztény, aki katolikus és apostoli hitű.

Tartalmilag pedig sorra veszi a király – vele kölcsönösségben levő támaszait: az egyházat (mint szervezetet és intézményt); a főpapokat („ők legyenek főembereid”; „mert nélkülük királyok nem is állíttatnak, nem is országolnak”)⁸; a főembereket, ispánokat, vitézeket, melyek a királyi tanáccsal együtt a hatalmi – társadalmi bázist jelentik.

Az ítélkezés joga után a vendégek és jövevények befogadását hangsúlyozza.

A nyolcadik parancs: „őseink követése”, a fiúk engedelmessége apjuk iránt. Külön kiemeli, hogy „kövesd szokásaimat, a tieid közt kimagasló így leszel, s az idegenek dicséretére így teszel.”⁹

István nyíltan felszólítja fiát, hogy tartsa fenn az általa kialakított hatalmi rendszert és technikát és csak azt!

Kilencedik parancs: az imádság. „A folytonos imádkozás: a bűnöktől megtisztulás és feloldozás.”¹⁰ Tudvalevő, hogy István az államszervezet és saját hatalma kiépítése során nemcsak következetes volt és vaskezű, de a cél érdekében „véreskezű” is! Ezért az ellenfeleivel való leszámolást nemcsak megengedettnek tartja, de a feloldozást is megadja maga és reménybeli utóda és követője számára! István a hit védelmében, terjesztése érdekében a keménykéz politikáját megengedhetőnek tartja. Ami István számára a feloldozáshoz vezető bibliai út, az fiának a napi politikától, a cselekvéstől távoltartó mentsvár lehetett.¹¹

8. István király Intelmei.

Magvető Bp.1982 sorozatszerkesztő Szigethy Gábor 14.o.

9. im.20.o.

10. u.o.

11. Talán itt érhető tetten az a pszichikai kényszer, hogy a folyamatosan elkövetett bűnökre az imádság feloldozást nyújt, ezért Imre herceg szinte menekül az ő elvont-elméleti alapon nyugvó buzgó imádságaiba, s valószínűleg visszarettent apja erőszakos hatalomtechnikai lépéseitől. Imre herceget jámbornak és szent életűnek írják le az egykorú források, ezért húzódhatott vissza – apja Intelmeinek látszólag eleget téve – az imádság várába.

A tizedik parancs: az erények, melyek mértéke – azaz mind a tíz attributum megléte – teszi teljessé a királyi koronát.

Az Intelmek valójában a saját kora követelményei az új államszervezet megszilárdításában, a régi szokások érvénytelenítésében.

1.3. Utódlási gondok és feloldási módjai:

1031-ben Imre herceg, apja kijelölt trónörököse, váratlanul meghalt. Ki legyen az utód? A szokásjog szerint Vazul az örökös. A krónikák szerint felesége Tátyon nembéli lány, ami nem utal jelentősebb belső támogatottságra, az a házasság nem igazán volt erőegyesítő frigy.

Vazult 1031 után fogságba vetik, majd miután elutasította Péter kijelölt örökös öröklési jogát, megvakították, kezeit levágták. Kézai úgy adja elő, mintha Vazul lett volna az örökös, de Gizella „ármánykodása” folytán vált kegyvesztetté. Valójában Gizellának nem fűződött érdeke a cseréhez.

Vazul fiait (Levente, András, Béla) száműzték.

1038-ban István halála után, az utódnak nevezett és fiává fogadott Orseolo Péter lett a király. Péter személycseréket és reformokat hajtott végre, az özvegy királyné birtokait zároltatta, őt magát házi őrizetbe vette.

1041-ben kitört a főurak és a főpapok palotaforradalma, - vagy ha úgy tetszik puccsa – Péter ellen. Az összeesküvők az Árpádházból kívántak utódot állítani a krónika szerint, de ilyen férfi az országban nem volt (ez igaz, hiszen Levente, András és Béla Lengyel, illetve Oroszországban tartózkodott), ám az se zárható ki a történések fényében, hogy Aba Sámuel ezzel teremtette meg maga számára a lehetőséget és vele a támogatottságot, hogy tekintettel a Péter eltávolításában játszott érdemeire, a kezébe vegye az ország irányítását. Aba Sámuel – a krónikák ellentmondó tudósítása szerint vagy István sógora, vagy Péterhez hasonlóan unokaöccse volt – kétségtelenül választás útján került a trónra, Hóman szavaival „fegyveres hatalom nyomása alatt Abát, keresztény nevén Sámuel, királlyá kiáltották ki.”¹²

¹² Hóman-Szekfű im.248.o.

Kétségtelen, hogy se Péter, se Aba Sámuel nem volt Árpád nembéli, Péternél egyértelműen leányági leszármazás érvényesült, míg Aba Sámuelnél, ha tényleg István sógora volt, még ez se jöhet számításba.

Hogy Aba fegyveres erővel kényszeríthette ki összeesküvő társaitól a királlyá választását, arra más forrás akként utal, miszerint Aba „hitzegő módon”¹³ koronáztatta magát királlyá.

1044-ben lázadás tört ki Aba ellen. Elvileg két érvényes jogcím jöhetett számításba:

- szokásjogilag a Vazul-ág, onnan is a legidősebb fiú Levente, aki a források szerint pogány maradt;
- ismét Péteré a trón, mint István kijelölt utódáé és örököséé.

Péter külső – III.Henrik – segítséggel és a királyi tanács „visszaállításával” lett ismét király. Azt persze nem tudjuk, hogy akár Aba trónfoglalásakor, akár Péter visszatértekor üresnek nyilvánították-e a trónt.

1046-ban, miután Péter másodszor se váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az elégedetlenkedők Leventét és András hazahívták, a királyi tanács a Vazul-fiak mellé állt. 1041-hez képest most jelentős méretű tömegmegmozdulás is kíséri az eseményeket (Vata-féle mozgalom), melyet Engel Pál úgy magyaráz, hogy Péter uralmát „a pogányság híveinek népmozgalma döntötte meg, amely egyaránt irányult az új hit szimbólumai és képviselői ellen.”¹⁴

Péttert – még királyként – megvakították, s úgy vitték András elé Fehérvárra. Péter, akárcsak Vazul, alkalmatlanná vált, idoneitását veszítette.

Témánk szempontjából fontos kérdés arra választ adni, hogy kit illet a trón?

A seniorátus elvéből, a szokásjogból kiindulva a trón Leventét illetné, de ő, pogány lévén nem rendelkezett idoneitással. (Hóman szerint Levente „önként félreállt” és pár hónapra rá meghalt.)

¹³. Erre utalás: Korai magyar történeti lexikon (9-14.század)
Főszerkesztő: Kristó Gyula Bp. 1994 592.o.

¹⁴. ls. 2.sz. jegyzetnél Engel, 153.o.

A krónika is szükséavú, s nincs forrásunk, amely egyértelműen megmondaná, hogy András és Levente között volt-e valamilyen „munkamegosztás” a válság kezelésére és megoldására.

1046 a hatalom oldaláról nézve a káosz éve volt.

1047-ben Andrást királlyá koronázták, aki hazahívta öccsét Bélát (~ 1048) és örökösévé nevezte ki, továbbá hercegséget adományozott neki.

A királyi hatalom gyakorlásában új szakasz vette kezdetét.

2.) *A királyi hatalom gyakorlásának új útjai: a jogkörök megosztása és egymás mellettsége az Árpádok korában:*

I. András koronázásával a Vazul-ág jutott hatalomra, az az ág, melyet István ki akart rekeszteni, hogy meggátolja a szeniorátus érvényesülését.

A királyi hatalom ekkori jelképei: a korona, a kard, a lándzsa, az apostoli kereszt, a jogar és a palást voltak.

1048 körül I. András hazahívta öccsét Bélát, s neki hercegséget (ducatust) biztosított. A testvérek együttműködése a szeniorátuson alapuló öröklési rend felújítását jelentette.

A XI.sz. közepén az uralkodó még mindig elvileg korlátlan hatalmú, ő az ország természetes ura, de a hatalom megosztása a hercegség, majd az ifjabb királyság formájában, továbbá a korai „rendiség” jelentkezése, mind a fejlődés terméke. Jelentősebb szerepváltáson ment át a királyi tanács is. Az első jelentős módosulást a királyi hatalom gyakorlásának terjedelmében a hercegség megjelenése hozta.

2.1. *A hercegség (ducatus)*

A hercegség¹ mint területi önkormányzat, amelynek élén az Árpádok valamelyik

1. Lásd erről: Korai magyar történeti lexikon (9-14.század.) Főszerkesztő: Kristó Gyula Bp. 1994. „A királyi hercegségek nem voltak folyamatosan működő intézmények, s a királysággal való kapcsolatuk a teljes együttműködéstől a fegyveres harcig széles skálán mozgott. A mindenkor hercegség szuverenitása (önálló pénzverés, külpolitika, hivatalszervezet) a hercegek erejének és a királyi hatalomhoz való viszonyának volt a függvénye.” (261.o.)

férfi tagja állt hercegeként. Ezen dinasztikus országmegosztás először I.András és öccse Béla herceg között jött létre 1048 körül (A.), majd Kálmán és Álmos között. Másik típusát osztozkodásnak nevezhetjük (B), ahol az uralmon lévő király a fiával-fiaival osztja meg hatalmát (kivételek: 1193-94: Kalán püspök a tengeremelléket;
1282-1283: (Kun) Erzsébet Szlavóniát;
1293-1300: Morosini Tomasina Szlavóniát.)

A.) I.András és Béla dinasztikus országmegosztása a testvéröröklési rend és jog biztosítására szolgált. Tekintettel arra, hogy Béla herceg Lengyelországban volt száműzetésben és ott alakult ki az ún. paragium, azaz az olyan országrész, melyet a király ad át fiainak kormányzásra, ugyanez Magyarországon a seniorátusból kinövő ducatus, hiszen Andrásnak ekkor még nincs saját családja, legközelebbi rokona öccse. Érthető Béla haragja, amikor hírére veszi, hogy bátyja, a király, fiát, Salamont királlyá koronáztatta és tőle hűségesküt kért, sőt választás elé állította: a koronát vagy a kardot választja. A kard innentől a hercegség jelképe.

Béla a senioratus alapján nyúl a korona után, hiszen Salamon ekkor még gyermek („infantulus”), nincs idoneitása sem.

Béla 1060-63. között ténylegesen uralkodott, trónra való alkalmasságához kétség sem férhetett, de a kiskorú és elűzött Salamon mégis királynak számított 1057-es megkoronáztatása okán.

1063-ban, I.Béla halála után a Salamon-párt visszaszerezte ugyan a hatalmat, de rá egy évre hívei és Géza herceg (Béla legidősebb fia) egyezséget kötöttek: Salamon a király, Gézáé apja volt ducatusa.

Maga Géza koronázta meg Pécsen Salamont, de nyitott maradt a trónutódlás² kérdése.

1071 után ismét kiéleződött a Salamon és Géza közötti vita, melyben a „tét” fontosságára tekintettel Salamon IV. Henrik császártól várt segítséget, Géza pedig testvéreire – Lászlóra és Lampertre – kívánt támaszkodni.

² Hóman Bálint álláspontjai jól tükrözik ezt a problémát. Miközben Gézáról azt mondja, hogy „A magyar jog értelmében őt, mint családjának – bár még alig húszéves – felnőtt tagját megillető trónról a béke kedvéért önként lemondván, ennyire teljes joggal igényt is tarthatott”. (Hóman.-Szekfü im.268.o.), Salamonnól – akiknek él egy Dávid nevű öccse is! – azt írja, ő „a honalapító fejedelem vérszerinti ivadéka s a trónra jogosult Géza hozzájárulásával, mint a trón törvényes örököse vette át az uralmat.” (im.269.o.)

1074: kenyértörésre kerül sor és a harcban győztes „Géza herceg népe biztatására Fehérvárott királlyá koronáztatva magát, végre elfoglalta a pártja felfogása szerint az Árpád-ház szeniorát jogosan megillető trónt.”³ Ehhez hozzájárult, hogy Salamont az egyház nem tartotta alkalmasnak a trónra, mivel VII. Gergely szerint az ország pápai hűbér, Salamon pedig IV. Henriknek ajánlotta hűbérül. A pápa Gézát nem királyként, hanem Magyarország hercegeként szólítja meg hozzá írott levelében, s felszólította a pápai hűbér elismertetésére. Géza erre nem hajlott, ezért elfogadta a bizánci császár által 1075-ben küldött koronát, a mai szent korona részét.

Géza észlelte a trónra kerülésével keletkezett törésvonalat és az egykorú források szerint kísérletet tett a trónról való visszavonulásra, a viszály feloldására Salamon javára. Géza váratlan halála viszont nem a kézenfekvőnek tűnő megoldás, Salamon királyi tisztének visszaállítása irányába hatott, hanem új irányt vett, és az előkelők Lászlót kérik a trón átvételére, „mert idősebb és méltóbb is lévén a trónra Salamonnál, az – felfogásuk szerint – jogosan őt illette meg.”⁴

Lászlót a pápa is királynak nevezi Nehemiás esztergomi érsekhez írt levelében, ami arra utal: idoneitasa van.

László a senioratus elvéből következően jogosult a trónra, de Salamon haláláig nem koronáztatta⁵ meg magát!

I.László is bátyja nyomdokain járt, amikor Lampert öccsének adományozta a bihari dukátust, de a hatalmat nem osztotta meg vele.

I.Lászlót I.István műve folytatójának tekinthetjük, mert 1083-ban szentté avatattja őt és fiát Imre herceget, ezzel fejezve be az ország konszolidációját és legitimizálva a

³. im.274.o.

⁴. im.276.o.

⁵. Lásd erről: Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok 1936: 359-406.o.

„Az öröklési joggal, az előd jelölésével s a nép elismerésével a trónra dezinált új fejedelmet az egyházi felavatás teszi teljes jogú királlyá. A koronázás jelentősége már e korban is igen nagy. Király csak koronás fejedelem lehet már a XI.századi magyarok szerint is, király cím koronázás nélkül Szent László kivételével senkit sem illet meg. Szent László koronáztatlan voltát pedig nem győzik eléggé mentegezni a koronázás elmellőzését az ő lelkiismeretes jogtisztetével, majd isteni küldetésével és dezinációjával magyarázzák. Az egyházi koronázás tehát kreáló erejű aktus, már a XI.században a királyi hatalom átruházásának elengedhetetlen lezáró aktusa.” (368-369.o.)

Vazul-ág hatalmát. Lászlónak is szembe kellett néznie a trónutódlás kérdésével, s mivel fiutóda nem volt, bátyja (Géza) fiai Kálmán és Álmos közül kellett választania. A korabeli források nem adnak egyértelmű eligazítást, mivel egyik szerint Álmos a kijelölt örökös, más adatok szerint ezt felülvizsgálta és mégis Kálmán mellett döntött.

Kálmán (1095-1116) meghagyta Álmost Horvátország királyának és ducatusként a nyitrai és a bihari részeket is átadta önálló pénzverési jog nélkül.

1106-ban elveszi tőle a dukátust, s helyette erdőuradalmakat és szétszórt hercegi birtokszervezetet adott.

1113-ban a király és az ország tanácsa dönt: Álmost és fiát Bélát alkalmatlanná kell tenni az uralkodásra, a dukátust pedig bár megszüntette, a trónörökös számára a horvát-dalmát királyságot rendeli jussaként.

A két testvér közötti menetrendszerű összekülönbözésből Kálmán került ki győztesen: Álmost és kiskorú fiát Bélát megvakíttatta, hogy alkalmatlanná tegye őket az uralkodásra és így próbálta fia trónhoz jutását (primogenitúra) elősegíteni.

A végül mégis hatalomra jutó II. (vak) Béla fia, II. Géza lesz az első, aki egyik oklevelében először mondja ki: ő apja fiaként örökösi jogán bírja a trónt!

- B.) A ducatus másik típusa az osztozkodáson alapult és bár II.Géza nevéhez köthető (1137: (II.) László boszniai hercegsége), de igazából III.Béla vezeti be, s ettől kezdve utódai (Imre - II.András – IV.Béla – IV. László – III. András) hosszabb-rövidebb ideig alkalmazzák, vagy a megerősödő világi urak rákényszerítik a királyt a hatalom területi megosztására.

A ducatus révén a herceg az általa uralt ország részben

- hadvezér
- bíró
- a közigazgatás feje,
- pénzt veretethetett,
- a birtokadományozás joga (a király hozzájárulásával) illette meg.

Újdonság volt, hogy II.András több hercegséget is kialakított fiainak.^{6.}

IV.László idején a későbbi III.Andrásnak a Kőszegiek által kikényszerített szlavón dukátusa már nem a dinasztikus felosztás sorába illik bele, hanem a kiépülő tartományuraság felé mutatott.

A ducatus élén a herceg – leképezve az udvari tisztségeket – kialakíthatta saját hercegi tanácsát, főembereinek rangokat és címeket juttathatott. A ducatus az Árpádkor végére létrehozta új formáját, az ifjabb király (rex iunior) intézményét.

2.2. Az ifjabb király (rex iunior)

Bruckner Győző ezt a formát is a királyi hatalom megosztása intézményének tartja, mely magánjogi alapú.

Az ifjabb király kifejezés a trónörökös szó szinonimája, mely a koronához való jog fenntartása és először I.András alkalmazta, fia Salamon megkoronázásával, de halálakor a hatalom tényleges átszállásakor újabb koronázás szükségeltetett.

Másodízben Könyves Kálmán élt e lehetőséggel és 1105-ben megkoronáztatta fiát (II.) Istvánt.

Harmadik eset: egy 1152. évi oklevél tesz említést arról, hogy II.Géza király elsőszülöttjét a kiskorú (III.) Istvánt uralkodótársként tartja maga mellett. II.Géza

^{6.} Elsőszülötte Béla 1220/22-től Szlavónia (Dalmácia és Horvátország) hercege, aki 1226-tól Erdélyt kapta ducatusnak. Kálmán herceg 1226-ban bátyjától vette át Szlavóniát, András herceg pedig halicsi herceg volt.

Lásd erről: Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Akadémiai Kiadó Bp.1979.

Kristó ebben a művében a ducatus részállamként írja le, s véleménye szerint folytak nemesítések és birtokadományozások, de e királyi hercegségek nem váltak örökletessé.

Zsoldos Attila viszont azt emeli ki, hogy nem önmagában a hercegség léte, még csak nem is a koronázás (ifjabb királlyá, társuralkodóvá, stb.), hanem a királyi kormányzásban való részvétel a kulcsmozzanat, mert az ország felosztása önmagában nem ad elegendő vizsgálati alapot.

Kristó és Zsoldos is azonos állásponton van akkor, amikor határozottan rámutatnak: az Árpádkor végére nem ducatus, hanem tartományuraság lett.

Bruckner Győző kéziratos művében a Magyar Alkotmány és jogtörténet I-II. Érdliget 1953 december c. kiadatlan kéziratóban helytállóan állapítja meg, hogy a királyi hercegség nem más, mint a királyi hatalom magánjogi tartalma, amely nem kapott ugyan közjogi szabályozást, sőt, ha a ducatus élén álló herceg – pl. Álmos, majd II.Géza idején László – útjában állt a primogenitúrának, akkor a király visszavette a kinevezést és eltávolította az illetőt.

1161-ben kisebbik fiának Béla hercegnek ducatum (Dalmácia, Horvátország) adományozott, ezzel előképévé vált II.András országfelosztásának.

Negyedik esete: III.Béla királlyá koronáztatja idősebb fiát Imrét 1182-ben, de területi hatalmat (Szlavónia) csak 1194-ben biztosít számára.

Ötödikben Imre . miközben öccsének a későbbi II.Andrásnak hercegséget kénytelen adni – kiskorú fiát (III.) Lászlót megkoronáztatja 1204-ben II.Andrást rákényszerítik kiskorú fia (IV.) Béla megkoronázására 1214-ben, de területi hatalmat csak 1220/22-ben ad neki.

Témánk szempontjából IV.Béla koronázása hoz fordulópontot, mert bár 1214-ben még kiskorú, ám nagykorúsága az 1220-as évek elejére esik, ezért apjához való viszonya egyenjogú felek viszonya, ahol az egyenrangúságot eldöntendő jelenik meg a rex senior és a rex iunior kifejezés.

III.Honorius pápa is IV. Bélát rex iuvenisnek nevezi, országrészét pedig regnumnak, mivel saját udvartartása, tisztségviselői vannak, az állami főhatalmat pedig kölcsönösen gyakorolják.

Az Aranybulla XVIII.cikkelye⁷ utal arra, hogy az öreg király az első a rangban, s az ifjabb király mintegy engedményesi pozícióban van.

Jól nyomon követhető (IV.) Béla ifjú király önállósulása az általa kibocsátott okleveleiből

1222.évi önmeghatározása: Bela dei gratia rex, filius regis Ungarie et dux
totius Schlaunonie;

1224-től: Bela dei gratia rex, primogenitus regis Hungarie.

⁷ II.Endre Aranybullája Szigethi Gábor sorozatszerkesztő, Magvető Könyvkiadó, 1987.

XVIII.CIKKELY

„Továbbá: a nemesek engedelmet nyervén tőlünk, szabadon mehetnek fiunkhoz, úgymint nagytól kicsinyhez, és zért jószágaikban meg ne károsíttassanak.

1.§. Azt, ki fiunk előtt igaz törvény szerint vesztett, mi előnkbe nem bocsátjuk; sem azon pört, mely őelőtte kezdetik, míg ugyanott vége nem szakad; viszont a mi fiunk is ezenképpen.” (19.o.)

Ugyanez a CIH-ből (im.139.o.):

18.cikkely

A nemesek szabadságáról, hogy a király fiához mehessenek, és a király fia előtt elkezdett perekről.

Továbbá a nemesek, búcsút véve tőlünk, szabadon mehessenek a mi fiunkhoz, úgy mint a nagyobbtól a kisebbhez; ez azért az ő birtokuk veszedelmébe ne járjon.

1.§. valakit a mi fiunk igaz törvény szerint fején ítélte, avagy az előtte kezdett pert, míg ugyan ő előtte vége nem szakad magunk eleibe nem bocsátjuk; viszont a mi fiunk is azonképpen.

1235 után – immár egyeduralkodóként a korábban volt hercegekénti területi uralmát úgy említi, mint *tempore ducatus nostri*.

Azért (IV.) Béla a fordulópont a *rex iunior* kérdésében, mert apjával közös párhuzamos hatalomgyakorlásuk alternatívát kínált a nemességnek⁸; kinek a pártjára állnak (át, akár többször is), kinek engedelmeskednek, hol gyorsabb az előremenetel társadalmi szempontból.

Hetedízben, - s egyben utoljára - a valóságos ifjabb királyi címmel IV.Béla fia (V.) István rendelkezett. A szakirodalom az ő nevéhez köti a dinasztikus ország – és hatalommegosztás ezen intézményes formáját.

(V.) István 1246-ban trónörökösként lett királlyá koronázva. 1257-ben vált nagykorúvá⁹ és Erdély hercege lett (1257-58, 1260-70), de volt stájer herceg is (1259-60).

Apjával való fegyveres konfrontáció lezárásaként 1262 őszén Pozsonyban egyezséget kötöttek: Kelet-Magyarország ura (V.) István, aki felvette a *iunior rex Hungariae* címet, míg IV.Béla Nyugat-Magyarország ura, egyúttal *rex senior*.

(V.) István használja a *rex iunior* címet, a *dux* méltóságát pedig a terület megjelölésével együttesen.

A két hatalmi központ 1270-ig állt fenn, s addig (V.) István Kelet-Magyarországa állam volt az államban, majdhogynem önálló királyság (*regnum*), saját méltóságviselőkkel, beleértve a nádort, a kancellárt, pénzt veretett, birtokadományozást folytatott, kiépített igazságszolgáltatási rendszere volt.

⁸. „A főurak továbbra sem önálló komponensei a belpolitikai életnek; a királyi család egyes tagjai mögött sorakoztak fel, egyiket a másik ellen játszották ki, s ily módon remélték befolyásuk növekedését. A minőségi változást az jelenti, hogy néhány évtized alatt olyan birtokbázisra tettek szert, amely megteremtette a királytól független politizálásuk lehetőségét...” (Magyarország története 1/1-2: 1291.o.)

(IV.) Béla pecsétje választ ad a főhatalom kérdésére is, mivel annak szövege: Isten kegyelméből és apja akaratából király. Ez szintén a magánjogi aspektust húzza alá.

⁹. (V.) István 1261.évi oklevele szerinti megszólítása:

„István, Isten kegyelméből király, Magyarország fényes királyának elsőszülöttje üdvözülést kíván az Úrban mindenkinek, aki jelen írást megtekinti.” (21.o.)

Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban.

Válogatta Kondorné Látkóczki Erzsébet.

Eger, 1997.

1270-es trónraléptével az ifjabb királyság jogintézménye elenyészett, helyét a tartományuraság foglalta el. A királyok személyének megítélésében, tekintélyük változásában is új idők jöttek.¹⁰ Felerősödött a reginatus.

2.3. A királyné (*regina és reginatus*)

Gizella, első királynénk, az egykorú források ellentmondó leírásai szerint hol mint férje I.István hűséges támasza és segítője, hol mint ármánykodó, az idegen érdekek képviselője jelenik meg. Az ő nyakába varrják Orseol Péter adoptálását és örökössé jelölését, ám a későbbi események fényében ez a feltevés megkérdőjelezhető, hiszen kénytelen visszatérni ősei földjére az őt ért megaláztatások miatt, melyeket Pétertől kellett elszenvednie. Gizella valójában inkább férje politikájának odaadó híve és a kiépülő államrend támogatója.

II.(vak) Béla koráig elhanyagolható mennyiségű forrásanyag található uralkodóink feleségeiről. II.Béla trónra léptével ez a helyzet megváltozott. Tekintve, hogy eme királyunk esetében se idoneitas, se primogenitúra nem jön számításba, kizárólag a senioratus elve és szerzett – elszenvedett testi fogyatékosága miatt jobban rászorult környezetére, így felesége Ilona fontos kormányzati szerepre tehetett szert, igaz csak rövid időre.¹¹

II.Géza özvegye Eufrozina nagyobbik fiával a trónra ülő III.Bélával szemben kisebbik fiát, Gézát támogatta.¹²

II. András első felesége Gertrud volt az, „aki befolyását határozott súllyal érvényesíteni tudja”¹³, s ez is oka lehetett annak, hogy a király, ha külföldi hadjáratra

¹⁰. Bruckner Győző érdekes, ám korántsem meggyőző okfejtése szerint:

„Az ifjabb királyság intézménye nem gyökeresedhetett meg alkotmányunk szervezetében, mert a királyság magánjogi irányú fejlődését az Árpádok kihaltával megakasztotta, a szent korona közjogi fogalmának kialakulása, amely az ifjabb királyság megszüntetését magával hozta.” (im.I.275.o.)

¹¹. Lásd erről: Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Panoráma 1977.

„Csupán a vak II.Béla mellett tölt be egy ideig fontos szerepet felesége, de a kormányzást tőle is rövidesen férfitestvére, Belos bán veszi át.” (388.o.)

¹². „...Eufrozina, mikor megkísérli a beavatkozást az ország kormányának ügyeibe, rövid és gyors elbánásban részesül, mindörökre kívül kerülve az ország határain.” (im.u.o.)

¹³. im.389.o.

indult, mindig feleségére bízta a helyettesítést. Egy ilyen alkalommal, 1213-ban Gertrudot meggyilkolják, ami mögött valószínűsíthetjük a nőuralommal szembeni fellépést is, túl az összeesküvő csoport egyéb hatalmi megfontolásain.

(II.András később – 1217-ben – az esztergomi érsekre bízta a kormányzást, holott fia (IV.) Béla ekkor már ifjabb király!)

IV.Béla felesége Laszkarisz Mária is befolyással volt az államügyek intézésére, de a két utolsó Árpád-házi uralkodónál megjelenik az özvegy királynék¹⁴ határozott országirányítása, a királyi jogkörök tevőleges gyakorlása egyrészt nevében és helyette (Kun Erzsébet), másrészt nevében és mellette (Morosini Thomasina).

2.3.1. Kun Erzsébet országlása

Erzsébet – V.István feleségeként – befolyással kívánt lenni az események alakítására, ezért még férjével is szembeszállt: elraboltatta fiukat, a későbbi IV.Lászlót, hogy kikényszerítse a döntési folyamatokba történő bekapcsoltatását.

1272-ben, fia trónra kerülése után gyámkormányzó, de még 1278 után is kísérletet tett korábbi pozíciói megtartására, a királynéi különkormányzat továbbműködtetésére.

Erzsébet hatalmi tényező akart maradni, s ennek anyagi hátteréül korábbi ducissaként kapott vagyona és az anyósától Máriától királynéi méltósága jogán megörökölt birtokok szolgáltak.

¹⁴. „az Árpád-korban mindössze két királynét találunk, akik dinasztikus országfelosztás eredményeképpen országrészekhez jutottak, s ott kormányzói hatalmat gyakoroltak: Kun Erzsébetet és Thomasinát. Mindketten anyakirálynéként* jutottak e pozíciójukba, olyan körülmények között, hogy Kun Erzsébet fia, IV.László akkor 18** éves volt, Thomasina fia, III.András pedig még csak alig néhány esztendő telt el Magyarországon, s e királyok mindketten nélkülözték a fitestvért***” (Kristó im.31.o.)

Megjegyzések:

* maga Kristó írja – helyesen -, hogy Morosini Thomasina úgy vált anyakirálynévá (26.o.), hogy fia trónra jutott, de nem volt megkoronázva, mert férje Utószülött István sem volt magyar király;

** IV.László trónrajutásakor kb. 10 éves, azaz kiskorú. Nagykorúsítására 1277-ben kerül sor;

*** IV.Lászlónak András nevű öccsét 1278-ban, a király nagykorúsítása után gyilkolták meg;

2.3.2. *Morosini Thomasina kormányzósága*

1293-tól haláláig (1300-ig) fia uralkodótársaként Szlavóniát kormányozta, mindent megtett, ha kellett fegyveres harc árán is, hogy fia III. András az ország egész területe felett gyakorolhassa joghatóságát.

Thomasina energikusan látott hozzá fia hatalmának kiterjesztéséhez és megszilárdításához.

Az 1298.évi törvények szólnak az államszervezet átalakításáról, s ebben Thomasinának jelentős szerepe volt. Halálát nem sokkal élte túl fia, s vele az Árpád-ház fiágának magvaszakadt.

2.3.3. *A királynék jogállása az Árpád-házi időkben*

A királynékat ugyanúgy koronázták és esküt kellett tenniük mint férjüknek. A királyt távollétében helyettesíthették, ha pedig a király kiskorú volt, akkor az anyakirályné gyámként vezette az országot, de a régenség nem jelent meg a magyar közjogban. A király betegsége vagy egyéb akadályoztatása esetén a királyné kezébe vette az irányítást. Tagja volt a királyi tanácsnak, de befolyása inkább családi kapcsolatain nyugodott, hiszen az Árpád-házhoz, mint uralkodó családhoz tartozott. Külön udvartartásuk volt – ezt az 1298.évi dekrétumok is említik -, s ezek pénzügyeinek fedezetére a királyi birtokból különítettek el földeket, illetve jegyajándékként kapták, valamint részesültek a királyi jövedelmekből.

Nem volt ritka a férj személyes adománya sem (Pl.: IV. Béla Pilis vármegye királyi javait engedte át, de a sort I. István nyitotta a Gizellának adott javakkal).

A királyné birtok összetétele eredeti jogcíme szerint:

- királynéi méltóság alapján (beleértve a ducissaként kapottakat is),
- hitbérként birtokolt (jegyajándék),
- egyéb adomány (személyre szóló vagy öröklés),
- vásárolt birtok.

Bevételei ehhez igazodóan:

- birtokai hozama,
- átengedett regálék (pl.: harmincadvám),
- egyes népcsoportok adói,
- országos adóból juttatott rész,
- ajándékok.

A reginatus kifejezést Mária királyné használta először 1265-ben a királynéi méltóság körülírására, bár területi hatalommal nem ruháztatott fel.

2.4. Világi vagy egyházi méltóság felkérése az ügyek vitelére a király által/helyett

A korai középkori magyar történelemben, ha az uralkodó elhagyta az országot, akkor nagy valószínűséggel háborúzni indult, vagy menekülnie kellett. Előbbi esetben gondoskodási kötelezettsége támadt, utóbbinál nem igen lehetett befolyása a kiválasztásra.

2.4.1. A kormányzó (gubernator)

A kormányzó fogalma ezidőtájt kettős minőségében használatos:

- gyámkormányzóként, a kiskorú uralkodó mellett;
- kormányzó, aki a távollevő király helyett irányítja az országot.

Első kiskorú uralkodónk Salamon volt (1063-1074), de nincs megbízható forrásunk arról, hogy anyja Anasztázia és a nála idősebb felesége Judit milyen minőségben segítették eligazodni a hatalomban –valószínűleg tanácsadókként.

II.Géza (1141-1162) 11 évesen jutott a koronához, anyja Ilona özvegy királyné és nagybátyja Belus (Belos) kormányoztak. Imre király az első, aki kiskorú fia mellé öccsét, a későbbi II.Andrást gyámként nevezi meg és 1204-1205-ben a király cselekvőképtelensége miatt az ország kormányzója.

IV.László (1272-1290) kiskorúsága miatt anyja Kun Erzsébet volt a gyámkormányzó.

A távollévő király helyett kormányzóként először szóba jöhető, nem a királyi családhoz tartozó, egyházi személy János esztergomi érsek, aki 1217-ben kapta meg II.Andrástól az országot felügyeletre és irányításra, de helyettesítő tevékenysége politikai káoszba, majd palotaforradalomba torkollott.

2.4.2. Méltóságviselésen nyugvó különkormányzás

Három tisztség jön számításba, mely erősrend ugyan, de a nádornak nem volt területi különkormányzata, viszont fokozatosan a király általános helyettesévé lépett elő, kinevezéséről a királyi tanács meghallgatásával dönthetett az uralkodó:

- a nádor (általános helyettesítő jogkörrel),
- a bán (Horvátország és Dalmácia társországi státusával összefüggésben, de a kezdettől magyar Szlavóniára is áttért e méltóságnév),
- a vajda (Erdély élén, de vagy a király vagy, a herceg ifjabb király jogkörébe tartozott kinevezése).

2.5. Az Aranybulla mozgalmak

Igen kiterjedt szakirodalma van e XIII.századi eseménynek, de témánk szempontjából szűkíteni kell a bullákat a király közvetlen hatalomgyakorlására kiható cikkelyekre.

Három aranybulla ismeretes a jogtörténet körében:

- 1.) 1222: az Aranybulla
- 2.) 1231: előző megújítása
- 3.) 1267: „nemesi charta”

Az 1222.évi Aranybulla dekrétumként van beiktatva a Magyar Törvénytarba, melyet II.András a nemesség kérésére bocsátott ki.^{15.}

^{15.} Lásd erről a dekrétum bevezetése 2. és 3. §-ait (Magyar Törvénytar 1000-1526 Bp.1899, 131.o.)

Tartalma:

- A királyi hadifelségjog alkalmazása feltétlen, ha külső támadás éri az országot, és feltételes, ha külföldön folytat háborút (7.cikkely).
- A király dönt és nem a nádor olyan nemesek perében, mely fej- és jószágvesztéssel jár. (8.cikkely.)
- Az uralkodó és megkoronázott örököse kölcsönösen elismeri a másikkhoz átpártoló birtokvédelmét, valamint joghatóságaik döntéseit (18.cikkely).
- A négy legfontosabb méltóságviselő (a nádor, a bán, a király és a királyné országbírái) két tisztségnél többet nem viselhet. (30.cikkely.) (Az 1298.évi XXXVI.tc. egy tisztségre csökkenti!)
- Az ún. ellenállási jog (ius resistendi) mint az Aranybulla záradék clausulája (31.cikkely).

Az Aranybullát a nemesi-rendi alkotmány alapidokumentumának tartotta a (jog)történetírás^{16.}, amely orvosolta korábbi sérelmeiket és az ellenállás jogával felruházva kikényszeríthette betartását.

Valójában az 1222-es Aranybulla a XIII.században nem töltötte be a neki tulajdonított – és neki szánt! – szerepet, mert a királyi szervisek, az érdekükben írásba foglalt kiváltságaikat nem tudták érvényesíteni, melyet jól példáz az Aranybulla 1231.évi megújítása.

1231-ben az egyház kikényszerítette az Aranybulla módosítását és megújítását. (II.Andráson kívül fiai, (IV.) Béla és Kálmán herceg pecsétje is rákerült az okmányra.)

^{16.} Néhány szakirodalmi feldolgozás az Aranybullákról:

- Kristó Gyula: Az Aranybullák évszázada Bp.1976
- Érszegi Géza: Az Aranybulla Bp.1990
- Pusztaszeri László: Az élő Árpádok Bp.1997
- Hóman-Szekfű: Magyar történet Bp.1935
- Marczali Henrik: Az Aranybulla in: Magyarország története az Árpádok korában (1038-1301) Bp. 1896
- Magyarország története 1242-ig Bp.1984
- Komjáthy Miklós: A középkori államfogalom Századok 1945-1946, 192-204.o.

Legfontosabb rendelkezései:

- mellőzik a királyi hatalmat korlátozó nádor ellenőrzési jogosultságát,
- a főpapok kezébe került az ellenőrzés^{17.} (pl. kiközösítés)

Az utolsó bulla 1267-ben keletkezett; tíz cikkelyből hét az 1222-es ismétlése. Nem került rá aranypecsét, de IV.Béla király és fiai (V.) István és Béla herceg előtt került egyetértő jóváhagyásra. Szűkítette a király háramlási jogát és megerősítést nyertek a nemesi szabadságok, ezért nevezte Szűcs Jenő „nemesi charta”-nak a harmadik Aranybullát.

^{17.} Hóman-Szekfű : im.

„Az ország első főpapja a királlyal egyenrangú politikai tényezővé nőtt, s a királyi akaratot korlátozó hatalom birtokába jutott” (509.o.)

3. Az Anjouk, Luxemburgi Zsigmond és Habsburg Albert uralkodása: az öröklés régi és új jogcímei

„Ne az államot és a társadalmat vizsgáljuk a középkorban, hanem azokat a módokat, ahogyan a közös dolgokat intézték és ahogyan az emberek és embercsoportok viszonya egymáshoz alakult. A struktúrákat, amelyek megszabták a társulás kereteit és mikéntjét, a több emberöltőn át kimunkált módszereket, amelyek elve bizonyos korlátok közé szorították az emberi akarat és elhatározások szabad érvényesülését.”¹

1301: AZ Árpád-ház fiágának kihalása.

Dinasztiaváltás és –választás volt készülőben, háttérben az Árpádházi nőági rokonsággal és a szabad királyválasztás lehetőségével. Politológiai értelemben először vált lehetővé, hogy a megizmosodott és erős hatalmi-gazdasági pozíciókat szerzett főurak eldöntsék a hogyan és kivel tovább kérdését.

3.1. Az Anjouk – mint az Árpádok örökösei

A legkorábban és a legkitartóbban az Anjouk ostromolták a magyar trónt. Már 1290-ben kísérletet tettek a királyi tisztség megszerzésére, ekkor sikertelenül.

A ki legyen az utód kérdésre adható öröklési jogcímek:

- a vérségi (leszármazási) elv az Árpádok nőágából,
- ha az ország a pápa hűbérese, akkor ő jelölhet,
- királyválasztás.

A vérségi elvnél szóba jöhető személyek:

- IV.Béla leányainak leszármazói:
Anna dédunokája Vencel (László) (cseh)
Erzsébet fia Ottó (bajor)

¹. Komjáthy Miklós: A középkori államfogalom.
Századok 1945-1946, 203.o.

- V.István leánya leszármazója:
Mária fia Martell Károly trónkövetelő 1290-ben,
unokája: Károly Róbert.

A pápa által jelölt személy: Károly Róbert.

Szabad királyválasztás: a főurak megosztottak, „lebegtetik” az utódlást.

Az „első körben” két koronázásra került sor:

- Károly Róbertet, a pápa jelöltjét, V.István dédunokáját (DE: nem a szentkoronával!)
- Vencelt (felvette a László nevet) a főurak választották meg (DE: a kalocsai érsek koronázott!) → 1305-ben lemondott Ottó javára.

A valóságban interregnum volt az országban.

3.1.1. A tartományurak kísérlete a királyi szék betöltésének szabályozására

Előljáróban fontos annak kimondása: igazából a tartományurak egyike se akart király lenni!

Ez persze nem jelentette azt, hogy ne kívántak volna előnyös pozíciót kiharcolni, ezért a különböző trónigénylők mögé álltak. A négy leghatalmasabbnak tartott tartományúr pálfordulásai:

Aba Amadé: semleges, majd Anjou Károlyt,

Ákos István: semleges, majd Anjou Károlyt,

Csák Máté: Anjou Károlyt, majd Vencelt, majd Rudolf herceget,

Kőszegi Henrik: Vencelt, majd Wittelsbach Ottót, majd Anjou Károlyt, majd Frigyes osztrák-stájer herceget.

A tartományurak arra használták fel megnövekedett hatalmukat, hogy maguknak nádori, báni, erdélyi vajda címet adományoztak, fejedelemnek illetve hercegnek (Szlavónia, Erdély) nevezték magukat, utóbbi esetén az Árpád-háziakra utalva mint elődeikre (ducatus).

Többen közülük – Šubičok, Kőszegiek – pénzt verettek, adóztattak „regionális” külpolitikát folytattak a tartományukkal határos idegen uralkodókkal.

A vármegyei közigazgatást is kézbe vették familiárisaikon keresztül.

1307-re, a lecsökkent trónkövetelői létszám miatt – mivel Anjou Károly maradt egyedül a küzdőtéren – a tartományuraknak meg kellett változtatniuk addigi politikájukat.

3.1.2. Anjou Károly (Károly Róbert) uralkodása: politikai konszolidáció

Károly Róbertet (Caroberto) már az 1290-es évektől tudatosan készítették a magyar trón elfoglalására.

1300-ban már királyjelölt III. Andrással szemben. 1301-ben alkalmi koronával az esztergomi érsek megkoronázta. 1309-ben másodszor is, végül 1310. augusztus 27-én minden formai kellék együtt volt: Székesfehérvárott, az esztergomi érsek a szentkoronával és választási feltételekkel.

„Károly király.... éppenséggel a folyamatosságot hangsúlyozta, amikor uralkodói hatalmát nem az előkelők választásából vagy riválisai felett aratott győzelméből eredeztette, hanem következetesen a » származás joga és rendje szerint bennünket megillető királyság «-ról írt okleveleiben, s uralkodása kezdetét 1301-től számította.”²

3.1.2.1. Az uralkodói felségjogok gyakorlásának feltételei (a megválasztás, a koronázás)

1307. október 10-én Rákos mezején országos gyűlést tartottak. Itt választották Károly Róbertet és leszármazóit Magyarország királyává. De nem volt jelen Csák Máté, Kán László erdélyi vajda és a Kőszegiek sem. Ezért 1308. november 27-én országos gyűlést tartottak Pesten, ahol Károly Róbertet egyhangúlag királlyá választották és ünnepélyes esküvel is megerősítették. A Csák és Kán nembeliek követekkel képviseltették magukat.

². Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik
Magyarország története 1301-ig
Csokonai Kiadó 1997, 226.o.

Mivel Csák Máté a jogszerű koronázást hozó 1310. augusztus 27.-i aktuson sem vett részt, a királynak rá kellett jönnie, hogy a tartományurak csak az erő nyelvén értenek, és „sorozatos koronázásai mit sem érnek, ha nem teremt magának tényleges hatalmat, ha országglása pusztán csak a világi előkelők támogatásán, illetve támogatásának hiányán áll vagy bukik.”³

Károly Róbert számára a neheze még csak ezután következett: meg kellett szüntetnie a tartományuraságokat, beleértve az őt támogatóit is, hogy felségjogai gyakorlásának érvényt szerezzen, vissza kellett vennie a magánkézre került regále jövedelmeket; biztosítania kellett hatalma megkérdőjelezhetetlenségét.

A politikai hatalmat és vele az ország feletti uralmat a király, a királyi család és a királyi tanács tartotta a kezében. Ha a király személye érintve volt, a főpapok és bárók tanácsa mint testület, mint az ország egyeteme lépett fel. Ez történt 1330-ban Záh Felicián ügyében, ahol 24 világi tisztséget viselő döntött sorsáról a király és családja elleni fellépése miatt.

A királyi hatalom megerősítése érdekében restaurációs politikát folytatott, a „vidék” elfoglalásával visszaszerezte a vármegyék feletti ellenőrzést.

A várak élére megbízható híveit ültette, akik felett országos tisztségviselői (bárói) felügyeletet gyakoroltak. Ezen személyek hivatalként (honorként) töltötték be az adott terület kormányzását a vár és javai haszonélvezetével együtt.⁴

Ha új tisztségviselő kinevezésére került sor (előző halála, tartós betegsége vagy a királyi bizalom megrendülése miatt), ezek a személycserék simán mentek végbe, ami a király és tanácsa megkérdőjelezhetetlen autoritására utal.

Maga a király is adott – adhatott ki parancslevelet, melyben az uralkodó utasítja az

³. Károly Róbert emlékezete Bp. 1988, 21.o.

A könyv közli a koronázásokról készült okleveleket, az országos gyűlések jegyzőkönyveit, stb.

⁴. „a hivattalal járó területi joghatóság és a hivatali birtok nem olvadt egybe és nem vált öröklődévé, felbomlása pedig nem úgy következett be, mint nyugaton, azaz a tisztség örökletessé válásával, hanem úgy, hogy 1387 után a királyság a tisztséggel járó birtokokat sorra eladományozta, a hivatal pedig elvált a birtoktól, és megmaradt hatalom nélküli funkciónak.”

Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről Századok 1982/5 : 883.o.

elődöt a honor utódnak történő átadására, valamint az e terület joghatósága alá tartozó nemeseknek új tisztségviselőik iránti engedelmességre.

Méltán legismertebb és legelismertebb intézkedései a regále jogok, mint kizárólagos uralkodói jogok újjászervezéséhez fűződnek:

- arany- és ezüstpénz veretése nemesérc monopóliummal,
- urbura,
- adózás:
 - új: kapuadó (a kamara haszna helyett)
 - régi: nyestadó,
 - szállásadó,
 - élelmiszeradó,
 - rendkívüliadó,
 - városoké egy összegben,
 - zsidóké egy összegben,
 - pápai tized megadóztatása,
 - ajándék fejében pénzjuttatás az egyházi vezetőktől
- vám (harmincadból huszadvám)

Elképzelhető, hogy Károly Róbert idején – de Lajos uralkodására is kiterjesztve – azért nem kellett 1320 után országos gyűlést összehívni, (kivéve 1351-et), mert egyrészt megszilárdult a királyi hatalom, s ez biztos anyagi bázison, az újjászervezett regálekon nyugodott, másrészt azért sem, mert ebben a korban és ezt megelőzően az országos gyűlések nem adómegajánlás és –megszavazás miatt kerültek megtartásra, hanem a törvénykezési napokból, a serviensek gyűléseiből nőttek ki (lásd erről Bevezetés c.) pontját).

Külpolitikai sikere az 1339.évi magyar-lengyel örökösödési egyezmény, mellyel megszerezhetővé vált a lengyel trón az Anjouk számára.

3.1.3. I.(Nagy) Lajos uralma és az 1351. évi törvények

I.(Nagy) Lajos zökkenőmentesen, fiutódként vette át a trónt apjától Károly Róberttől, amelyet a szakirodalom választással vegyes öröklésnek nevez (Bruckner Győző).

Bartoniek Emma^{5.} az 1342-1437 közötti tágabb időszakra nézve kiemeli a királyok designálási jogát (amikor a regnáló uralkodó kijelöli utódát), amely (Habsburg) Albertig tartott, s akinek nem volt kijelölt utóda.

I.(Nagy) Lajos király idején gyorsulnak fel a jogképződési folyamatok kettős értelemben is:

- 1.) az apa által következetesen végigvitt restaurációs politikai eredményeire támaszkodva az 1351.évi törvényeivel rekonstruálta a szokásjogot és egységes szerkezetbe foglalta a nemesi szabadságjogokat;
- 2.) az 1370-es évektől bevezetett újításaival – a kancelláriai reformjaival, a királyi tanács jogköre bővítésével, az országbírói méltóság felértékelésével – lendületet adott az államügyek új típusú kezelésének.

3.1.3.1. Az 1351. évi törvények (decretumok)

Előljáróban szükséges leszögezni, hogy az 1351.novemberére összehívott országgyűlés felülről indított kezdeményezésként született. Schlett István – Szűcs Jenő nyomán – úgy látja „1323 és 1382 között a nemesség országos akaratnyilvánítására nem került sor, jogai és kiváltságai nem csorbultak.

...Nagy Lajos 1351.évi dekrétumát ugyan nem nemesi mozgalmak kényszerítették ki, messzemenően mégis a nemesség érdekeit szolgálta. Kibocsátását a király politikai megfontolásai magyarázzák, melyek között a nemesség megnyerése igen fontos szerepet játszott.”^{6.}

^{5.} „a »nép« hozzájárulása is szükséges az uralom átvételéhez... Nagy Lajost apja halála után pár nappal a magyarok lelkes helyeslése mellett koronázták meg királlyá, Máriát apja érdemeiért oly egyhangúsággal ismerték el és koronázták meg, »mintha férfi lett volna«, Zsigmond pedig már fejlettebb formában ismertette el vejét, osztrák Albertet: okleveles ígéretet vett ki a fontosabb rendi csoportoktól: főuraktól, papoktól., nemesektől, városoktól.”

Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története Bp. 1987. 20.o.

^{6.} Schlett István: A magyar politikai gondolkodás története I.k. Korona Kiadó 1996, 53.o.

A jog egészen mást jelentett a középkorban mint ma. Akkortájt a jogot Istentől eredeztették, ezért a jog az igazság és a méltányosság ugyanazt jelentette, így tarthatták a fennálló, érvényes jogot régi jognak.⁷

Az 1351.évi decretumban kifejezésre jutott a király politikai-hatalmi túlsúlya, a főurakkal (bárok), főpapokkal (prelati) és a nemességgel szemben megerősítette az 1222.évi Aranybullát, annak 4.cikkelye kivételével, melyet újjal váltott fel.⁸

Valójában sokkal többről van szó; I.(Nagy) Lajos irányt vett a törvényesített királyi birtokszerzés felé:

„A királyság szempontjából a lényeges mozzanat a nemesi birtokkal való szabad rendelkezés megtiltása volt, ez azonban, mint más forrásokból tudni lehet, már I.Károly alatt bekövetkezett. Igazából ez volt az újítás lényege, értelmet pedig természetesen nem a nemesi atyafiság öröklési jogának kiterjesztésében, hanem a koronát

7. Komjáthy im.

„A középkori források számtalanszor szólnak arról, hogy a jog, amelyet valaki, vagy a társadalom valamelyik rétege számára statuálnak, régi. A régiségben az isteni eredet, s ezzel a jog jóságának bizonyítékát látták. Ez a felfogás annyira általános volt, hogy kétségtelen újításokat, reformokat is, mint a régi jog követelményét igyekeztek meggyökeresztetni. Ha pedig valamint igazságtalannak, jogtalannak érezték, akkor azt, mint káros újítást akarták érvényteleníteni. Az újság, vagy a régiség tehát a középkor nyelvén nem a jog korát, hanem érvényességét, jóságát fejezte ki. A középkori ember el sem tudta képzelni, hogy az érvényes jog és az igazság egymással ellentétbe kerülhessenek.” (201.o.)

8. Összehasonlítva az Aranybulla 4.cikkelyét I.(Nagy) Lajos 1351.évi decretuma 11.§-ával, szembe-ötlőek az eltérések:

(Forrás: Magyar Törvénytár 1000-1526 Bp. 1899, 133.o. és 169-170.o.)

Aranybulla 4.cikkely:

Hogy a nemesség az ő marháival és birtokával szabad legyen.

Ha valamely nemes ember fiumagzat Nélkül hal meg, birtokának negyed Részét leánya kapja; a többivel azt mivelje, a mit neki tetszik.

1.§. Ha pedig testamentom nélkül történik halála, valamely, közelebb való atyja fiai vannak, azoké legyen, és ha teljességgel semmi nemzetsége nem volna, a királyra szálljon birtoka.

1351.évi decretum: 11.§.:

Kivéve egyedül a kiváltságból kizárt, előbb érintett egy cikkelyt³, tudniillik ezt:

»Hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban áll az egyházak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők közt vagy halál esetére adakozni, hagyományt tenni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni.«⁴

Sőt ellenkezőleg, épenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvényt szerént, tisztán és feltétlenül, minden ellentmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háromoljanak.

(3) Tudniillik az aranybulla 4.cikkelyét.

(4) V.ö. Hk.II.R.64.cz. és 1498: 55. és 56.cz. Továbbá az 1647.évi XVII.t. cikket, a hol ezek megerősítést nyernek, valamint az 1715: XVI.t.cz.

vég.§.ában történt némi módosítást.

illető háramlási jog kibővítésében látták. A cél az volt, hogy a fiág kihaltával uratlanná vált vagyonok ne maradjanak magánkézen, hanem »királyi kézre« háromolva, az udvar hadállásait erősítsék. Ezért a 14.század folyamán – és ez az a körülmény, amit az 1351. évi törvény elhallgat - a kúria következetesen lecsapott minden értékesebb hagyatékra, ami örökös nélküli nemes után maradt, és háramlási jogát az atyafisággal szemben az erő pozíciójából könyörtelenül érvényesítette. Az »ösiség törvénye« azt sejteti, mintha a nemességi öröklés 1351. után korlátlanul érvényesült volna, erről azonban ekkor még szó sem volt. Az oldalági vagyont a rokonság legfeljebb harmadízig igényelhetette, és még ebben az esetben is örülhetett, ha jogait a korona minden hájjal megkent ügyészeivel szemben érvényesíteni tudta.”⁹.

1351.évi decretum másik – témánkkal összefüggő – rendezés alá vett területe a nemesek egy és ugyanazon szabadságát leíró 11.cikkely volt.¹⁰ Ezzel lehetővé vált minden nemes számára, hogy egy kedvezőbb helyzetben – kevesebb mint egy évszázad múlva – befolyással lehessen a királyi szék betöltésére és jogköre behatárolására 1440-ben).

I.(Nagy) Lajos az 1370-es években hivatali reformokat hajtott végre, melynek során létrehozta a titkos kancelláriát (1374) a nagy kancellária mellett. 1375-ben megszerveztette az igazságügyi panaszfelvevő hivatalt (audientia), melyen keresztül a bíróságok irányítását is megvalósította.

Bővült – bővítette a királyi tanács jogkörét¹¹: 1377-től az ún. királyi nagypecsét elülső lapját, a királyi tanács, hátlapját az anyakirályné tarthatta magánál a király engedélye

⁹. Engel Pál: Beilleszkedés Európába
A kezdetektől 1440-ig
Bp.1990, 304.o.

¹⁰. „11.cikkely:
Az ország nemesei ugyanazt az egy szabadságot élvezik.
Ugyanazon nemeseknek kérésébe is beleegyeztünk: hogy az országunk határai közt lakó valódi nemesek még az országunk határai közt fekvő hercegi tartományokban lévők is, megannyian ugyanazon egy szabadsággal éljenek.”³.
(3) V.ö. Hk.I.R.2. és 9.cz.

A nyestbőradó (marturina) eltörlésével (12.cikkely 1.és 2.§-ai) a Drávántúli nemesek is a 11.cikkely szerintivé váltak.
¹¹. Részletesen is a királyi tanács XIV.századi szerepéről Eckhart Ferenc Magyar alkotmány- és jogtörténet Bp.1946 c.munkája 99-100.oldalán.

alapján. (A királyi tanács eme akaratalakító jogosultsága majd Zsigmond idején kap kiemelkedő jelentőséget!)

A nagypecsét kezelője: a kancellár, aki a királyi tanácsnak is tagja, s ez alkotmánybiztosítéki értelemben vett változtatásnak tekinthető.

1375 után az országbírói tisztség felértékelődése ment végbe azáltal, hogy állandósult az országbíró ítélőszéke és 1378-ig elnyerte a városok feletti bíraskodás jogát is.

I.(Nagy) Lajos királyi tanácsában foglaltak helyet az országos főméltóságok, bárók és főpapok, a királyi család tagjai.

Az esztergomi érsek „szinte állam volt az államban”^{12.} (saját nádora, udvarbírója, praediálisai voltak).

A bárók közé tartoztak:

- az igazi bárók (veri barones regni)
ők az országos főméltóságok viselői (a XIV.század közepétől ezzel a jelentéstartalommal.)
- az ispáni tisztséget viselők,
- az egyházi főméltóságok (egyes értelmezések szerint azért, mert az 1351.évi dekrétumban főpapok külön nincsenek említve, tehát a bárók közé lennének értendő),
- tisztséget nem viselő nagybirtokosok.

I. (Nagy) Lajos élve királyi hatalmából folyó jogosultságával, az adományozáspolitikájában is reformot hajtott végre. Az adomány immáron személyre szabott és nem terjedt ki az osztatlanul közösen birtokló többi családtagra.^{13.}

I. (Nagy) Lajos az apja által 1339-ben megkötött dinasztikus szerződés értelmében

^{12.} Engel-Kristó-Kubinyi: Magyarország története 1301-1526.
Osiris Bp.1998. 97.o.

^{13.} Ennek ellentmondani látszik Engel Pál egy korábbi tanulmánya, amelyben ha nem is az adománybirtokról, de a honorról azt a megállapítást teszi, hogy „a bárók testvéreinek szerepe abban a korban nem a helyettesítés volt a szó hivatali értelmében. Igazából társbirtokosai voltak a honornak, annak jövedelmét ők is élték, irányításában tevékenyen közreműködtek, csupán elismerték az elsőbbségét annak, akit közülük a király a tisztség élére állított, uruknak tekintették, és engedelmességek neki. A testvérek hivatali ténykedését természetesen az udvar is tudomásul vette, és normális jelenségként fogta föl.” (893.o.), ls. 4.sz.alatt.

1370-ben Lengyelország királya lett. Legfontosabb problémájává a trónöröklés kérdésének elrendezése vált. Fiágon egyenesági és túlélő leszármazottja sajnálatos módon nem maradt, oldalágiként udvarában neveltette az Anjou-ház rajta kívül egyetlen férfitagját (Durazzói) Kis Károlyt, de a koronát saját lányainak szánta. Az idősebbik – Mária – jegyese Luxemburgi Zsigmond lett, a kisebbik – Hedvig – pedig már négyévesen¹⁴ férjhez ment az osztrák Vilmoshoz.

Nem a férjhez adás volt azonban a dolog neheze, hanem a nőági öröklődés elfogadtatása! Ezen belül külön gondot jelentett, hogy a lengyel urak meg voltak győződve arról: nem lesz tovább perszonálunió, mert Máriára és Zsigmondra vár az ő koronájuk és Hedvigé Magyarország. (A politika közbeszólt: Hedvig került a lengyel trónra, 1384-től királynőként, 1386-tól Jagelló II.Ulászlót kapta tróntársul és férjül.)

1382: I.(Nagy) Lajos halála. Nevezett örököse idősebbik lánya, Mária volt.

3.1.4. Anjou Mária királynő trónra kerülése

Ami 1301-ben még csak fel sem merülhetett, hogy III.András lánya trónt foglalhatna, az 1382-ben valóság: Máriát apja halála után tíz nappal a bevett szokás szerint koronázták meg, nem választással. Mária azonban kiskorú volt, ezért a tényleges hatalom anyja Boszniai Erzsébet és bizalmasa Garai Miklós nádor kezében összpontosult.

Engel Pál hívja fel a figyelmet arra, hogy a nőuralom megosztotta a bárókat, tehát tartósan eleve sem maradhatott volna fenn ott, ahol a hadjáratok vezetése királyi jog. Nincs már szó ugyan idoneitásról, de olyan „apróság” zavarta a főurakat: miként szólítsák a trónon ülőt (uruknak, ahogyan szokásban volt, vagy úrnőnek, de az királynékat illetve)?

¹⁴. Hivatalosan, egyházi figyelőszolgálat mellett a nyolc éves férj és négy esztendő felesége az éjszakát közös ágyban töltötte, ezzel megállapítást nyert az elhálás. 1386-ban a lengyel uraknak ez az esemény szolgált az érvénytelenítésre, elválasztván Vilmostól és hozzáadva Jagelló Ulászlóhoz.

Az életkor szerepéről részletesen ír: Holub József Az életkor szerepe középkori jogunkban és az

»időlátott levelek«

I.r. Századok 1921 I-V.füzet 32-76.o.

II.r.Századok 1921 VI-X.füzet 212-235.o.

Mária egy átmeneti időszak átmeneti figurája volt. Házasságkötés útján kívánták a bárók feloldani a dilemmát: egyik udvari csoportjuk Mária jegyesét Luxemburgi Zsigmondot kívánta a trónra, aki amúgy is 1379 óta a királyi udvarban nevelkedett. A másik udvari „párt” Lajos orleans-i herceget akarta férjnek, s ez volt az anyakirályné álláspontja is.

Létezett egy harmadik erő, a vidék hangját képviselő Horvátiak, aki az utolsó Anjou-férfi Durazzói (Kis) Károly nápolyi királyt akarták a trónra.

A királyi hatalom gyakorlatilag nem funkcionált.

1385-ben sort kerítettek Mária és Zsigmond kézfogójára, azonban a politikai viszonyok gyorsan változtak – ellenükre.

Az összehívott országgyűlés elutasította mind a nőuralmat, mind Zsigmondot és Kis (II.) Károly mellé állt. Mária felismerve helyzetét lemondott – lemondatták.

1385.december 31-én törvényesen Magyarország királya II.Károly lett. Uralma 1386.február 7-én már véget is ért. Boszniai Erzsébet meggyilkoltatta.

A Horvátiak II.Károly kiskorú fiát Lászlót nyilvánították utódának, de Zsigmond – bátyja segítségével – rákényszerítette az anyakirálynét, hogy mint Mária férje, amíg királlyá nem koronázzák kormányzótárs legyen.

1386.júliusában a Horvátiak foglyul ejtették Máriát és anyját (utóbbit fél év után megfojtották).

Jog- és politikatörténeti kuriózum: egyként cselekvésképtelen az uralkodó és gyámja is! Zsigmond erre tekintettel kapott a Ligába tömörült országnagyoktól új címet: Magyarország kapitánya lett. Engel Pál említést tesz Zsigmond régensségéről, ám ilyet a magyar közjog addig nem ismert. (A régens a nyugati monarchiákban az uralkodó dinasztia tagjaként államfő a kiskorú király mellett.)

1387.március 31-én Zsigmondot királlyá koronázta a veszprémi püspök, mint rangidős főpap.¹⁵ Máriát kiszabadította, de ő ezután már nem vett részt a politikai életben.

1382-87 között egyértelműen a királyi tanács döntési helyzetben lévő tagjai (sokszor

¹⁵. Ekkoriban az esztergomi érseki szék üresedésben volt, a rangban második kalocsai érsek pedig nem tartózkodott az országban. Mária egyébként nem tudott férje királlyá koronázásáról.

egymás ellenében) tartották kezükben a hatalmat. A tanács a király helyett hozta intézkedéseit, országgyűlést hívott össze, országpecsétet használt (sigillum regnicolarum).

Zsigmond a korona elnyerése érdekében kompromisszumokra kényszerült: kötelezzék, hogy az őt trónra segítő bárók kapják a főméltóságokat, neki is be kellett lépnie a liga tagjai közé (primus inter pares), el kellett adományoznia báróinak a honorként birtokolt királyi várakat és azok jövedelmeit, a trón elnyerése érdekében kötött szerződéseit érvénytelenek, a bárók megtarthatják királyi tanácsbeli tagságukat és tisztségeiket, magyar tanácsokkal veszi körül magát, külföldieknek nem adományoz birtokot, ígérete a feltételek betartására. (Ennek megszegése miatt léptek fel ellene 1401-ben). Igen fontos és sorsdöntő jogképződési folyamat ment végbe Mária hatalomra jutásától Zsigmond koronázásáig: a szentkorona tan formát öltése.

3.2. Luxemburgi Zsigmond (Mária férje, majd a bárók akaratából az ország királya)

1382-től 1387-ig Zsigmond nehéz időszakot élhetett át: először még az is bizonytalan volt, létrejön-e házassága Máriával; amikor ez megvalósult, akkor Mária helyzete, királynői tisztsége rendült meg, vált kétségessé és mondott le 1385 végén. 1386 nyaratól a házaspár útjai kényszerűen szétváltak, s Zsigmond trónra léptétől Mária 1395-ben bekövetkezett haláláig kapcsolatuk magánjogi jellegűnek tekinthető.

Zsigmond, Mária halála után, azt kezdte hangsúlyozni, hogy ő választással került a trónra, s nem felesége jóvoltából.

3.2.1. A királyi főhatalom a bárói liga ellenőrzése alatt

1387. évi koronázásával Zsigmond látszólag ugyanolyan királyi hatalmú volt, mint elődei. De csak látszólag, a külföld szemében, mert az országon belül a politikával hivatásszerűen foglalkozó és azt értő közönség, a nemesség és az egyháziak tudták a valót: a királyi jogkör igazi gyakorlója a bárók (országos) tanácsa. Ez a kettős hatalom 1403-ig tartott. Mivel Zsigmond az 1380-as – 90-es években (Rigómező, Nikápoly) sorozatos katonai vereségeket szenvedett, a belpolitikában igyekezett a maga javára

fordítani az erőviszonyokat. Az Anjouk korábban jól bevált eszközeit hozza mozgásba:

- leszámol – bárói hallgatólagos támogatásával – a legerősebb és leggazdagabb családdal, a Lackfiakkal;
- új arisztokráciát kíván létrehozni felemeléssel a köznemesek (Perényiek, Csákiak, stb.) és az idegenek (Cilleiek, Albeniek, stb.) közül,
- indigénák hivatalviselése (eleve mentesítik őket az Aranybullában is körülírt hivatalviselési tilalom alól).

Az 1397.évi temesvári országgyűlésen oly mértékben kívánta a nemesség jogait korlátozni, az egyházi jövedelmek felére pedig rátenni a kezét, hogy várható és előre kiszámítható volt: ellenfelei keményen meg fogják húzni azt a határvonalat., ameddig cselekvési hatóköre elmehet.

1401.április 28-án maga a nádor – Bebek Detre – ejtette foglyul székhelyén, a budai várban Zsigmondot, majd Siklósra szállították. Az esemény azáltal nőtt túl saját jelentőségén, hogy az akciót lebonyolító bárói csoport:

- az országot uratlannak nyilvánította (miként az angolok 1689-ben a trónt),
- átvette a kormányzást – országtanács néven a szent koronára hivatkozva, (Kanizsai János esztergomi érsek felvette a szent korona kancellárja címet; a királyi tanács mint országtanács pedig intézkedéseket hozott és bocsátott ki¹⁶. a szent korona pecsétje alatt:
„Sigillum sacrae corone regni Hungariae”)

¹⁶. „Mivel mi, miként jól tudjátok, barátaink, egyhangúlag megegyező megfontolással és tanácskozással az országlakók közös java, az állam és a haza haszna érdekében elhatároztuk, sőt esküvel is fogadtuk, hogy nem fogjuk eltérni, miszerint valaki az országlakók közül, bármilyen rendű és rangú is legyen, méltatlanul bármely országlakóval szemben új, igazságtalan hatalmaskodásokat kövessen el, hanem országunk lakóit összesen és egyenként jogaikban sértetlenül megőrizzük és mindenkinek félelem, gyűlölség és színlelés nélkül, igazságot szolgálhatunk...”
i.h.Kocsis István: A Szent korona tana Püski, Bp.1995, 57.o.
Az országtanács által kiadott oklevelek bevezetése: „Praelati, barones et regni Hungariae proceres universi” ls. Eckhart F. im.100.o.

- Szécsényi Frank országbíró (1397-1408 között) a „királyi udvar bírása” címet vette fel,

Az országtanács mintegy rendi kormányként (Bartoniék Emma) funkcionált, miközben Zsigmondot – átmenetileg – kizárták a szent koronából.

Felmerült a trónbetöltés kérdése. Jelöltrebből több is akadt:

- II. Ulászló lengyel király (Anjou Hedvig férje)
- Vilmos osztrák herceg (Anjou Hedvig volt férje)
- Anjou László nápolyi király.

Mivel nem tudtak dönteni, Garai Miklós bán közreműködésével 1401. októberében a király egyezséget kötött az ellene lázadó bárókkal. Büntetlenség fejében visszanyerte cselekvési szabadságát és vele trónját, de az idegenek hivatalviselését is korlátozták.

Az egyezés átmenetinek bizonyult: 1402 végén a bárók egy csoportja Anjou Lászlónak kínálta fel a trónt, akit Kanizsai János esztergomi érsek egy koronával, Zárában királlyá is koronázott (1403. augusztus 5.).

1403. október 8-án megszületett a végső egyezés, mely Zsigmond számára felért a győzelemmel, mert ez tette lehetővé nagy szabású reformjait:

- közkegyelmet hirdetett¹⁷: (a múlt lezárása):
- placetum regium (királyi tetszvényjog),
- az egyházi tisztségekbe vagy
 - híveit ülteti be, vagy

¹⁷. Zsigmond 1403. évi kegyelemlevele 17 §-ból állt.

3. §.: azon cselekedetek körülírása, amelyeket „elkövettek és véghezvittek: soha és semmi módon se nekünk, se másoknak ne lehessen vagy kellessék háborgatni avagy valaképen terhelni”.

4. §.: a már folyó ilyen típusú perek ítélet és büntetés nélkül megszüntetendő, új nem indítható („enyésztessék el”).

7. §.: minden eddig tett adománya „újonnan készülendő nagyobb pecsétünk alatt megerősítést nyerjen” (uo.)

8. §.: ezután következő országgyűlés elé se vihetők újratárgyalásra fentebbi dolgok.

9. §.: egyházi javak visszaadása.

11. §.: a lázadók szövetségesei is kegyelmet kapnak, ha a király előtt karácsonyig megjelennek,

13. §.: a kegyelemlevél kibocsátása után elkövetett hatalmaskodásokra nincs bocsánat.

im. Magyar Törvénytar Bp. 1899, 199. o.

- nem tölti be, üresen tartja (főkegyúri jogán) és élére kormányzót nevez ki, aki a vagyont kezeli, bevételeit a kincstár felé továbbítja (anyagi bázis);
- királyi tanács átszervezését (hivatalviseléshez kötődik a tisztség – azaz udvari tanácsadók - és nem jár honorral, vagyis területi hatalommal; kivéve: az erdélyi vajda, a székely ispán és a horvát-dalmát bán: nekik járt a honor);
- királyi városok támogatását.

Zsigmond kiegyezése a legerősebb bárói ligával (Garai-Cillei) biztosította uralkodása folyamatosságát, királyi jogköre gyakorlását, ugyanakkor hosszú távra megoldotta az alakulóban lévő rendiség bekapcsolódását a hatalmi mechanizmusokba.^{18.}

3.2.2. Zsigmond királysága 1404-1437 között

A legjelentősebb bárói ligával (Garai – Cillei) történt kiegyezése után Zsigmond figyelme egyre inkább a Luxemburg-család hagyományos területei (Cseh- és Magyarország, osztrák tartományok, a Német-római Szent Birodalom) felé fordult.

1408-ban megalakította a Sárkány-rendet (a király, a királyné és 22 hozzá hű báró). A rend stabilizálólag hatott az ország helyzetére, a tagok adták a királyi tanács gerincét és a főméltóságokat. A rend tagjai elismerték a királyi pár elsőbbségét, engedelmességet és hűséget fogadtak. Ez azt jelentette: „kvázi” lemondanak a királyválasztásról, mert erről az örökösödési jog király általi gyakorlása határoz. Ha a király és a rendtag vitába keveredne, úgy a rend összessége dönt, s ezt az uralkodó köteles elfogadni. Ezért lehet Zsigmondot a Sárkány-rend „elnökének” is nevezni.

^{18.} „A királyság politikai formája király nélkül egyszerűen megszűnt működni, mert a rendiség felépítésénél fogva kettős rendszer volt, s a király rendek nélkül ugyanolyan tehetetlen, mint a rendek király nélkül. A királyi méltósággal együtt járó jogok gyakorlása elengedhetetlen volt” – írja Fügedi Erik.

Fügedi Erik: Uram, királyom

Gondolat, 1974, 47.o.

Zsigmondról korábban igen negatív kép élt a (jog) történetírásban. Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon (1984) c. műve alapvetően megváltoztatta ezt a felfogást, azóta jóval árnyaltabb Zsigmond megítélése.

Egyházi személyek nem kerültek be a rendbe.

1409/10-ben – a megbékélés jegyében – visszaemeli a hatalomba a vesztes bárókat (Bebek, Kanizsaiak, Újlakiak).

Átszervezte a királyi tanácsot; a várak élére katonai – igazgatási feladat- és hatáskörű királyi tisztviselőket („katonabárók”) nevezett ki végrehajtó hatalommal, de ezzel már nem járt királyi tanácsi tagság.

Kancellári reformjai nyomán bevezette az ún.nagypecsétet (sigillum maius), melynek külön elő- és hátlapja volt, ez

- a király és az ország nagyjai közös pecsétje,
- a királyi tanácsban született döntések, megerősítésére szolgált.

Ha csak az előlapját használták – mely a főkancellárnál volt -, akkor mindennapi rutinügy intézésére szolgált.

Az ún. titkos vagy kispecsét (sigillum secretum/minus) állandóan a király titkos kancellárjánál volt.

Létezett egy ún.középecsét (sigillum mediocre) 1430 körül, melyet a királyi különös jelenlét bírósága (specialis praesentia domini regis) használt.

Zsigmond számára – hogy kitűzött céljait elérhesse – mindennél fontosabb volt a regale jövedelmek (rendes évi bevételek) és a rendkívüli bevételek (rendkívüli adó; királyi birtokok elzálogosítása; egyházi javak hasznosítása, megadóztatása) biztosítása. Ez szolgálta kül- és katonapolitikai intézkedései anyagi hátterét. Mint I. (Nagy) Lajos esetében 1370-től, úgy Zsigmondnál 1410-től, perszónálunió jött létre Magyarország – és most először – a Német-római Szent Birodalom között, mivel elnyerte a római királyi címet.

1419-től elnyerte a cseh királyi címet (de csak 1436-ban tudta ténylegesen Prágában elfoglalni a trónt).

1433-ban sikerült a császári címet is megszereznie.

Kiváló diplomáciai érzéke volt, de a hadvezetéshez nem értett. Szórta a pénzt, de az elérni kívánt eredményekhez képest ez édeskevésnek bizonyult.

1435-ben, az általa összehívott országgyűlésen két dekrétumot fogadtak el:

- ötödik decretumát (azaz az első 1435-ben), mely a hadviselés módjáról rendelkezik és „legfőbb hadúri” minőségét érinti,
- hatodik decretumát (a másodikat 1435-ben), mely az igazságszolgáltatást érintette.

1437-re a pénzügyi helyzet volt az, ami országos méretekben katasztrófával fenyegetett. A „jó pénz”^{19.} megjelenését követően robbant ki a Budai Nagy Antal-féle erdélyi mozgalom és felkelés.

A kápolnai unió sikeresen számolta fel a fegyveres elégedetlenkedők táborát, de ezt Zsigmond már nem érthette meg.

3.2.3. Zsigmond gondja: az utódlás-utódjelölés

Mária halála után Zsigmond sokáig nem gondolt a nősülésre.^{20.} 1401.őszén eljegyezte Cillei Borbálát, amely aktust nyugodtan beilleszthetjük a Garai-Cillei bárói ligával kötött egyezségbe, s ez magán- és közjogi erejű következményekkel járt (pl.: a legerősebb liga oldalára állt; felesége révén nagy kiterjedésű, értékű és jövedelmű birtokok felett rendelkezhetett; a liga tagjaiból „merített” a főméltóságok betöltésekor, stb.).

1402 szeptemberében kölcsönös örökösödési szerződést kötött Habsburg V.Alberttel

^{19.} Pohl Artúr: Zsigmond király pénzverése (1387-1437)
in. Numizmatikai Közöny 1967-68.

Szerkeszti: Huszár Lajos Bp.1968, 43-56.o.

(Zsigmond nevéhez fűződik a népies elnevezésű fityng, amely nem más, mint az 1432-ben egy aranyforint = ezer quaring, azaz aprópénz. A quaringból (fyrting, vierling) 1435-ben már 6000 = 1 aranyforinttal (Nem ér egy fitynget sem).)

„Zsigmond uralkodása vége felé (nem datált) szerződéssel megegyezett Habsburg Albert herceggel, hogy mind az osztrák, mind a magyar pénz 8 ½ latos legyen; ugyanakkor az ezüsthíannyal küzdő Habsburgnak magyar ezüst szállítását biztosította.” (48.o.)

^{20.} Thúróczi János: A magyarok krónikája (Magyar Helikon 1978) c. művében Zsigmondnak ezt az időszakát igen csak költői képekkel ecsetelte: „...hitvesi kapcsolata megszűntével a test örömeinek engedte át magát, és hajadonok erőszakos megrontására vetemedett.” (339.o.)

egymás trónjának öröklésére, ha fiutód nélkül halnának meg. A dolog érdekessége: V.Albert ekkor még kiskorú, s 1411-ig gyámság alatt állt!^{21.}

1421-ben Zsigmond Alberthez adta nőül Erzsébet nevű leányát, ami a húsz évvel korábbi elhatározásának komolyságát mutatja! Zsigmond kijelölt utóda korántsem volt népszerű a bárók körében, akadálytalanul megkoronázták, bár súlyos választási feltételeket kellett magára vállalnia.

A külpolitikát a rendek a király személyes jogkörének gondolták, hiszen a háborúzás-békekötés, a követek küldése – fogadása az uralkodó „belügye” volt korábban is. Az Aranybullában a nemesség csak a támadó és külföldön zajló harcban nem volt köteles résztvenni. Ezért a Habsburgokkal kötött örökösödési szerződése nem ütközött a bárók ellenállásába, holott a királyválasztás már rendi-nemesi jogot érintett.

3.2.4. Habsburg Albert a trónon: örökösödéssel vegyes választás

Zsigmond tehát már 1402-ben örökösödési szerződést kötött a kiskorú Habsburg Alberttel, ha ehhez az országlakosok beleegyezésüket adják.^{22.}

A Budai Nagy Antal-féle mozgalomnak tudható be, hogy az országnagyok Zsigmond halála után minél hamarabb igyekeztek a trónutódlás felől határozni: 1437.december 18-án királlyá választják Habsburg Albertet és újévkor koronázták meg.^{23.}

^{21.} ls.erről:

- Erich Zöllner: Ausztria története.
Osiris Kiadó – 2000.
Bp, 1998, 111.o.
- Zsigmondkori oklevéltár II. (1400-1410)
Elsőrész (1400-1406)
Összeállította Mályusz Elemér
Bp.1956, 225.o.

^{22.} Zsigmondkori oklevéltár II. (1400-1410) uo.

^{23.} Zsigmond leánya, Erzsébet, Habsburg Albert felesége volt. „Ezt a leányt a császár még életében azzal a feltétellel adta keresztény szokás szerint törvényes feleségül Albertnak, Ausztria hercegének, hogy utána veje és vele együtt a leánya következzen a trónon. És mivel ez ellen az intézkedés ellen a magyar népnek sem volt ellenvetése, a császár temetése után behozták Albert herceget, és az akkor elkövetkező új év első napján... megkoronázták ugyanazzal a fényes pompával, amellyel az első magyar királyokat.” Thúróczi im.363.o.

Habsburg Albert (Albrecht) az országnagyok kívánságára aláírta a választási feltételeket, melyek javarészt a katonabároknak kedveztek. Az 1439.évi országgyűlés decretuma e választási feltételek jogszabályi formában való megjelenése. A királyi hatalom gyengülésének jegyeit hordozta magán a decretum.

1437 végén – szemben a decretum 12.cikkelyével²⁴ - a „királycsináló” bárók nem ismerték el Erzsébet öröklési jogát a trónhoz, tartva a félszáz évvel korábbi események megismétlődésétől.

A rendek kimondott célja a Zsigmond előtti „régí szokások” visszaállítása, valójában új eljárás meghonosítása volt. Az 1439.évi országgyűlés decretuma erre enged következtetni: Egymásnak ellentmondó cikkelyek születtek, például:

Régi szokások visszaállítása	Új szokás bevezetése
1. cikkely: Az ország szokásainak visszaállításáról	2. cikkely: Hogy a nádort a király és az országlakók válasszák
4. cikkely: Az ártalmas szokások eltörlendők	14.cikkely: Hogy a király az ország határainak megvédelmében az országlakók tanácsával éljen
5. cikkely: Hogy külföldiekre tisztségek (és 12.cikkely) nem ruházhatók	
6. cikkely: Hogy a királyi jövedelmeket egyedül az ország lakosai részére kell bérbe adni.	
8.cikkely: Hogy a főpapok és bárók két méltóságot nem viselhetnek	
15.cikkely: Hogy a király ez ország lakosainak világi tisztségeket a tanács nélkül adományozhat, s vehet el tőlük (kivéve a 2. cikkely szerinti nádorságot!)	

A rendek belharca és hatalmi aspirációik mögött nem nehéz felismerni az új jogképződési folyamat kikristályosodását.

²⁴. „12.cikkely: Hogy a királynő csakis az ország lakosaira ruházzon tisztségeket. Hogy a felséges fejedelemnőnek, Erzsébet királyasszonynak és állása méltóságának fenntartása érdekében, mivelhogy ő ez ország örököse, az országban mindenütt, a hol akarja, intézkedés történjék.” Magyar Törvénytar im.285.o.

Az 1439.évi országgyűlés már születés jogcímén elismerte Erzsébet trónigényét (12.cikkely). Albert halálakor (1439.október 27.) éppen megoldatlan volt a trónutódlás, mert a bárók egy része a várandós Erzsébetet támogatta azzal, hogy a születendő gyermek fiú lesz és elfoglalhatja a trónt (ún.udvari párt), a másik hatalmi csoportosulás a 16 éves lengyel királyt, Ulászlót akarta trónra juttatni (ún. nemzeti párt).

Megindult a küzdelem a trónért és a koronáért.

II. Az államfői jogkör tartalma és a helyettesítés szabályai 1439-1526 között

1. Interregnum 1439/40-ben; az országgyűlés 1440.évi határozata

Az ország legbefolyásosabb bárói megosztottak voltak az Albert halálát követő időben. A most tárgyalás alá kerülő időszak sajátossága, hogy a királyválasztás mint jogszokás ver gyökeret érvként és elméleti alapként mind Ulászló mind V.(Utószülött) László trónigénye esetében.

Erzsébet özvegy királyné terhessége hozzájárult a főurak kivárási taktikájához: ha fiú születik, hivatkozni lehet a jogfolytonosságra, a királyi vérré, ha leány, akkor az erőviszonyok bonyolultsága miatt bármilyen megoldás elképzelhető. Csakhogy erre az időre érik be a Kézai által megfogalmazott communitas-elmélet lényege: a natio, a szabadok emelik ki maguk közül a királyt. A választás mozzanatán túl megjelenik egy legitimációs érvgyűjtemény:

- vérségi leszármazás,
- örökség,
- dinasztikus szerződés,
- idoneitas,
- kormányzásra való alkalmasság,
- személyes képességek.

Alakot ölt a szentkorona-tan, de itt és most (hic et nunc) a rendek elsőbbségként a királlyal szemben. Maga a rendek kifejezés is nóvum, mert eredendően az egymással versengő bárói csoportok tudatos köznemesség-mozgósításából nőtt ki az 1440.évi országgyűlés, hogy eldöntse és kimondja: őt illeti a trónöröklés legitimációja.

Bartoniek Emma maga is ellentmondásosan fogalmaz¹: V.(Utószülött) László trónigé-

¹. Bartoniek két tanulmánya egymásnak ellentmondó szövegrészei:

„Erzsébet özvegy királyné és hívei hiába hivatkoznak az özvegy királyné, majd fia, László öröklési jogára.”

B.E.: Corona és regnum Századok 1934, 325.o.

Érdekes, hogy Erzsébet pártja nem használja fel a királyné öröklési jogát, mely pedig neki, sőt férjének, Albertnek is lényegében az utat nyitotta a magyar trónhoz.”

B.E.: A magyar királyválasztási jog a középkorban Századok 1936, 388.o.

nyével kapcsolatban, miközben tényszerűen és jogi alapozottsággal vázolja fel a szembenálló felek álláspontját, érvrendszerét. Utal egyik tanulmányában² arra is, hogy Albert célja Ausztriát, Csehországot és Magyarországot közös kormányzat alatt egyesíteni Pozsony központtal.

Erich Zöllner szerint még „az az ötlet is felmerült, hogy őt [t.i. Ulászlót] össze lehet házasítani Albert özvegyével, Erzsébettel. Az asszony azonban ragaszkodott saját fia trónigényéhez. Így aztán mindkét jelöltet megkoronázták, Lászlót mint három hónapos gyermeket, Jagelló Ulászlót pedig mint tizenhat éves ifjút (1440).”³

1.1. A rendek fellépése és politikai célkitűzéseik

A bárók által mozgósított köznemesi tömegek többsége „ekkor még az államügyek, politikai események irányításában önállóan nem szerepelnek, s közülük csak azok jutnak fontossághoz, kik az egyes főurak és főpapok szolgálatában állanak.”⁴

Az „udvari párt” cselekedett először: 1440.február 22-én Erzsébet özvegy királyné világra hozta V.(Utószülött) Lászlót, majd azon év május 15-én a három hónapos csecsemőt a koronázás szabályai szerint (Székesfehérvárott, a szent koronával, az esztergomi érsek által) királlyá koronázták, de a koronázási esküt – érthető okból – Cillei Ulrik mondta el. Ezzel kész helyzet elé állították rivális politikai ellenfeleiket, s valószínűleg úgy gondolták: a főméltóságok elosztásában tehetnek majd engedményeket, de a koronázás visszavonhatatlanul érvényes és a kiskorú király gyámjául rendelt III.Frigyes német-római király is pajzsul szolgál. Az országgyűlés határozatát semmisnek tekintették.

A „nemzeti párt” által összehívott országgyűlés 1440.március 8-án I.Ulászlót királlyá választotta, de nem került sor koronáztatására. Május 15-ig nyitva állt az út a megegyezés

² uő: A magyar királyválasztáshoz
Századok 1923, 262.o.

³ Erich Zöllner: Ausztria története
Osiris Kiadó – 2000 Bp.1998, 114.o.

⁴ Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története.
Bp. 1987, 21.o.

előtt. A kibékíthetlenné vált ellentétek radikális lépések megtételéhez vezettek: közjogi fordulat érlelődött.

1.2. A trónbetöltés szabályozása az 1440.évi országgyűlésen

1440.júniusára a választott király, I.Ulászló hívott össze országgyűlést, hiszen lépéskényszerben volt: őt a rendek választották, a koronázás is az ő feladatkörük.

Az országgyűlés előtt álló és megválaszolásra váró kérdés:

kit illet a korona?

Az országgyűlés 1440.július 17-én oklevelet bocsátott ki az aznap történt koronázásról és I.Ulászló koronázási esküjéről és hitleveléről. Az idoneitas (alkalmasság) elve elsőbbséget kapott a legitimitással (örökletesség, törvényes utódlás) szemben. A nemesség eldöntötte: a szabad királyválasztási jog gyakorlása a közhatalom alapja, mely a „magyar országlakosok”-at illeti meg.

A koronázásra Székesfehérváron, az esztergomi érsek kerített sort (ő koronázta V.Lászlót is), de nem a szent koronával. Az országgyűlés közjogi újítást, jogképző aktust vezetett be, már „1440.június 29-én ünnepélyesen érvénytelenítették a csecsemő László megkoronázását, kimondva azt az új alapelvet, hogy »a királyok koronázása mindenkor az országlakosok akaratától függ, a korona hatékonysága és ereje pedig az ő hozzájárulásukban rejlik«.”⁵.

Az országgyűlésnek – ha I.Ulászló királyságát legalizálni akarta – át kellett lépnie a szent korona királlyá tevő és erőt, hatalmat adó szerepén, kimondva, hogy e funkciójától meg is

⁵. Engel-Kristó-Kubinyi: Magyarország története 1301-1526

Osiris Bp.1998, 199.o.

Ugyanezt idézi: Schlett István: A magyar politikai gondolkodás története

I.k. Korona Kiadó Bp. 1996, 61.o.

Érdemes utalni Gentilis bíboros 1309.évi oklevelére a szent korona jelentőségéről, mely a nemesség hűségének és szolgálatainak objektuma, s ki azt jogellenesen magánál tartja, azt egyházi átokkal sújtja. Az országgyűlési határozat V.László megkoronázását érvénytelenítette, tekintettel a „király” cselekvő-képtelenségére, továbbá arra, hogy a többi királyi jelkép nem került bemutatásra és alkalmazásra.

fosztható, mert maga a koronázás (eskü és hitlevél) az országlakosok előtt az uralkodói hatalomátruházás alapja⁶!

A rendek elsőbbségüket a királlyal szemben a legérzékenyebb ponton ideologizálták meg: a trónöröklés, a –betöltés legitimációjának országgyűlés általi eldöntésénél.

Kibocsátott oklevelükben „részletesen kifejtik a maguk szuverén rendelkezési jogát a szent korona fölött, s ezzel kapcsolatban felfogásukat a szent korona eszméjéről. Ezek szerint a »prior corona«-nak, vagyis a szent koronának minden hatályosságát, bármely jelentőségét, miszteriumát és erejét (efficatia, quodlibet signaculum, mysterium et robur) átruházzák a Szent István fejereklje-tartóját ékítő koronára, minthogy – mondja a rendek oklevele – a mi hatáskörünkbe tartozik a korona érdemét megállapítani, helyeselni, vagy helyteleníteni. Ehhez képest a királynak (I.Ulászlónak) átadjuk, »dantes« a királyi teljhatalmat, mintha a »prior«, most elvitt koronával koronáztatott volna meg. E »prior« koronát pedig minden hatályosságától megfosztják, mindaddig, míg az újra az ő kezükbe nem kerül. Körülírják aztán a királyi hatáskört is, mely a koronával száll át az új uralkodóra. Ennek részei: mindennemű kegyosztás, igazságszolgáltatás, hívek jutalmazása, hűtlenek és vétkesek megbüntetése és mindannak végzése, amire a régebbi királyok jogosultak voltak. Ez tehát az egész királyi hatáskör, vagyis az a névtelen jogtudós, ki ezt az 1440.június 17. oklevelet szerkesztette, sokkal precízebben és teljesebben állapítja meg az átruházott királyi hatalom elméletét: a koronával átruházott királyi hatáskört, mint azt hetvennégy év múlva Werbőczy tenni fogja.”⁷.

Az 1440-es országgyűlésen I.Ulászló a koronázása alkalmával esküt tett és elfogadta a rendek választási feltételeit (koronázási hitlevél.).

6. „Eskü nélkül a koronázási szertartás csak átruházza az új királyra az uralkodói hatalmat, az új király esküje viszont már biztosítja az ország jogrendjét, alkotmányát is, s ezzel a koronázás az egész ország jogrendjének legfőbb biztosítója lesz.” (ls.4.sz., im.45.o.)

Továbbá: „Hogy a jogrend fennmarad, arra egyetlen materiális biztosíték a király koronázási esküje, s az alattvalók ellenállási joga.

.....A koronázási eskü a jog megsértését eleve ki akarja zárni, ez tehát a preventív eszköz a jogrend védelmére, az ellenállási jog viszont a már megtörtént jogsértést van hivatva jóvá tenni, ez tehát represszív jogvédelmi eszköz.” (im.47.o.)

7. Bartoniek Emma: Corona és regnum.
Századok 1934, 325.o.

A többség I. Ulászló mögött sorakozott fel, hiszen 16 évével cselekvőképesnek számított, s déli határainknál az oszmán-törökök már közvetlenül fenyegették az ország biztonságát.

Hiába a korábban volt utódlási szabály, hiába fia és utóda V. László Albertnek, s anyja révén Zsigmond unokája, törvényes és egyedül lehetséges utód mivoltát elnyeri az oszmán-török veszéllyel szembeállítható idoneitas elve, amelyet a rendek határoznak meg.

Az 1440-es országgyűlési határozat hatása kettős:

- rövid távon nem hozott politikai enyhülést, mert az ország – két pártra szakadva – fegyveres összecsapások színtere lett;
- I. Ulászló halála után V. László király mivolta elismerésre került, majd 1453-ban uralma visszamenőlegesen 1440 lett. A Magyar Törvénytárba sem került becikkelyezésre eme határozat, s ez döntőnek bizonyult közjogi szempontból (legyengítette hivatkozási alapként történő felhasználását, de jogképző ereje megmaradt).

1442-ben meghalt Erzsébet királyné és úgy látszott I. Ulászló hatalma stabilizálódott.

1444-ben az országgyűlés I. Ulászló feladatává tette: állítsa helyre a királyi hatalmat, vegye vissza ez elzálogosított királyi jövedelmeket, és megadta neki a korlátlan kinevezési jogkört a főbb tisztségekre az 1439. évi Albert-féle decretum 15. cikkelye szerint.

I. Ulászló, mint közismert, a várnai csatában eltűnt: „Ilyen módon ért gyászos véget Ulászló király élete és kormányzása uralkodásának negyedik évében.”⁸

1.3. V. László királysága elismerése 1445/46-ban

1444 februárjában a székesfehérvári országtanácson hét kapitányt választottak és áprilisra országgyűlést hívtak össze. Újból kísértett az interregnum szelleme. Az országgyűlés magát rendi uniónak nyilvánította és a királykérdés kapcsán döntött:

- legfeljebb másfél hónapra (május 30-ig)
- majd másodjára augusztus 1-ig

⁸. Thuróczy János: A magyarok krónikája
Magyar Helikon 1978, 398-399.o.

meghosszabbította azt az időt, amíg – a már halott – I. Ulászló Magyarországra visszaérkezhet. Ha ez nem következik be, akkor az általuk László hercegnek nevezett V. László lesz a király, feltéve ha III. Frigyes a kiskorú Lászlót a szent koronával együtt átadja az országnak. Ha ez sem, akkor új királyt választanak. Érvénytelenítették a rendek az Albert halála utáni királyi adományokat (megelőlegezve az 1453. évi decretum 5. cikkelyét), megválasztották az ország hét kerülete élére kinevezendő hét főkapitányt⁹ és együtt szavaztak a városokat képviselő küldöttekkel.

1446 júniusában a rendek fordulatot hajtottak végre az országgyűlésen: 1445-től halasztották a döntésüket a főhatalomról és gyakorlásának módjáról, most elszánták magukat.

Bár III. Frigyes nem engedte el V. Lászlót, a rendek – noha felmerült Merész Károly burgund herceg neve – elismerték királyságát, de „kiskorúsága idejére kormányzót (guberátor) választottak.”¹⁰

⁹. A hét főkapitány azonos a februárban választott hét kapitánnyal. Hunyadi János – Újlaki Miklós – Rozgonyi György – Bebek Imre – Gutti Ország Mihály – Szentmiklósi Pongrác és Giskra János (utóbbi V. László híve).

Ők alkották az országtanácsot, de a kormányzati hatalom a királyi tanács kezében összpontosult. Az öt legfontosabb tisztség betöltői:

esztergomi érsek(prímás):	Szécsi Dénes
nádor:	Hédervári Lőrinc
országbíró:	Rozgonyi György
vajda:	Hunyadi János és Újlaki Miklós

Más felfogás szerint (Eckhart Ferenc) az országtanács és a királyi tanács azonos.

¹⁰. Engel-Kristó-Kubinyi im.205.o.

Továbbá: Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok 1936, különösen 388-389.o.

2.) A karok és rendek 1446.évi decretuma és módosítása 1447-ben; V.László hatalomgyakorlása

A kormányzói tisztség önmagában nem volt ismeretlen az akkori politikaalakítók számára, mivel gyámkormányzóként már sor került alkalmazására.

A király helyettesítésére három ok adhatott alapot:

- mert még kiskorú,
- beteg,
- külföldön tartózkodik.

Ha nő volt a (gyám)kormányzó, az elnevezése: *rectrix*. Előfordult, hogy egyes országrészek vezetőit nevezték kormányzónak, de ezek „nem valódi” kormányzók.¹

Elvileg a nádor is kaphatott kormányzói szerepkört (pl.: Garai Miklós Zsigmond távollétében, királyi helytartóként; Hédervári Lőrinc 1444 őszén, három másik báróval; Pálóczi György Albert távollétében 1438-39-ben, stb.), de fordítva nem!

2.1. Az 1446. évi decretum

A tizenkét cikkelyből álló decretum nyolc cikkelye foglalkozik a kormányzói tisztséggel. Feltűnő, hogy Hunyadi János neve seholsem szerepel, erről külön határoztak, abból kiindulva: az erőviszonyok annyira képlékenyek, hogy nem lehet biztonsággal megmondani, meddig tölthető be ez a pozíció. Ezért nincs a kormányzói poszt időhöz kötve.

A decretum harmadik cikkelye szerint tisztújításra került sor: a báróknak le kellett mondaniuk hivatalukról, tisztségükről.

Hunyadi János és szövetségesei felvállalták a köznemesség közvetlen érdekképviseletét, egyúttal lehetőségük nyílt azok támogatása révén hatalmi ambícióikat kiélni.

¹. Pl.: - 1389-ben ifj.Losonci László szlavón bánként felvette a „Dráván túli részek Kormányzója” címet.
– 1807.évi IV.tc. Fiume jogállásáról; élén: Kormányzó áll.

A 6-12.törvénycikkek írják körül a kormányzó jogkörét, hatalmát.²

E szerint:

- a „kormányzót akkora hatalom fogja megilletni, a mekkora a királyi felséget illetné”,
kivéve: - legfeljebb 32 telek (kb. egy falu) lehet a birtokadomány (10.cikkely)
- egy személynek csak egyszer (11.cikkely)
- kegyelmezési joga van,
kivéve: hűtlenséget nem levelesíthet;
főpapok, bárók és országglakosok nélkül nem kegyelmezhet.
- egyházi javak adományozása a királyi tanács beleegyezésével (korlátozott főkegyuraság),
- törvénykezés (nyolcados törvényszék) idején melléje rendelt tanács: nádor, országbíró, két főpap, két világi báró és hat nemes (összesen: 12 fő) (7.cikkely)
- királyi jövedelmek átengedése és felhasználása főpapi és bárói ellenőrzés mellett (8.cikkely)
- személyes kötelezettségű hadvezetés
- az adományozottak „azoknak megerősítése végett, maga idejében a király úr elibe járulni tartozzanak (függő feltételhez kötött juttatás, melyet V.László 1453. évi decretuma 8. cikkelye erősített meg)
- a decretumokat a rendek nevében teszi közzé³.

². Magyar Törvénytar 1000-1526 (a cikkelyeket arab számmal közli)
Bp. 1899, 303-307.o.

³. Az Engel-Kristó-Kubinyi tankönyv állítja ezt, továbbá azt is, hogy a királyi hatalom együttes helyettesítői a kormányzó és az országtanács.
Schlett István a Hunyadi János mellé rendelt tanácsot azonosítja az országtanáccsal, pedig a 7.cikkely kizárólag a nyolcados törvényszékről, a bíraskodásról szól.
A Magyar történelmi kronológia (Tk, Bp.1979) azt is tudni véli, hogy Újlaki Miklós erdélyi vajda kormányzóhelyettes volt Hunyadi János mellett. Valójában Hunyadi János is betöltötte az erdélyi vajda tisztségét (társvajdaság).

2.2. Az 1447.évi decretum

Megoldást kerestek a rendek azokra a menet közben kialakult problémákra, amelyek a kormányzói tisztség bevezetéséből adódtak. Újra kívánták gondolni a kormányzó hatáskörét:

A főbb módosítások⁴:

- a kormányzót megilleti a királyi jövedelmek feletti rendelkezés (v.ö. 1446. évi decr.8.cikkely)
- összehívhatja az országgyűlést, ha erre bármelyik vármegye kéri (korábban ilyen jogköre csak a prelátusoknak és a báróknak volt),
- a hét választott országos főkapitány tisztségének megszüntetése (ezáltal a végrehajtó hatalom egésze a kormányzót illeti),

DE: az országgyűlés idején se a kormányzó, se a többi méltóságviselő (zászlósúr) nem gyakorolhatják hivatalukat.

- általános, vagy részleges nemesi insurrectiot (felkelést) hirdethet (láadás esetén) vagy ha az országra olyan haderő tör, melyet a királyi jövedelmekből felállított és a főurak – főpapok magánseregei nem tudnának feltartóztatni.

Bartoniek Emma egyenesen „alkotmánylevélről” beszél az 1447. évi országgyűlés határozatával összefüggésben.⁵ Szerinte ekkor döntöttek a rendek:

- a királyválasztási jogról,
- a királyi hatalom átruházásának jogáról (melyet az országlakosok ruháznak át),
- a szentkorona-eszméről, (bármely korona jelentőségét és misztériumát az országlakosok állapítják meg)

DE: a prior, a valódi szent korona degradálását csak időlegesnek tekintik (vissza kell szerezni III.Frigyestől)

- a királyi hatáskör körülírásáról (ezért tekinti alkotmánylevélnek)

⁴ Is. erről Hóman-Szekfű: Magyar történet II.k. Bp.1936, 436-438.o.

⁵ Is. Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Bp.1987, 75.o.

Ez a koronával száll át. Ilyenek:

- kegyúri jog
(birtok- és jövedelem-adományozás, hivatali kinevezés),
- igazságszolgáltatás
(bíráskodás)
- hívek jutalmazása,
- hűtlenek megbüntetése
- „mindannak végzése, amire a régebbi (a Szentkoronával koronázott) királyok jogosultak voltak”.

A királyi hatalom forrásává az országgyűlés vált. Évente – pünkösdkor – országgyűlés tartandó a nemesek fejenkénti megjelenési kötelezettségével. (1447 évi 28.cikkely.) Ha a király meghal, a királyválasztás joga az országnagyokra és a megyei nemesi küldöttekre száll át az egyhangú választás jegyében.⁶

2.3. V.László hatalomgyakorlása

1452.szeptemberében V.László elkerült III.Frigyestől, nagykorúsították és készült átvenni a királyt megillető jogköröket.

Hunyadi János 1453.januárjában lemondott kormányzói tisztségéről, mivel az okafogyottá vált. Megtartotta viszont – országos főkapitányként – a királyt illető várakat és jövedelmeket.

1453-ban, a pozsonyi országgyűlésen, fontos lépést tettek a király és az országlakosok (nemesség, papság, városok) kölcsönös jogelismerése felé, mely ismételten a szentkorona-tan formálódása felé mutatott.

Az 1453. évi decretum lényeges cikkelyei:

- királyi eskü az ország szokásainak, törvényeinek, szabadságainak megtartásával (I.t.c.)

⁶ Eckhardt Ferenc az 1447: 30.tc-ben az első királyválasztási törvényt látta.

- korok és rendek hűségesküje (II.tc.)
- királyi kegyelem „Albert király úr halálának idejétől fogva mind a mai napig” (IV.tc.)
 - Erzsébet királyné és „a Várnánál megölt László lengyel király adományainak a megsemmisítése” (V.tc.)

ÉS: az országgyűlés asszisztál ahhoz, hogy 1440-es határozata elenyésszen, mivel nem került utólagos királyi szentesítésre.

- megerősítette viszont Hunyadi János kormányzóként tett adományait. (VIII.tc.)
- + a befejezés 5.§-ában uralkodása tizenharmadik éve szerepel, tehát a rendek törvényesnek ismerik el 1440.évi koronázását.

A főurak belharcai V.László közvetlen hatalomgyakorlásával sem csendesedtek, melyet az oszmán-törökök 1456.évi támadása is csak felfüggesztett.

Hunyadi János váratlan halála 1456-ban arra ösztönözte a királyt és támogatóit, hogy használja ki a rendkívül kedvező alkalmat és személyes jelenlétében vegye vissza a királyi várakat és jövedelmeket, vagyis mindazt, amit 1454-ben sikertelenül próbált az országgyűlés segítségével elérni.

V.László 1457.november 23.-án 18. életévében „fehérvérűségben vagy bubópestisben halt meg.”^{7.}

Nem lévén utóda, ismét nyílttá vált a trónért folyó harc.

^{7.} Markó László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig

3. Az államfői tisztség betöltése választás útján: az 1458.évi országgyűlés politikai irányzatai és trónjelöltjeik

V.László halálával a névleges magyar-cseh-osztrák perszonális unió felbomlott.

A trónra aspirálók köre:

- IV.Kázmér lengyel király (V.László nővérének, Erzsébetnek a férje)
- Vilmos szász herceg (V.László másik nővérének, Annának a férje)

Ők örökösödés – Habsburg Albert leányága¹ - jogcímén követelték a trónt maguknak egymás ellenében is.

- III.Frigyes arra való hivatkozással, hogy nála van a szent korona, továbbá jelentős nyugat-magyarországi zálogbirtokai vannak (1459 tavaszán Németújvárott a szent koronával magyar királlyá választatta magát és felvette a magyar királyi címet).

Van olyan felfogás is, hogy a Garai-Újlaki liga körében felmerült egy független tartományuraság kialakításának terve és a trónbetöltés irányítását is kezükbe kívánták venni. Utóbbinak nagyobb a valószínűsége, mert a Hunyadi párttal összefogva került sor Hunyadi Mátyás jelölésére, majd megválasztására.

A trónra áhítozókon kívül említést kell tennünk 1457/58 fordulóján egyéb politikai tényezőiről is, akik jelentősen befolyásolták – befolyásolhatták a királyi székért folyó küzdelmet, majd annak betöltése után a központi hatalom erejét.

A Hunyadi-Szilágyi párt és ellenlábasai a Garai-Újlaki liga között polgárháború dúlt erősen sérelmi alapokon, továbbá gondot jelentett Giskra felvidéki túlhatalma, önkényeskedései. A renddé szerveződő köznemesség – maga is egyik vagy másik liga székértáborához csatlakozva (pl. familiárisukként) - és az egyház a királyi hatalom erősítésében látta a kiutat.

¹. „A rendek nem veszik figyelembe Albert leányainak, V.László nővéreinek öröklési jogát – Erzsébet férje, IV.Kázmér lengyel király akarja érvényesíteni a maga számára, Annáét is férje Vilmos szász herceg – és 1458-ban már nem lehet megismételni Mária és Zsigmond vagy Erzsébet és Albert trónrajutását.”

Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban Századok 1936. 389.o.

Kacsó Ignác Alajos: A magyar trónöröklés (Db.1919/20, A 3646, 34.lap) c. értekezésében azt állítja, már Anjou Mária sem tarthatott volna igényt a királyi székre, nem volt trónöröklési joga, de esetében szokás útján precedens keletkezett.

4. I. (Hunyadi) Mátyás királyválasztása, közjogi státusa, helyettesítése

1458.január 24-én „pontosan úgy történt a királyválasztás, mint azt az 1447: XXX.tc.előírta. A főurak nem viszálykodtak, hanem összehívták a megyék követeit: velük egyetértően ejtették meg a választást.”¹.

A rendek közfelkiáltással (acclamatio) választották Mátyást királlyá (de III.Frigyesnél a szent korona!) és melléje nagybátyját horogszegi Szilágyi Mihályt kormányzónak öt évre.²

Az országgyűlésen elfogadott decretum, melyet Mátyás távollétében a kormányzó adott ki bevezetésből (előbeszéd), tizenöt cikkelyből és befejezésből - megerősítésből állt.

Az előbeszéd kiemeli Mátyás választott király jogcímét és hogy az ő nevében adták ki.

A II.tc.³ a király feladatává teszi az ország megvédését a saját jövedelmeiből, s ha ez kevésnek bizonyulna, akkor a főurak, főpapok a bandériumaikkal, végső szükségben „az összes nemesek és bármely más rendű, birtokos emberek tartoznak katonául kiállani (a mint ez Magyarország más királyainak idejében volt) és táborba szállani.”

Az V.tc. arra utal, hogy a bárói csoportok közötti kompromisszum egyik sarkalatos eleme az adózás, egészen pontosan a király adóztatási jogának megszüntetése⁴ volt!

(Kétségtelen: a Hunyadiak kezén levő birtokok, annak népei és jövedelmei a korona-uradalmakkal együtt az ország legerősebb családjává tették őket és a várak 10 %-a is a

1. Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok 1936, 390.o.

E tanulmányában részletesen elemzi, hogy gyakorlatilag ugyanaz a főúri csoport döntött a király személyéről, amely 1440 óta a legbefolyásosabb kormányzati tényező: a Garai-Újlaki liga és a Hunyadi-Szilágyi párt, akik már 1458.január 12-i szegedi megbeszélésükön döntöttek ebben a kérdésben.

2. „Megegyezett tehát az ország egyházi és világi főméltóságainak és előkelőinek a tanácsa, és az egész magyar nemzetnek is úgy tetszett, hogy Mátyás gróf a királyi méltósággal felruházva uralkodjék Magyarországon. Hites esküvel ígérték azt is, hogy királyi jogát tiszteletben tartják és félelemmel tekintenek fel rá.

És mivel azt gondolták, hogy Mátyás gróf gyermeki válla egy ilyen nagy ország terheinek a hordozására, a nagy feladatok miatt még nem képes, említett nagybátyját megtették az ország és a megválasztott király kormányzójának addig az időpontig, amíg Phaeton szekere ötször végig nem járja évi pályáját.”

Thüróczy János: A magyarok krónikája Magyar Helikon 1978. 442.o.

3. Attól függően, hogy a Magyar Törvénytár (CJH) Bp.1899 kiadása vagy a Corpus Juris Hungarici CD Bp. 2000 kerül idézésre, az első arab számozású és cikkely megjelölésű a második római számozású és törvénycikk megjelölésű.

4. „hogy adót soha se lehessen követelni, továbbá, hogy sem király urunk, sem Szilágyi Mihály úr, ez ország kormányzója, bármi okból vagy bármily fontos dolog, miatt az országlakosok jobbágyaitól, vagy más nemesektől soha semmi adót vagy pénzfizetést ne követelhessen, s erre joga ne legyen”. 1458.évi V.tc.

kezükön volt.⁵ De nem állíthatott ki örök érvényre szóló adományleveleket Mátyás, mert – még nagykorúsítása után is – 1464-es koronázásáig a szokásjog és az alakulóban lévő szentkorona-tan ezt nem tette lehetővé számára.)

A VIII.tc. egyértelműen Habsburg-ellenes érveléssel fogalmazta meg: „gondoskodjék a király a külföldieknek adományozott várak és egyéb fekvő jószágok visszaszerzéséről.” Ez kétélű fegyver lehetett: ha az uralkodó győz, megerősítheti befolyását, ha katonai vereséget szenved, politikai jövője is megkérdőjeleződik, hiszen a tét maga a korona.

A XIII.tc. előírása: évente, pünkösdkor országgyűlést tartani „az összes országglakosoknak és birtokosoknak, Pest városában... fejenként egybe kell gyülekezniök.”

Már Hóman Bálint⁶ helyesen mutatott rá, ha a törvények rendszeresen ismétlik magukat az annak a jele: nem sikerült tartósan érvényt szerezni a benne foglaltaknak.

1458 nyarán (július 26-27) Mátyás megmutatta oroszlánkörmeit: észlelte nagybátyja Szilágyi Mihály és a Garai-Újlaki liga közötti közeledést, ezért zseniális politikai előrelátással igyekezett közömbösíteni az ellene egységfrontba tömörülőket.

Mátyás menesztette Garai László nádort (helyébe Guti Ország Mihályt), Újlaki Miklós erdélyi vajda és szlavón bán mellé Rozgonyi Sebestyént is vajdává nevezte ki. Augusztusban Szilágyi Mihály lemondott a kormányzóságról, miután tapasztalta: Mátyás maga kíván kormányozni.

Az 1458 december – 1459 januári szegedi országgyűlésen – ahol megyénként négy követ és a városok is résztvettek – döntöttek a telekkatonaság felállításáról és rendkívüli adó kivetéséről (v.ö. 4.sz.alatti jegyzettel).

⁵ Kubinyi András: A központi igazgatás a késő középkori Magyarországon
Rubicon 1998/9-10, 76-82.o.

⁶ „Az országgyűlési törvények tehát az ő korában is tipikusan rendi irományok, melyeknek célja, hogy az adott helyzetben az ügyek intézésére expedienst szolgáltatassanak; egyik fél sem veszi tragikusan őket jól tudva, hogy a következő országgyűlés új törvényeket fog hozni. Innen a sok ismétlés is a törvények artikulusaiban.”
Hóman-Szekfü: Magyar történet II.k. Bp. 1936, 522.o.

1459.februárjában Mátyás hűségesküt vett

- a főpapoktól (13-ból 12-től)
- a főuraktól (36 fő)

és megfosztotta őket méltóságaiktól, helyükbe saját köznemesi híveit ültetve. Azonban egy püspök és 23 úr (főként a nyugat-magyarországiak: Garaiak, Újlakiak) III.Frigyesre támaszkodva 1459.márciusában Németújváron őt királlyá választották és megkoronázták.⁷

A történészek álláspontja szerint „a Habsburgok ebből a választásból vezették le trónigényüket. Ez volt az első eset, hogy egy trónkövetelő a kezdeti Habsburg-sikerek után végül kénytelen volt visszavonulni.”⁸

Mátyás számára mindennél fontosabbá vált a szent koronával történő koronázás, hiszen hiába sikerült hatalmát az országon belül megerősítenie., ha koronázása nélkül jogköre is korlátozottabb és – I.Ulászló példája mutatja – uralkodása legitimációja⁹ bármikor újra megkérdőjelezhető volt.

4.1. Mátyás és III.Frigyes egyezménye a királyi címről és az utódlásról

Az idevonatkozó szakirodalom szerzői utalnak az egyezmény tartalmára és jelentőségére, vagy a jogképződési folyamatra tett hatására, de egymásnak ellentmondó adatokat adnak

⁷ A Mátyás ellen lázadó főurak szerint azért esett választásuk III.Frigyes császárra, mivel „V.László rokona és magánjogi örököse (!), s hogy a szent korona az ő kezei között van... Hallgatólag benne van ebben az okfejtésben az is, hogy Mátyás uralma érvénytelen, minthogy ő nincsen megkoronázva.”
Bartoniék Emma im.391.o.

⁸ Engel-Kristó-Kubinyi: Magyarország története 1301-1526. Osiris Bp. 1998, 219.o.

⁹ – „A középkori jogi gondolkodás természetesen megengedte, hogy meghatározott körülmények között a felek fegyveres úton juttassák érvényre igényeiket, akik többnyire igyekeztek is bizonyos jogi formákat betartani.”

Erich Zöllner: Ausztria története.

Osiris Kiadó – 2000 Bp. 1998, 116.o.

- Mátyás, hogy elejét vegye az ellene történő szervezkedéseknek 1462.évi decretuma 2. cikkelyében nevesítette a hűtlenség eseteit és következményeit:

„1.§. A ki az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad.

7.§. Továbbá a kik az ország belállapotának felforgatására idegen árulókat, vagy zsoldosokat hoznak be.”
Magyar Törvénytár 1000-1526. Bp. 1899, 341.o.

- Az 1.§. új fordításban: „Aki a király és a szent korona közhatalma ellen támad.”

Ls. A magyar állam- és jogtörténet forrásai – szöveggyűjtemény

Szerkesztette: Mezey Barna

Osiris Kiadó Bp. 1998, 101.o.

az egyezmény évéről, helyszínéről, a koronaváltság összegéről.^{10.}

Tényszerűen megállapítható, hogy a korona – került amibe került – mindenképpen Mátyás fejére kellett kerülnön, s ezért még az sem számíthatott nagy árnak, hogy egy huszas évei elején járó ifjú király beleegyezik egy idősödő császár öröklési és magyar királyi cím viselésére irányuló szándékába.^{11.}

Mátyás számára az sem okozott gondot, hogy az öröklési szerződés ellentétes volt az 1440 óra formálódó szentkorona-tannal.^{12.}

4.2. Mátyás 1464.évi koronázása

1464.március 29.-én Székesfehérvárott, „az Utolsó Vacsora napján, birodalma egyházi és világi méltóságainak és országos főnemeseinek jelenlétében és örvendezése mellett, szokásos módon, nagy ünnepélyességgel szerencsésen megkoronázták.”^{13.}

^{10.} Az évszámra vonatkozóan:

- 1462-re datálja Markó László: A magyar állam főméltóságai Magyar Könyvklub 2000, 64.o.
- 1463-ra a többi (Hóman, Zöllner, Szakály Ferenc, Eckhart Ferenc, Glatz Ferenc, Kubinyi András)

A helyszínre vonatkozóan:

- Sopronban volt a találkozó Zöllner szerint (im.116.o.); Hómannál is Sopron (im. 491.o.), de ugyanő a 474.o.-on még Bécsújhelyet ír.
- Bécsújhelyen jött létre az egyezés Hómannál (im.474.o. és 676.o. is); Glatznál (A magyarok krónikája Bp. 2000, 180. 182.o.) Szakály Ferencnél (Virágkor és hanyatlás 1440-1711) Bp. 1990, 59.o.; Kubinyinál (8.sz. alatti 220.o.)

A koronaváltság összege:

- 60.000 arany Markó Lászlónál (uo.),
- 80.000 arany Szakály Ferencnél (uo.), Hómannál (im.491.o.); Glatznál (uo.); Kubinyinál (uo.).

^{11.} „III.Frigyes megtartotta a magyar királyi címet, ami az övé volt, amióta nyugat-magyarországi főurak egy csoportja Németújváron magyar királlyá választotta, de lemondott trónigényének tényleges érvényesítéséről. Mátyással az öröklődést is szabályozták, s így a Habsburgoknak maradtak bizonyos esélyei a magyar koronára.

Fontos volt, hogy a császár több olyan, a Lajta túloldalán fekvő birtok kormányzását átvette, amelyeket Ulászló király halála óta hódított meg, például Fraknót (Forchtenstein) Kaboldót (Kobersdorf), Kismartont (Eisenstadt), Kőszeget (Güns) és Rohoncot (Rechnitz), Sopront (Ödenburg) ezzel szemben át kellett adnia Mátyásnak. A császári birtokok államjogilag ugyan Magyarországhoz tartoztak, azonban az alsó-ausztriai kamara kormányozta őket.” E.Zöllner im. 116-117.o.

^{12.} A szentkorona-tan corpus gondolata később kerül kifejtésre, itt csak annyit jegyeznénk meg: a királyi hatalom forrása az országgyűlés, az országlakosok joga, hogy kire ruházzák át (szabad királyválasztás).

^{13.} Thúróczy János im.447.o.

Ebből az alkalomból bocsátotta ki 1464.évi ún. koronázási dekrétumát, egyúttal lezárta az 1458 óta tartó csak választott királykénti korszakát, azaz „de facto uralkodóból legitim király lett, aki ezentúl több joggal és elvileg örök érvénnyel intézkedhetett.”¹⁴

Mindenképpen rendezésre várt a szent korona őrzése, amely huszonnégy éven át idegen kézen volt. Erről a decretum II.tc-e rendelkezett, királyi hatáskörbe utalta az őrzés helyét és az őrző személyeket.

A III.tc. szerint a hűtlenség elbírálásához ki kell kérnie a főpapok és bárók tanácsát, amely az 1462: II.tc-kezt módosította (ebben még személyében egyedül bírászkodhatott).

A XXIII.tc. intézkedett V.László és Mátyás adományleveleinek megerősítéséről, ha egy éven belül adományozott azt bemutatja, ellenkező esetben „azoknak adománylevele erejét veszítse.”

4.3. A királyi hatalom és intézményrendszere 1464-1485 között

Az 1464. évi országgyűlés után Mátyás hozzálátott addig – a koronázás hiánya miatt – elhalasztott reformjai bevezetéséhez.

4.3.1. Reformjai 1464-ben

Mátyás első lépésként, kihasználva megerősödött közjogi helyzetét, összevonta a főkancellári és a titkos kancellári méltóságokat.

A kancellária átszervezését a bírászkodás „modernizálása” követte. Állandósította a kuriális bírászkodást, így az octavákon kívül is megteremtette a jogkereső közönség fórumát. Az udvari bírászkodás is ehhez igazítva e két fórumot personalis praesentia regia (személyes jelenlét) néven egyesítette, élére a személynököt (personalis, praesentiae regiae in judiciis locumtenens)¹⁵. állította helytartóként, valójában „a

¹⁴. Engel – Kristó – Kubinyi: im. 222.o.

¹⁵. Magyar alkotmánytörténet.

Szerkesztette: Mezey Barna. Osiris Kiadó Bp. 1995, 153.o.

királyi alkancellárt, aki egyúttal az igazságszolgáltatás ügyeiben működő kis kancelláriának is vezetője.”

Hóman ebben a reformban a bíráskodás és a közigazgatás, valamint a szakmaiság és a politika szétválását látta, bár ezen véleményét nagyban gyengíti – és maga is utal rá –, hogy Mátyás gyakorta jelenik meg és veszi kézbe a bíráskodást.

4.3.2. *Kincstári reformja*

Királyi felségjogként itt is 1464-ben kezdett elképzelései megvalósításához. Szapolyai Imrét, addigi főkincstartóját kinevezte horvát-dalmát-szlavón bánná, helyébe kincstartóként Bessenyői Bertalant állította. Ő nem volt „igazi báró”^{16.}, ezzel a pénzügyeket saját felügyelete alá vonhatta, nem engedte láttatni finansiális helyzetét. Szintén 1464-ben egységes irányítás alá vonta a határvámok, a pénzverő- és bányakamarák többségét.

1467-ben - kikérve az országgyűlés beleegyezését – egy „nyelvtani fordulattal”, miközben megszüntette a

- kamara hasznát,
- harmincadvámot,

helyettük bevezette a

- királyi kincstár adóját (tributum fisci regalis)
- koronavámot.

^{16.} A világi nagyurak (arisztokraták) két nagy csoportja: a bárók (barones) és a mágnások (magnetes). A bárók = valódi bárók a királyi oklevelek méltóságsorrendje szerint (1464-ig erőssorrend) nádor – országbíró – tárnokmester – vajda – székelyispán – szlavón bán – macsói bán – ajtónálló – asztalnok . pohárnok – lovászmester – pozsonyi – temesi ispán – főkincstartó (ez volt Szapolyai Imre).

A mágnások = név szerinti bárók („természetes bárók”)

öröklődő rangúak (tehát a bárófiak is)

Ez az elnevezés 1459-ben tűnt fel először. Nem külön rend, de elkülönülő (ls.

1498: 22.tc., ahol negyven főúr név szerint van említve a bandériumállításra kötelezetteknel).

(Talán valamelyik Itáliában tanult embere tehetett neki említést Caracalla császár 212.évi constitutiojáról, mert nála is a korábbi mentességek eltörlésén^{17.} volt a hangsúly.)

1467-ben kincstartóvá Ernuszt János kikeresztelkedett zsidó bányavállalkozót és pénzembert nevezte ki. A rendkívüli adó beszedésének jogát 1469-ben adta át neki. Ernuszt –Mátyás jóváhagyásával – pénzreformot is végrehajtott (100 denár = 1 aranyforint.)^{18.}

4.3.3. Az országgyűlés és a királyi tanács Mátyás hatalmi erőterében

Országgyűlések tartására húsz esetben került sor, de Mátyás, ha a legbefolyásosabb főurakat maga mellett tudta és beleegyezésükkel legitimálhatta döntését, nem hívta össze, ha viszont széles körű, konszenzuson alapuló lépésre készült, akkor az országgyűléssel vitette keresztül akaratát. Ilyenkor számításba vette a köznemesség sérelmi politizálását, de a törvények végrehajtása felől belátása szerint dönthetett.

Az 1471 évi országgyűlés előzménye Kázmér lengyel herceg trónigénye és Vitéz János esztergomi érsek Mátyás elleni összeesküvése volt. Mátyás gyorsan cselekedett katonailag és politikailag is, miután a maga javára fordította az erőviszonyokat politikai engedményekkel kellett szorosabbra fűznie támogatói körét.

Az 1471 évi decretum legfontosabb cikkelyei a király személyére és jogkörére tekintettel:

- évenkénti országgyűlés (1.cikkely)
- a király öt pecsétje (8.cikkely)
 - aranybulla
 - kettős pecsét
 - titkos pecsét

^{17.} Bajcsy-Zsilinszky Endre: Mátyás király. Magvető Kiadó Bp. 1983, 102-103.o.

^{18.} Pohl Arthúr: Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei 1458-1490. A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete kiadása 8.szám. Bp.1972.

- bírói pecsét
- gyűrűs pecsét
- a király senki fekvő jószágát nem foglalhatja el (10.c.)
- adószedés csak az országglakosok akaratával szedhető (11.c.)
- panasztétel és perindítás saját rendes bírái előtt az országban indítható, csak fellebbezés útján lehet Rómába pert vinni. (19.c.)
- Ami különösen fontos: a bevezetés és a záró 31.cikkely:

A bevezetés 1.§-a szerint jelen törvénycikkkel „a főpapok, bárók és nemesek, magukat bizonyos szabadságokra és kiváltságokra nézve biztosítani kívánván (vagy mert ezek a korábbi decretumokban nem voltak kellőképpen kifejezve)”¹⁹. kéri jóváhagyásukat.

A 31.cikkely bevezetése szerint „ezt a decretumot minden egyes vármegye számára le kell írni és egyes vármegyék törvényszékének helyére el kell küldeni, a mely is a nemesek egyes gyűléseiben kéznél legyen.”²⁰

Megállapítható, hogy Mátyás engedményei elérték céljukat, Kázmér, aki leányágon Luxemburg-Habsburg leszármazott (Albert unokája) volt, nem tudott örökösödési jogának érvényt szerezni. Figyelemre méltó azonban, hogy a korábról kegyvesztett Újlaki Miklóst – aki nálánál kb. harminc évvel öregebb volt – Mátyás fiává fogadta és Bosznia királya címet adta neki.

Az 1472. évi országgyűlésen Mátyás megerősítette az egytelkes nemesek adómentességét és a szlavóniai nemesség jogait. Ez kibővítette az országglakosok körét, egységbe foglalta őket, részesei lehettek az országgyűléseknek.

Az 1474.évi országgyűlést Mátyás külföldi tartózkodása miatt távollétében tartották meg és „Magyarország karainak és rendeinek határozatai”²¹. nevet viseli (16 cikkelyből áll).

¹⁹. Magyar Törvénytár im.359.o.

²⁰. im.371.o.

²¹. Magyar Törvénytár im.373-379.o.

Fontosabb cikkelyei az alábbiak:

- egy aranyforintnyi kapuadó szedése a török elleni védelemre „minden fekvő jószág után, úgy királyunkéi és anyjaasszonyéi, mint a mienk és bármely más, még kiváltságolt birtokos emberéi után is, valamint a királyi városok részéről is... fizetni” (1.cikkely).
- minden kapu (mintegy ellenszolgáltatásként) ingyen sót kap, melyet a kincstartó oszt el a vármegyék között a kapuk száma szerint a király költségén (2-3.c.)
- vármegyénként két adókirovó választása, akik a birtokosok portáit kapunként (nem füstként!) összeszámlálják, őket is a király pénzén (4-5.c.)
- kamara-nyereség elengedése (6.c.)
- törvénykezés szüneteltetése (a nyolcados törvényszékek egy éven át) (10.c.)
- a királyi helytartó bíraskodása: nagyobb hatalmaskodás esetén igazságot szolgáltatasson (12.c.)
- a jobbágyok költözködésének megtiltása egy évig (14.c.)

Megvalósulásuk esetén a király hatalma névlegessé vált volna, hiszen az adószedés rendi pénzügyigazgatássá válván király jövedelmei felett ellenőrzést szereztek volna.

Mátyás azonban győztesen tért vissza, és 1475-ben országgyűlést hívott össze fejenkénti nemesi megjelenéssel, hogy az elégedetlenkedőket leszerelje.

Az 1478.évi decretumban viszont feltűntek 1474-ből származó igények csak átfogalmazva, Mátyás elvárásaihoz igazítva (pl. kapunként egy forintos segély öt évre megajánlva; a királyi kirovó mellé vármegyénként egy nemest állítanak; fekvő jószág elfoglalóival szemben perbehívás útján eljárni; évente négyszer kell törvényszéket tartani.)

Az országgyűlések mellett a valóságosan operatív tevékenységet a királyi tanács végezte.

A királyi tanács legfőbb állami szervként jelölhető meg. A korábbi időszakra vonatkozóan a király halála esetén kormányozhatott vagy Zsigmond idején helyette parancsnokolt.

A királyi tanácsnak létezett egy

- szűkebb (1471-ig 31, utána 24 báró) tanácsa, a teljes tanács reprezentánsa, mely a tényleges kormányzatot testesítette meg;
- tágabb vagy teljes tanácsa úgy is mint a magyar nagybirtokosság és egyház testülete, de csak különösen fontos ügyekben hívták össze.

Szokásjog vagy törvény alapján hívták egybe, amikor követelmény volt a tanács hozzájárulása például a kinevezések körében (országos méltóságokra). Maga a bárói vagy főpapi kinevezés sajátlagos királyi jogkör volt, mely cím és rang adományozási és főkegyúri jogán alapult, de mindenkor célszerűnek látszott a tanács véleményét is kikérnie.

A király kinevezési jogköre a megyés ispánok viszonylatában 1486-ig állt fenn, de az örökletes ispánságok körében előtte sem.

A király az általa kötött – vagy kötendő – szerződéseket a szűkebb, a háború és béke kérdéséről a tágabb tanácsban tárgyalhatta, de az országgyűlésre szóló személyes meghívó kizárólag királyi hatáskör volt.

Szólni szükséges egy fontos és tipikus középkori fogalomról, a királyi udvarról. Az Anjouk idejéből ered, amikor a király, hogy kikerülje a bíraskodási vagy a közigazgatási rendszert, feladattal bízta meg udvari nemesét, aki honorbirtok fejében látta el feladatát és emelkedhetett országos méltóságba, így báróságba.

Mátyás idején bírói és katonai kiváltságaik voltak, ezeket az 1474. évi törvények is támadták, eredménytelenül. Mátyás előszeretettel emelt ki az udvari nemességből országos méltóságokba köznemeseket, aki többnyire végrehajtották uruk parancsait.

Visszatérve a királyi tanács szerepére, ebben szerepet kaptak a fentebb említett igazi bárók (országos méltóságot betöltők), a főpapok és akiket az uralkodó a

tanácsba behívott. Bár utóbbiakról előzetesen ki kellett kérnie a tanács véleményét és a személyi-hatalmi viszonyokra is tekintettel kellett lennie, általában akaratát érvényesíteni tudta.

Külön érdekesség a tanácsban való megjelenések gyakorisága. Kubinyi András²² véleménye szerint a szűkebb tanács ülésein tíz fő körül volt az átlagos létszám.

4.4. Az 1485.évi nádori törvénycikkek és az utódlás kérdése

Mátyás személyes politikai okokból döntött a nádori jogkör újraszabályozása mellett. 1484-ben meghalt Guti Ország Mihály nádor, a király egyik legodaadóbb híve, tehát a tisztség üresedésben volt. Ezt az objektív helyzetet kívánta törvénytelen fia, Corvin János érdekében kamatoztatni, de Szapolyai Imre rövid életű nádorsága (1486-1487) után a tisztséget Mátyás nem töltötte be.

A nádori törvénycikkek (12) 12 jogkört ölelnek fel. Ferdinándy Gejza hívta fel a figyelmet először arra, hogy a 12 cikkely három csoportra bontható:

- az elsőbe tartozik az 5.,6.,9.,10. és 11.cikkely, melyeket szokásjogi alapon már Mátyás előtt is gyakoroltak;
- a másodikba, amelyeket se előtte, se utána nem gyakoroltak, mint a 7.,8. és 12.cikkely;
- a harmadikba azok, melyeket 1485 után kezdtek el érvényesíteni és ezeket az 1681: I.tc. is megerősített, mint az 1.,2.,3. és 4.cikkely.

Fraknói Vilmos szerint csak a 9.cikkelyt (legfőbb bíró) gyakorolták feltétlenül, a 4.cikkelyt (ő a főkapitány) nem kivétel nélkül (pl.: Tomori Pál a sereg vezetője); a 3.cikkely (király nem léte vagy kiskorúságakor összehívhatja az országgyűlést) 1526-ban érvényesült Báthori nádorsága idején; a 2.cikkely pedig csak kivételképpen érvényesült, (amikor Csák Máté volt a kiskorú Vencel gyámja, vagy 1516-ban, amikor II.Ulászló Miksa császárt rendelte gyámul II.Lajosnak, de az országgyűlés se a nádort tette gyámjává, hanem három tagú tanácsot rendelt melléje.).

²² Kubinyi im. 76-82.o.

4.4.1. A nádori törvénycikkekről

A nádori törvénycikkek (1485) véleményünk szerint három nagy témakör köré csoportosíthatók:

- 1.) a nádor kitüntetett szerepe a királyválasztás új útján-módján
- 2.) a nádor királyhelyettesi jogosítványai
- 3.) bírói – kiegyenlítői jogköre

Ami az 1.) pontot illeti: a nádori törvény bevezetése és 1.cikkelye egyértelművé teszi: személyre szabott tisztségről van szó! Erre utalnak az alábbi kitételek:

- „azt kell éretten megfontolni és beiktatni, hogy kit kell megválasztani, mi tartozik, régi határozat erejénél fogva az ő tisztére és hogy felvállalt tiszténél fogva, mit kell tennie és végeznie.”
- „olyant lehessen választani, a kiben a szükséges kellékek megvannak és a ki alkalmas és képes arra, hogy a rábízott terhet az ország becsületére, javára, nyugalma és megtartására okosságával, bölcsességével és hatalmával elviselje és az ország gyepelőit szükség idején kormányozza s annak megvédéséről gondoskodjék.”^{23.}

Az 1.cikkely szerint „ha valamikor a király magva találna szakadni és új királyválasztásról folya tanácskozás, a választásban, hivatala méltóságánál fogva, mindenkor a nádoré legyen az első szavazat.”^{24.}

Ha kibontjuk a szöveget, láthatóvá válik, hogy törvénytelen fia Corvin János az utódlás szempontjából nem örököse Mátyásnak, akinek így „magva találna szakadni”, de azzal, hogy a nádor először szavaz, tehát az ő szájából hangzik el az utódnak jelölt neve, választás útján nincs akadálya a trónra kerülésének. Ezért tekinthető ez a megoldás a királyválasztás új útjának!

Arra azonban ekkor Mátyás sem gondolt, hogy mi a teendő akkor, ha a nádori

^{23.} Magyar Törvénytár im.397.o.

^{24.} im.397-399.o.

szék üres? Az utódlás kérdésénél erre a problémára még visszatérünk (országnagyok megesketése.)

A 2.) pont kapcsán nevesített királyhelyettesi jogosítványai az alábbiak:

- kiskorú örökös esetén annak gyámja vagy gondnoka, felserdült koráig az alattvalók (ez új kifejezés!) és az országlakosok úgy engedelmeskedjenek a nádornak, mintha az a királyuk lenne;
- ha a király kiskorú, vagy megszakadás folytán még nincs új megválasztva, akkor a nádor, úgy mint gyám országgyűlést hívhat össze,
- a nádor a főkapitány, az ő feladata a hadvezetés

DE: ezt „a királyi felség parancsához és határozatához képest”^{25.} teheti. A király tehát háttérben maradhat, ha akarja, mindenesetre ez a cikkely rést ütött a király katonai idoneitásán!

- Követek fogadása kihallgatáson „ha a király együgyűségből vagy hanyagságból”^{26.} nem tenné vagy nem válaszolna.

A nádor a király ezen hibáit helyrehozni köteles. Ez a jogkör sajátlagosan államfőt megillető jogkör volt.

- A királlyal egy sorban került a bíraskodás tekintetében, de a primus inter pares az uralkodó;

Birtokjog és hatalmaskodás tárgyköreiben törvénybe idézési joga lett. Az ország rendes bírái csak hatalmaskodás dolgában ítélezhetnek.

Ha valakit a nádor előtti eljárásban marasztalnak „bírságokban vagy más törvénykezési terhekben, az ilyen terheket a királyi felség nem annyira a maga rendes, mint inkább korlátlan hatalmánál és méltóságánál fogva engedheti el; mindazon által ezt nem kell megtennie, mert a nádor ezekről a bírságokról mindenkor saját akarata szerint rendelkezhetik.”, továbbá:

^{25.} im.399.o.

^{26.} im.401.o.

„kiket a többi bírák előtt marasztalnak el, a királyi felség e terheket rendes hatalmánál fogva mindenkor szabadon és egyenesen elengedheti.”^{27.}

- a nádor - a király távollétében (a hadsereg és a külföld nevesítetten) az ország helytartója

ÉS: „némely melléje rendeltekkel” királyt helyettesítő jogkörrel rendelkezik-

Kivéve: kegyelmezés joga; a koronára háramlott jogok adományozása, amely dolgok kizárólag a királyt illetik.

A 3.) ponttal összefüggésben kiemelendő:

- a nádor feladata az országlakosok között felmerülő „megfontolások vagy veszekedések, avagy más vitatkozások”^{28.} elfojtása, kiegyenlítése, a bűnösök megbüntetése.

DE: „a királyi méltóság és hatalom mindenkor épségben maradván.”^{29.}

- a király és az országlakosok közötti viszály, egyenetlenség kibékítése közbenjáróként.^{30.}
- adománnyal kapcsolatos panaszok király elé terjesztése

DE: e beavatkozásának komoly következménye van, mert a király „határnapot és helyet tűzzön ki, a mikor és a hol e panaszt megvizsgálni, megvitatni és elintézni kellessék.”^{31.}

^{27.} im. 401-407.o.

^{28.} im.399.o.

^{29.} u.o.

^{30.} Volt ezzel kapcsolatosan olyan felfogás, mely úgy véli: ez a törvényhely „a nádort királyi tisztviselőből az uralkodó és az országlakosok közti közbenjáróvá minősítették át... úgyszólván második királlyá.” Említi Szakály Ferenc im.72.o.

Szakály szerint Mátyás reformjai lehetetlenné tették az országlakosok nagyobb beleszólását a hatalomba.

Nézetünk szerint azáltal, hogy a nádori szék 1487-től betöltetlen maradt, ez a kérdés nem dönthető el egyértelműen. Az 1490-ben bekövetkezett események pedig éppen a rendiség győzelmét hozták a királyi hatalom felett.

^{31.} Magyar Törvénytár im.401.o.

Úgy tűnik ezzel bármilyen királyi adomány ellentmondással megtámadhatóvá válna és a királynak magyarázattal kellene szolgálnia egyik legsajátabb felségjoga, az adományozás körében!

- „ő az ország legfőbb bírása”³².
- a kunok bírása (és örökös ispánja)
- Dalmácia bírása.

A nádori törvények a Habsburg korszakban, azon belül is 1526-1848 között kaptak kitüntetett szerepet a rendek politikai fegyvertárában.

4.4.2. *Az utódlás kérdése*

Mátyásnak feleségeitől nem született gyermeke, de volt egy törvénytelen fia Corvin János (1473-1504).

1478/79 körül ismerte el fiaként és Liptó hercege, Hunyad grófja címeteket adományozta neki.

„Közjogi vonatkozásban először 1485-ben lépteti fel fiát Mátyás, amikor Bécs városától sajátmagán kívül Corvin János számára is hűségesküt vesz ki. Az évek haladtával a király nagy értelmű mindinkább a Corvin-problémára koncentrálnak, s ennek érdekében hozza meg az 1485. évi úgynevezett nádori artikulusokat.....”³³.

1487-ben Mátyás, midőn megházasította fiát Bianca Sforzával, deklarálta Corvin Jánost örökösneként, ha viszont törvényes fia születne, János Ausztriát, Boszniát és Csehországot kapná.

Mátyás külpolitikája is magán viselte az utódlás kérdését. Fiát minden lehetséges eszközzel birtokhoz és címekhez juttatta a meghódított országokban (Ausztria, Csehország).

³². u.o. valamint a 2.) pont ötödik bekezdésében foglaltak.

³³. Hóman-Szekfű: im.560.o.

Mátyás III.Frigyes fiával Miksával arról igyekezett megállapodni, hogy (1489-ben vagyunk) visszaadja neki Ausztriát, ha az 1463.évi örökösödési szerződést „elfelejtik”.

1489-ben Mátyás megeskette báróit, a várak kapitányait, a megyéket, a városokat, a szász székeket, hogy halála után fiát emelik a királyi székbe.

1489-90 telén Mátyás megkezdte a hatalom átruházását: Budát a várral, a könyvtárral fiára bízta.

Váratlan halálával elenyésztek katonai sikerei, a magyar-cseh-osztrák államszövetség amúgy is csak részlegesen valósult meg. (Morvaországra, Sziléziára, Lausitzra és Alsó-Ausztriára terjedt ki.).

A legbefolyásosabb főurak tisztában voltak vele: maga Mátyás is parvenü – és nem csak a Nyugat szemében - , családjának nincs távoli múltja, s lehet, rövid a jövője, ezért sokan gondolkodtak úgy, mint a Habsburgok: Corvin János fattyú, akit nem ismernek el trónörökösnek, a korona – az 1463-as öröklési szerződés szerint – őket illeti. Mátyás felesége Beatrix szintén igényt tartott a trónra, továbbá a Jagellók (II.Ulászló cseh király és János Albert lengyel herceg) is.

A döntés a magyar országlakosokra várt.

5.) A Jagellók újra a trónon (II.Ulászló és II.Lajos) 1490-1526 között: a királyi hatalom eróziója

Mátyás halálával a hatalom a királyi tanács kezébe ment át. A trónra aspirálók:

- Corvin János herceg, Mátyás törvénytelen fia, apja a legfontosabb tisztségviselőktől esküt véve kívánta királlyá választtatni,
- Habsburg Miksa római király, III.Frigyes fia, az 1463.évi szerződésre hivatkozva, öröklés jogán kívánt trónra lépni,
- II.(Jagello) Ulászló cseh király,

– Jagello János Albert lengyel herceg (II.Ulászló öccse)

[+ Aragóniai Beatrix királyné (Mátyás felesége)]

„Négy trónkövetelő, négy megoldás kínálkozott. Miután hárman három szomszéd országot képviseltek, és mindhárman jelentős csapatokkal rendelkeztek, a negyedik megoldás – Mátyás törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak a megválasztása – illuzórikussá vált. Még abban a teljesen valószínűtlen esetben is, ha a Corvin vezette Magyarország meg tudja magát védeni a trónkövetelőktől, és az éppen támadó törököt is képes visszazorítani, az ország elvesztette volna a nyugati tartományokat, amelyek azonnal csatlakoztak a cseh királyhoz, illetve a Habsburgokhoz és teljesen egyedül, szövetséges nélkül maradt volna. Azt sem lehetett kizárni, hogy az országot feldarabolják. János Albert például hajlandó lett volna Erdély (és Kelet-Magyarország) megszerzése fejében visszalépni.

Maradt tehát a cseh (II.Ulászló), a lengyel (János Albert, Ulászló öccse), és az osztrák megoldás (Habsburg Miksa).”¹

Corvin János megválasztása osztotta volna meg leginkább az országot. Maradt a hármás befutó: az országlakosokra várt a király személyének kiválasztása.

Az 1485.évi nádori cikkelyek alkalmazására kellett sort keríteni. Összehívni az országgyűlést (3.cikkely) és a nádor kitüntetett szerepe mellett királyt választani (1.cikkely.). De az országnak 1487 óta nem volt nádora. Közjogi kérdéssé vált: ki hívhatja össze az országgyűlést? Kompromisszumos megoldásként Nagylucei Orbán kincstartópüspök, a nádor előtti perek bírója lett feljogosítva a meghívók kiküldésére.

5.1. Az 1490.évi országgyűlés választási feltételei

1490.július 15-én az országlakosok II. (Jagello) Ulászlót királlyá választották (szeptember 21.-én Székesfehérvárott törvényes módon megkoronázták).

¹. Kubinyi András: Alternatívák Mátyástól Mohácsig. Elkerülhető volt-e a középkori magyar királyság bukása? Rubicon 1998/4-5. 10.o.

II. Ulászló a trón elnyerése érdekében olyan engedményeket tett a rendeknek, amelyek eleve behatárolták hatalma hatósugarát, jogkörét.²

A választási feltételek közé tartozott különösen:

- II. Ulászló kötelezettségvállalása, hogy semmi újítást nem alkalmaz, amelyeket pedig Mátyás hozott be, „adót vagy egy forintos taksát semmi esetre sem fogunk követelni.” (2.§.)
- a korona őrzése a rendek által választott koronaörök által Visegrádon (4.§.)
- Mátyás ausztriai hódításait fenntartja (6.§.)
- külpolitikai lépéseit a királyi tanáccsal egyeztetni, beleegyezésükkel dönt (7.§.)
- csak magyaroknak adományozhat javadalmakat, tisztségeket (egyháziakat is) (9.§., 11-14.§.)
- a koronázásig meghozott intézkedéseket „a mit az ország decretumának nevezünk, azt kötelesek leszünk hatályos levelünkkel elfogadni, megerősíteni, megszilárdítani, helyeselni és jóváhagyni..... És azt mindig meg fogjuk tartani és mindenki által meg fogjuk tartatni.”³ (18.§.)
- az ún. (fekete) zsoldos sereg ellátására elzálogosított királyi jövedelmek kiváltása, hogy „a főpapokat és bárókat meg az egész országot e fizetések és kötelezettségek alól felmenteni és felszabadítani méltóztassunk.”⁴ (19.§.)

Helyesen állapítja meg Eckhart Ferenc, hogy a választási feltételek „állandó céljukon, a rendi szabadságok biztosításán kívül a mindenkori politikai körülmények szerint érzett szükségleteket voltak hivatva kielégíteni. E biztosító levelek a rendi befolyás emelkedésének és öntudatuk növekedésének nem lebecsülendő bizonyítékai.”⁵

² ls. Az ország jogainak, szokásainak és szabadságainak megerősítése és Ulászló király felvállalt uralkodásának feltételei. Magyar Törvénytár 1000-1526 Bp. 1899, 473-481.o.

³ im.479.o.

⁴ im.479-481.o.

⁵ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet Bp.1946, 88.o.

Nem tartozott a választási feltételek közé, de II.Ulászló elfogadta Beatrix özvegy királyné házassági ajánlatát és 1490.októberében titokban feleségül vette (ezt a pápa 1500-ban érvénytelenítette).

A legbefolyásosabb, „királycsináló” főurak megnyerték az első ütközetet, de II.Ulászló is célt ért, övé lett a cseh mellett a magyar trón is.

5.2. A főurak politikai-, jogi törekvései a királyi hatalom további korlátozására II. Ulászló idején

A királyi hatalom gyengítése az országlakosok részéről nem jelentette azt, hogy ne ismerték volna el az ország természetes urának. Nem vonták kétségbe azon jogát sem, hogy a királyi tisztség alapja a feltétlen tekintély és a hatalom teljessége. Csak éppen ezek érvényesítése elé állítottak akadályokat.

Az országgyűlések fontosságát az adta, hogy ezen a fórumon lehetett befolyásolni – természetesen a régi szokásokra való hivatkozással – az állami mechanizmus működését, intézményrendszerét és az élükön álló személyek kiválasztását, jóváhagyását keresztül.

A folyamat három legfontosabb eleme:

- az országgyűlés, ahol politikai igényként fogalmazódtak meg a mérvadó csoportosulások követeléseit és jogi formában – decretumként kerültek elfogadásra;
- a királyi tanács egyre bővülő hatásköre, melyek a decretumokból jól nyomon követhető,
- a király döntési jogkörének szűkítése, más politikai-államhatalmi tényezők jóváhagyásához kötésével.

Eckhart Ferenc e közjogi küzdelem eredményének tartotta a „felelős tanáccsal korlátozott monarchia felé”^{6.} történő elmozdulást. A Jagellók idején nem a jogkörében törvénnyel megnövelt nádoroknak jutott főszerep, hanem a kancellárok nőttek ki magukat a király kvázi közvetlen helyettesévé. Ráadásul a kancellárok a főpapok közül kerültek ki, amit tovább árnyalt, hogy közülük Bakócz jobbagyparaszti, Szatmári pedig polgárcsaládból származott.”^{7.}

1492-97.között hét országgyűlés megtartására került sor. Témánk szempontjából az 1492. és az 1495.évi decretumok kapnak megkülönböztetett figyelmet, utóbbi úgy is, mint előzőt magában foglaló, azt módosító, mondhatnók egységes szerkezetbe foglaló, s ez növuma az addigi országgyűlések írásos történetének.

Az 1492.évi decretum 108 cikkelyből áll. A királyt érintő legfontosabb előírásai:

- a Mátyás által bevezetett újítások eltörlése (már az 1490.évi decretumban benne volt), adót, egy forintos taksát nem követelhet; (1.cikkely)
- a korona őrzése az országgyűlés által választott koronaörök feladata; (3.c.),
- Morvaország, Szilézia, Lausitz az ország koronájának része, ezért nem idegeníthető el; (4.c.)

6. im.101.o.

Eckhart plasztikus megfogalmazása az országgyűlés és a köznemesség – királyi tanácson keresztül - növekvő befolyásáról, s ezzel párhuzamosan a király szerepének halványulásáról:

„Az országgyűléseken tömegesen felvonult és akaratát érvényesítő köznemesség a kormányzásban is természetesen befolyásra kívánt szert tenni. Erre a legalkalmasabb eszköznek a királyi tanács mutatkozott. 1495.óta egymást követték a törvények a cél elérése érdekében. Először a király bírói tanácsa tagjainak számát határozták meg és abban a köznemesi ülnököket juttatták többségre... Ezeket a király és az ország egyetértőleg választja meg és a király fizeti. Országos érdekű dolgokban a király a köznemesi ülnökök felét hívja meg tanácsába. 1500-ban (10.tc.) már arra kötelezték a királyt, hogy e tanács felét félévenként váltakozva, állandóan maga mellett tartsa, vagyis minden ügybe a tanácsnak beleszólása volt... Ha a király valamit tudtuk nélkül intézne el, az ne legyen érvényes. Ha valamelyik tanács tag az ország szabadsága és java ellen cselekednék, azt a választott ülnökök jelentsék az országgyűlésnek, hogy az személyében és vagyonában megbüntesse.” (uo.)

7. „A valódi kormányzati hatalom az egyházi rendhez tartozó kancellárok kezében volt. A Jagelló-kori törvényhozásban végig kimutatható, hogy az egyházellenesség nagymértékben a kancellárok hatalmával függ össze. A kancellári hatalom tüske volt a bárók és a nemesek szemében....”
Engel-Kristó-Kubinyi: Magyarország 1301-1526. Osiris Bp. 1998, 357.o.

- a király az országban lakjon; (5.c.)
- tisztségekre, méltóságokra csak magyart válasszon (6., 8.c.)
- adományai ugyanúgy (9.c.) 100 jobbágytelekig önállóan, felette a tanács beleegyezésével,
- a király ne ártson egyetlen országlakosnak se (se személyében, se vagyonában),
- hűtlenségi ügyben dönteni csak a főpapok és bárók tanácsával lehet; (13.c.)
- a katonák zsoldjának fizetése a király feladata; (17.c.),
- az elzálogosított koronajövedelmeket be kell szedni (27.c.),
- nádorválasztás országgyűlésen; a nádor és más tisztségviselők kötelező eskütétele (33.c.),

DE: nem a királyra, hanem a király vagy kirendeltje kezébe!

Az 1495.évi decretum – mint arról említés volt -, az 1492.évi decretum átvétele, melyet „mint akkoron még teljesen be nem fejezettek és be nem végzettek” a mostani országgyűlésen pótolnak és kiegészítenek „határozatok és végzések gyanánt újonnan alkottak és szerkesztettek”⁸.

A király jogkörét érintő cikkelyek:

- birtokadományozás 100 jobbágytelekig bárkinek, így külföldinek is; (2.cikkely),
- hűtlenség esetén a király országgyűlést hirdessen, s ott kell perbe hívni az elkövetőt; (3.c.)
- hűtlenség esetkörei: legsúlyosabb „az ország és korona közállapota ellen” támadás; (4.c.)

(Mátyás idején a király még nevesítetten szerepelt!)

⁸. Magyar Törvénytár im. 563.o.; 563-591.o.

- országgyűlés összehívása: egy hónappal előtte királyi levéllel az érdekelteket (25.c.)
továbbá: nem a vármegyék hivatnak össze, „hanem az ország főpap és báró urait, nemeseit és előkelőit egyenkint méltóztassák meghívni.” (26.c.)
- külföldi nem kaphat se egyházi javadalmat, se ilyen tisztséget; (30.c. és 32.c.)

5.3. Az 1498. évi decretum

Az 1498. évi országgyűlés „hozadéka” az ún. kisebb decretum. A köznemesség és a bárók akaratát tükröző, 74 cikkelyből álló, alkotmánylevélként is felfogható törvények a rendi hatalomátvétel újabb bizonyítékai.

De remeklés a decretum jogelméleti, -képződési szempontból is. A bevezetés 2.§-a utal arra, hogy „a hatalmunk alá vetett nép kormányzására maga az Isten két eszközt adott nekünk: tudniillik a fegyvert és a jogot.

A jogot azért, hogy azt a természet három parancsára oktassuk, tudniillik: tisztességesen élni, mást meg nem sérteni, és mindenkinek, a mi az övé, megadni.”⁹

Az első articulus előírta, hogy a király országgyűlést tartson négy évben egymás után, ahol annak tartama tizenöt napnál hosszabb nem lehet. A „négy évnek elteltével pedig... a közönséges gyűlést minden harmadik évben kell az említett módon megtartani.”¹⁰ Helyszíne: Rákosmező.

A 20-21. cikkely a főpapok, a király, a vajda, a székelyispán, a horvát bán és a temesi ispán bandériumállítási kötelezettségéről rendelkezett.

A 22. cikkely szerint 42 olyan báró van, akik hadba vonulni vagy katonáskodni kötelesek. Ezzel nevesítetten válik el egymástól a főurak csoportja a többi nemestől.

⁹. im.593.o.

Ugyanerről részletesen Werbőczy: Hármaskönyv Előbeszéd 2.cím (A jogról és a jognak felosztásairól)

¹⁰. im.595.o.

Nem szerepel közöttük Corvin János, akit ekkoriban váltott le a király szlavón bárói tisztségéből.

A 25.cikkely szerint a korona őrzését tisztán a világiak vették át az egyháziaktól (akik köztudottan a király hívei).

Eltörölték a király által adományozható jobbágyságok felső limitjét, de külföldieknek továbbra se lehet ilyet eszközölni.

A 43.cikkely a nádor és az udvarbíró (országbíró) kötelezettségévé tette, hogy embereikkel ellenőrizzék „a végvárak viszonyait, állapotát és az építkezéseket, vagy azok őrzését és gondozását”¹¹. Ha mulasztást találnak, jelentsék, de a költségeket a király köteles állni) mind a nádor és országbíró embereiét, mind a várakét).

Trónüresedéskor – 45.cikkely -, ha a király örökösök nélkül halt el (ekkoriban II.Ulászlónak még nincs leszármazója), a királyválasztó országgyűlésen csak az országglakosok vehetnek részt.

A király csak világi személyeknek adhat vármegyei ispáni széket – 57.cikkely -, kivéve Pest és Pilis (itt a nádor az örökös főispán). Egyházi javadalmakat, apostoli, királyi és főkegyúri jogán „nem kell fiatalok, tudatlanok, alkalmatlanok és járatlanok részére adományozni.”¹² (67.cikkely).

A 70.cikkely ismét lehetővé tette az Aranybullával és Albert 1439.évi decretumával szemben, hogy a nádor, az országbíró és a horvát-szlavón-dalmát bán két tisztséget viselhessen. Szükséghelyzetben megengedett „két, vagy három méltóságot avagy tisztséget.... valamely személyre ruházni, a mit ő felsége ne tegyen másképen, mint a főpap és báró urak tanácsával és beleegyezésével.”¹³.

¹¹. im.619.o.

¹². im.633.o.

¹³. im.637.o.

5.4. Szabad királyválasztás versus örökösödés: leszármazás vagy szerződés útján (1505-ös rákosi végzések – 1515.évi Habsburg-Jagello pactrom)

A trónöröklés kérdése, karöltve az uralkodó (családok) házassági politikájával, mindig fontos szerepet töltött be az ország életében. II.Ulászló, amikor 1490-ben választás útján elnyerte a koronát, titokban igérvényt tett Beatrix özvegy királynének, hogy trónigénye támogatása fejében feleségül veszi. Szavát betartotta. Hogy Beatrix meddő, azt már ekkoriban is sejteni lehetett, ezért 1491-ben a király és Miksa (III.Frigyes fia) között Pozsonyban olyan béke jött létre, amely egyrészt lezárta a trónbetöltést II.Ulászló javára, másfelől elismerte a Habsburgok öröklési jogát a jövőre nézve. Ez volt II.Ulászló első örökösödési szerződése Miksával.¹⁴

1500-ban a pápa segítségével II.Ulászlót elváltatták Beatrixtól, s 1502-ben megnősült (felesége: Candalei Anna). Első gyermeke Anna 1504-ben született.

Miért fontos a „Jagello családregény” említése? Azért, mert a rendek 1505.évi sorozatos országgyűlései¹⁵ is a trónutódlás köré összpontosultak!

A rákosi országgyűlésen hozott végzések a legfontosabbak, de annak ellenére, hogy „a főpapság, a mágnások, az előkelőkhöz tartozó tisztségviselők és főhivatalnokok, valamint a megyék követei is egyetértettek a határozathozatalban”¹⁶, a király nem szentesítette!

A rendek kiindulópontja egyértelmű: a királynak „csak” lánya van, ezért – de látenszen nem zárva ki azt sem, hogy a jövőendő király e királylány férje is lehet! – látván „hogy az ország azért süllyedt a mostani sivárságba (desolatio) és formátlanságba minden tagján, mert külföldiek voltak a királyai. Megfogadjuk

¹⁴. Az 1491-es pozsonyi béke lényege: felek megerősítették a III.Frigyes és Mátyás között 1463-ban létrejött, a Habsburgokat öröklési joggal felruházó szerződést; Alsó-Ausztriát visszakapta Miksa; II.Ulászló kárpótlás fizetésére kötelezte magát; a főpapok, a főurak többsége és Corvin János is elfogadta a békeokmányt, de az 1492.évi országgyűlés a becikkelyezését megtagadta (sértette az éppen elfogadott választási feltételeket, a szabad királyválasztás újból kivívott jogát).

¹⁵. 1505.évi országgyűlések: az első februárban; a második (júniusban) Hatvanban, fegyveresen; a harmadik (szeptemberben) Rákoson.

¹⁶. Engel-Kristó-Kubinyi im.352.o.

tehát, hogy csak magyart választunk királlyá, ha II.Ulászló fiutód hátrahagyása nélkül halna el.”¹⁷.

Az országlakosok tehát szabad királyválasztást akarnak, mert 1440-től fiutód hiányában a jelölés és választás joga a rendeké!

Az országgyűlés elismerte a fiúörökösödést, de ennél közjogilag tovább ment, jogképződési folyamatot gerjesztett. Céljuk annak bizonyítása, hogy a jó kormányzás, az ország ügyeivel való foglalkozás biztosítéka már nem csak a koronázási eskü és az ellenállási jog, sokkal inkább a rendek tevőleges részvétele a kormányzásban.

A rákosi végzés nyomán a köznemesi párt Szapolyai Jánost jelölte a trónra. (ez 1526-ban realizálódott), s a király Anna nevű lányát kívánta feleségéül, hogy a trónutódlásnál a nőágra történő hivatkozás is erősítse pozícióját. A terv terv maradt.

II.Ulászló először az 1507.évi diétán kívánta fiát, a kiskorú Lajost királlyá koronáztatni, akkor még sikertelenül.

Az 1508 tavaszán tartott országgyűlésen a főpapok és a bárók beleegyeztek a koronázásba és június 4-én Fehérvárott Lajost királlyá koronázták (1509-től cseh király is), azzal a kikötéssel, hogy Miksa nem lehet a kiskorú király gyámja apja halála esetén.

Az 1515-ben létrejött Habsburg-Jagello kölcsönös örökösödési szerződésnek négy jogtörténeti előzménye volt:

- az 1463.évi III.Frigyes – Mátyás közti pactum;
- az 1491.évi I.Miksa – II.Ulászló közötti egyezség;
- az 1506.évi I.Miksa – II.Ulászló közötti családi szerződés (ez előlegezte meg formailag az 1515.évi egyezményt),
- az 1507.évi I.Miksa – II.Ulászló szerződés.

¹⁷. i.h. Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok 1936, 393.o.

Az 1463.évi pactum az összes körülményt figyelembe véve magánjogi természetű volt, noha a Habsburgok végig közjogi státust tulajdonítottak neki. Már Mátyás annulláltnak tekintette pactumát, hiszen az ő célja a korona megszerzése volt. Az 1490.évi események se a Habsburgoknak kedveztek, de az 1491.évi egyezség azzal, hogy elismerte Miksa magyar királyi címét és utódlási jogát, felélesztette reményeiket. Az 1506.évi szerződés ezt újólaj megerősítette és házassági politikával is kiegészítette.

„1507 novemberében Ulászló és Miksa újabb szerződést kötött a királyi gyermekek és a császári unokák házasságára, a gyermekek fölötti gyámságra vonatkozóan.A kis királyfit a következő évben megkoronázták, mikor is Ulászló írásban tett esküt arra nézve, hogy halála esetén a fia feletti gyámságot sem Miksára, sem más idegen uralkodóra nem bízza.”¹⁸.

Az 1515.évi szerződésük olyan dinasztikus együttműködés volt, melynek politikai tartalma egy távlataiban perszonálunióan alapuló közép-európai államszövetség létrehozása Habsburg főség alatt.

Az 1515.évi örökösödési szerződés értelmében „Miksa örökbe fogadta II.Ulászló magyar és cseh király kilenc éves fiát, Lajost, kilátásba helyezte azt is, hogy a német koronát is megszerzi neki – amit aligha gondolhatott komolyan. A magyar királyfi feleségül vette Miksa unokáját, Máriát, míg a császár Lajos tizenkét éves nővérével, Annával lépett az oltár elé; ezt a második házasságot azonban érvénytelennek lehetett nyilvánítani, ha Miksa két unokája: Ferdinánd vagy Károly közül bármelyik egy éven belül közli, hogy ő akarja feleségül venni Annát. 1516-ban Ferdinánd ilyen értelemben nyilatkozott.”¹⁹.

II.Lajos (1516-1526) tíz évesen került a trónra és – felesége 1521/22-ben történt bekapcsolódásáig a magyar politikai életbe – csak sodródott az eseményekkel.

¹⁸. Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Gondolat 1981, 106.o.

¹⁹. Erich Zöllner: Ausztria története. Osiris Kiadó 2000. Bp. 1998, 125-126.o.

A király kijelölt gyámjai Miksa császár és Zsigmond lengyel király voltak, ami homlokegyenest ellenkezett az országgyűlési határozatokkal. A magyarországi erőviszonyoknak megfelelően a tényleges gyámok Bakócz Tamás bíboros, Bornemissza János budai várnagy és pozsonyi ispán, valamint Brandenburgi György örgróf voltak. Utóbbi a Hunyadi-Corvin vagyon örököséként hungarusnak számított.

II.Lajos 1522-ben tizennégy hónapra Csehországba, másik királyságába utazott. Helytartóként Báthori István vezette az ügyeket.

Valójában Mária királyné is aktív politizálásba kezdett. Ehhez jogalapul királynéi mivolta és férje távolléte szolgált. A királynét illető javadalmak (pl. körmöci kamara, alsó-magyarországi bányavárosok) visszaszerzésével megteremtette pénzügyi-gazdasági függetlenségét és politikai befolyása alapjait.

1523 májusában II.Lajos országgyűlést tartott, leváltotta Báthori István nádort és furcsa módon nem választott-választatott helyébe új személyt „hanem bejelentette, hogy ezt a funkciót ő fogja ellátni (egy darabig tényleg el is járt a nádori hivatalban).”²⁰. A diétával két évre előre az egy forintos hadiadót is megszavaztatta, ismét elrendelték a nemesség személyes hadkötelezettségét.

Úgy tűnt, a király – felesége segítségével – a siker reményében állíthatja helyre hatalmát az ehhez szükséges jogkörei tényleges gyakorlásával. A királyné politizálása, növekvő befolyása aggodalommal töltötte el a nemességet: Mária tudvalevőleg Habsburg volt, azonban „csak nagy fenntartásokkal lehet a Habsburg-ház képviselőjének tartani.”²¹.

A hatalomgyakorlás szempontjából lényeges változást hozott a királyi tanácson belül az addigi tágabb és szűkebb tanács mellett létrehozták a legszűkebb ún. titkos

²⁰. Kulcsár Péter im.185.o.

²¹. Engel-Kristó-Kubinyi: im.381.o.

Fontos még az alábbi megállapítás:

„Végeredményben Mária királyné és Szalkai kancellár akarták a nagyúri klikkektől és a nemesi befolyástól független erős királyi hatalmat. Szükségképpen egymás vetélytársai voltak, mivel mindkettő a gyenge Lajos király nevében akart uralkodni. Kettejük együttműködésétől függött az uralkodói hatalom helyreállítási kísérletének eredménye.” (385.o.)

tanácsot az operatívabb irányítás érdekében. Tagjai közé csak néhány báró, a kancellár és a II.Lajos és neje iránt baráti szálakkal kapcsolódó pápai és a császári követ került be. Ez újabb jele volt a nádor királyhelyettesítő szerepének csökkenésével és a kancellár szerepének felértékelődésével!

Ami Magyarországon az 1524-1526 közötti országgyűléseken történt az közjogilag szinte értelmezhetetlen volt, mivel amit az egyik országgyűlés határozattá formált, azt a következő hatálytalanította!

Ekkor már nem II.Lajos a változások mozgatója, hanem felesége, aki politikai szövetségeseivel karöltve kívánta megszilárdítani a királyi hatalmat – túlságosan későn.

Az 1526-os rákosi országgyűlésen hozott határozatok²² egyfelől lezárták Magyarország (jog)történetének²³ egy szakaszát és újat nyitottak a bekövetkező események miatt: a jogképződési folyamatok alapjává Werbőczy Tripartituma és a rendek jogállását védő törvénycikkek váltak!

-
22. A rákosi végzések célja: helyreállítani a királyi hatalmat, hogy jogkörét minél teljesebben gyakorolhassa.
„1.cikkely: A király éljen a maga hatalmával.....
2.cikkely: A király a tisztségeket azoktól, a kiktől akarja, elveheti és más tiszteket állíthat helyükbe.
Mivel a nádorválasztáson kívül (a melyet..... a királyi felségnek és a főpap s báró uraknak, valamint az összes országlakosoknak közösen kell eszközölniük) minden más, bármi néven nevezendő tisztjének a kiválasztása Ő felségét illeti:.....
18.cikkely: Főkapitány választandó.
....válasszon ki a királyi felség egy (vagy két) főkapitányt, a ki az ilyen hadjárat intézésére alkalmas.
21.cikkely: Javadalmakat egyedül a király adományozhat.
Hogy egyházi javadalmakat egyedül a király adományozhat (és a főpap urak közül senki sem, kivéven az egyszerű kanonokságot).
22.cikkely: A nádor tiszte élethossziglan tartson....
1.§.a nádort az ő tisztségétől nem erőszakkal vagy más úton és egyszerűen, hanem törvényesen kell megfosztani.
2.§. Még pedig olyan bűntény miatt, hogy ne csak tisztségét, hanem fejét is veszítse.
3.§. Különben a nádor tisztsége mindig élethossziglan tartson.
31.cikkely: A tanácsba a nemesek rendéből nyolcz személyt kell beválasztani.
40.cikkely: A királyné a tisztségeket ruházza magyarokra.”
Magyar Törvénytár im.837-853.o.
23. Rác Lajos: A középkori magyar állam
Jogtudományi Közlöny 1997.január 10-18.o.

6.) Werbőczy Tripartituma: a szentkorona-tan formába öntése

Werbőczy eme nagy hatást gyakorló és évszázadokon átívelő, a nemesi befolyást jogilag megalapozó művével kizárólag a témánk szempontjából fontos megállapításai miatt foglalkozunk.

Az 1526 utáni viszonyok alakulására – alakítására kisebb-nagyobb mértékben hatottak a Tripartitumban összegyűjtött és rendszerezett szokásjogi és jogszabályi normák.

6.1. Az állami főhatalom gyakorlásának feltételei (szokásjogi szabályok, királyi intézkedések, országgyűlési határozatok) Werbőczynél

Werbőczy Tripartituma olyan jó értelemben vett jogi kézikönyvnek, „nemesi jogi bibliának” tekinthető, mely ideológiai értelemben szemléletmódot, érvrendszert közvetített és nagy szakmai tudás hozta létre. Werbőczy véghezvitte a rendelkezésére álló jogforrások – törvények és szokásjog – egybefoglalását, rögzítette eljárásjogát is.

Werbőczy jogkönyvének központi gondolata, kiindulópontja az egy és ugyanazon nemesi szabadság 1351-ben deklarált elve. Ebből építkezik a nemesség eredetének kifejtésekor (nemes az, akit saját érdeme megnemesít), communitas-elmélete felvázolásakor (a nemesek a királyt maguk közül választották és koronázták meg és a szent korona joghatósága mindenki felett érvényesül).

Werbőczy művéről szinte mindenki elégedetten nyilatkozott, ami a királyi megerősítésben¹ is megnyilvánult, de elmaradt a kihirdetése, ezért nem válhatott törvényerejűvé. Szokásjogi úton lett kötelező érvényűvé és megkerülhetlenné 1848-ig.

A király jogállására nézve a Tripartitum legfontosabb része a szentkorona-tan kifejtése.

¹ Werbőczy Hármaskönyve (továbbiakban Hk.)

Bp.1897. Reprint: Pécs, 1989. 431-433.o.

Eltérően ítéli meg Hamza Gábor és Zlinszky János a Hk-t. Hamza utal rá, hogy a Hk. két alkotmányi előírásnak nem felelt meg: nem volt rajta a királyi pecsét és elmaradt a kihirdetése. Hamza értelmezésében a „Hk egyértelműen a szokásjog, a consuetudo területéhez tartozik” (33.o.) Is. Hamza Gábor: Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege. Jogtudományi Közlemény 1993.január 31-33.o.

Zlinszky viszont jogkönyvnek tartja a Hk-t. Is. Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana, Jogtudományi Közlemény 1993.október 374-376.o.

Maga a szent korona a magyar állam szinonimája Szent István Intelmeiben ugyanúgy, mint Werbőczynél, és az ország (regnum) kifejezés is egyként országlakost (majd alattvalót) jelöl.

A korona a király és az állam jelképe, közös szimbóluma és „a XIV.század végéig a királlyal kapcsolatos, a korona a király kezén van – minthogy ekkor az államhatalomnak is kizárólagos birtokosa a király – s az alattvalók a koronával kapcsolatban csak a királyhoz (államhoz) való hűségi, szolgálati viszonylatukban említetnek, addig a XV.században a nemesek behatolva az államelméletbe, ráteszik kezüket az állam szimbólumára, a szent koronára s a szent korona eddigi fidelesei, subditjei és subiectjei a szent korona tagjaivá lesznek.

.....a magyar szent korona tana nem lehetett volna a magyar rendiség államszemléletévé, ha a szent korona már addig is és pedig Szent István óta mindig nem lett volna a magyar állam szimbóluma. Nem a szent korona államszimbolizáló jelentősége változott meg Szent Istvántól Werbőczyig, hanem a magyar állam, melyet szimbolizál.”²

Bartoniék Emma véleményével jobbra egyetértve, kiegészítésként elfogadható azon álláspontja is, hogy a gyenge kezű vagy rossz uralkodók illetőleg interregnum idején öltött határozott formát a szent koronára történő hivatkozás, e nemesi elmélet.

Hóman – a nemességet „populus Werbőczianus”-nak nevezve – azt a tézist állítja fel, hogy e tan „a koronát eredetileg a nemesi communitashoz kötve, végső fokon lehetővé teszi a királynélküli királyságot, a korona jelképét maga előtt tartó államot, melyben a nemesség nem látja szükségét annak, hogy a koronát a király fejére tegye. A szent korona a nemesi közösség szimbóluma, ennek tagjai a nemesek, s amint a tagok közül immár kizárattak a nem-nemesek, úgy a király is inkább csak passzíve járul hozzá a szent-koronát eredetileg is birtokló nemesi communitas működéséhez: a koronát ettől kapja és ennek fejében úgy kormányoz, ahogyan a nemesség kívánja.”³

². Bartoniék Emma: Corona és regnum.
Századok 1934, 329-330.o.

³. Hóman-Szekfű: Magyar történet II.k.
Bp.1936, 590.o.

Voltaképpen allegórikusan saját koráról, a Horthy-éráról is beszél a királynélküli királyság felemlítésével.

6.1.1. A Tripartitum első része királyra vonatkozó szöveghelyei

- „I.Rész 3.czím: Nemességünk eredetéről és arról, hogy az uralkodást miképp ruházták át fejedelmünkre”:

Werbőczy Szent Istvántól⁴ eredezteti a nemesség királyválasztó jogát, akik önként választották és koronázták királyukká a birtokadományozás jogával felruházva, mely nemes és nem-nemes közötti legfontosabb megkülönböztető jegy.

- „10.czím: Hogy fejedelmünk az ország minden báró urának és nemeseinek igaz és törvényes utóda”:

Minden ingó és ingatlan az „átruházás erejénél fogva, eredetileg Magyarország szent koronájától függenek és törvényes birtokosuk magvaszakadásával mindig ugyanerre is néznek és háramlanak.”⁵ Ez kiterjed az egyházra is (Szent Istvántól eredő apostoli címre alapozva, erről a 11.czím rendelkezik).

- „12.czím: Hogy minden főpap, úr és egyházi személy a királynak hűségi hódolattal tartozik....”

- „13.czím: A királyi adományokról és nemeikről általában”

Megerősíti, hogy minden birtokjog, bárki kapja is, királyi adomány.⁶

- „14.czím: A hűtlenség vétkének eseteiről”

A két legsúlyosabb esete:⁷

„1.§. Első eset a felségsértés bűne;”

„2.§. Második eset az: ha valaki nyilván az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad és ellene szegül.”

Kivéve: jogos önvédelem.

⁴ Hk.I.R. 3.czím: 3. és 6.§. 57-59.o.

Továbbá: 7.§. Mert a fejedelmet is csak nemesek választják és a nemeseket is csak a fejedelem teszi azokká, s ékesíti nemesi méltósággal.

⁵ im.69.o.

⁶ im.75.o.

Az adomány lehet tiszta (2.§.) vagy vegyes (3.§.)

Tiszta: amikor „a fejedelem az ország szent koronájának joghatósága alá törvényesen került birtokjogokat, szolgálatok vagy kitűnő érdemek fejében, valakire örökösen átruház.”

Vegyes: fentén túlmenően „még valamely pénzösszegnek fizetése is járul. Ezt ideiglenes átruházásnak szoktuk nevezni.”

⁷ im.77.o.

- „23.czím: Meddig tart a királyi jog, s mennyi idő alatt évül el?”

A háramlási jogból következően, akik „királyi jogokat álnokul, tudniillik vagy zálogcímen vagy erőtelen és sikertelen, avagy királyi jóváhagyást nélkülöző bevallás alapján maguknak követelik” azoknak tudniuk kell, hogy e királyi jog elévülési ideje száz év.^{8.}

- „24.czím: A királyi jognak és a birtokjognak meghatározása.”

„A királyi jog tehát az ország szent koronájának, titokban lappangó és fennálló joghatósága, olyan fekvő jószágokra és birtokjogokra nézve, melyeket valaki rosszhiszeműleg és királyi jóváhagyás ellenére bitorol.

1.§. A birtokjog neve alatt pedig általában a várakat, kastélyokat, erősségeket, városokat, mezővárosokat, falukat, birtokokat, földeket, erdőket és pusztákat kell értened.”^{9.}

- 36-37.cím: A királyi új adomány mibenlétéről.

Új adomány: két értelmezését adja Werbőczy.

„Először az ország szent koronájának vagy fejedelmünknek joghatóságára nézve, kire az adományozás tartozik. Másodsor pedig a nemzetségi atyafiakra és a leányágra nézve.”^{10.}

- 64-65.cím: a királyi jóváhagyásról és esetköreiről.

A királyra öröklés módja és joga szerint háramló birtokokról van szó.

6.1.2. A Tripartitum második része király jogkörére vonatkozó szakaszai

- 2.cím: a közönséges végzeményről:

Az uralkodó rendeleteit illetőleg az ország végzeményeit négyféle idősíkbba helyezi.

^{8.} im. 87-89.o.

^{9.} im.89.o.

Továbbá: 10.§. is.

^{10.} im.103.o.

- 1.) amelyeket eltöröltek, megszüntettek,
- 2.) részben eltörölték, többi hatályban,
- 3.) hallgatólagosan mellőzik,
- 4.) új szabályozás.

- „3.czim: Kik alkothatnak törvényeket és statutumokat.”

A király a „nép összehívása és megkérdezése mellett”^{11.} gyakorolja ezen jogosítványát, jórészt közös akarattal és megegyezéssel.

A megalkotott jogszabályok elsődlegesen az uralkodót, másodsorban a joghatósága alá tartozókat kötelezi betartásukra.

Werbőczy külön kihangsúlyozza a királyi kiváltságlevelek (6. cím, 2.§.) fontosságát, amely a törvénykezésben (bíráskodás) a szokásjog részévé vált.^{12.}

- 7.-8.cím a kiváltságokról, kiváltság és végzemény (törvény) egymáshoz való viszonyáról.

Werbőczy itt egyenlő erővel tudja bizonyítani egyiket is, másikat is. Álláspontja: „mi mégis általában azt tartjuk, hogy a közönséges jog vagy végzemény minden kiváltságot és mindenkiét eltörli és elerőtleníti, azokban az esetekben, a melyekben a közönséges rendelet azokról kifejezetten említést teszen.”^{13.}

(Példaként említi Visegrád városi szabadságának törvényi eltörlését.)

- 9-11.cím: törvényes és törvényellenes kiváltságról:

Törvényes, ha a király „kizárólagos hatalmából helyesen és törvényesen származik”.

^{11.} im.229.o.

Továbbá: „3.§. A fejedelem mindazonáltal egyedül a maga akaratából és önkényesen, kiváltképen az isteni és természeti jogot sértő dolgokban és az egész magyar nemzet régi szabadságának ártalmára semmit sem rendelhet; hanem össze kell hívnia és megkérdeznie a népet.”

^{12.} im.233.o. 10.§.

^{13.} im.237.o.

Törvényellenes, ha „másoknak kárát czélozza vagy másképen a közönséges rendelettel ellenkezni látszik.”

Királyi kizárólagos kiváltság: a birtokjog adomány, a harmincad fizetése alóli mentesítés, szabad vásártartás, sokadalom, rév és vám adományozása, ezért „az ilyen kiváltságlevelek végére ezt a záradékot: »salvo jure alieno« mindig be szokták tenni és iktatni.”¹⁴.

- 39.cím: a király nem esik főbenjáró ítélet alá, „saját személyében más ellenében esküdni, sőt jogait előadni sem tartozik.”¹⁵. (Kivéve magánjogi ügyeit, de ez csak 1526 után.)

- 57.cím: az elítélt részére adott királyi kegyelem:

Az uralkodó által adott különös kegyelemről van szó. Hűtlensége esetében az elmarasztalt birtokainak eladományozása „egyedül a királyi felséget és az ő szent koronája joghatóságát illeti.”¹⁶.

6.1.3. A Tripartitum harmadik része király jogkörére utaló szövege

- 5.cím: a homagiumról (fejváltság, megváltás)

„És ez nem egyéb, mint az alattvalónak a följobbvalóval szemben tartozó hűsége. Vagy az a hűség, a mely minden egyéb hűség fölött, egyedül a fejedelmet illeti meg.”¹⁷.

6.2. Werbőczy politikai és jogi megfontolásai a Tripartitumban a nemesi érdekek védelmére és a királyi hatalom korlátozására

Werbőczy a Hármaskönyv révén, a szentkorona-tan kidolgozásával „minden egyes

¹⁴ im.237-239.o.

Érdekes a rév adományozás fogalma: „mivel folyóvízi vámokat vagyis révjogokat jogosan csak úgy lehet adni, hogyha az a hely, a melyre nézve adják másoknak helyeitől... Legalább egy mértföldnyi távolságra van.” (239.o.)

¹⁵ im.301.o.

¹⁶ im.327.o.

¹⁷ im.385.o.

nemest felbonthatatlan kötelékekkel vonzott és kapcsolt be a nemzeti közösségbe,^{18.}, így válva az a nemesség kódexévé és politikai érvényesülése emlékműjévé. A könyv auctoritását az biztosította, hogy „a nemesség sehol sem találhatta meg jogainak oly bő listáját, mint éppen a Hármaskönyvben.”^{19.} Tegyük gyorsan hozzá: ez a királyra is igaz!

Werbőczy a szent korona tagjai közé a nemeseket (akik joga a királyválasztás, saját kebelén belül) és a királyt (kinek joga a nemesítés, akit királyválasztásra jogosítottak) veszi fel.

Az 1440.évi országgyűlés, mely magát a királyi hatalom forrásává tette, kimondta, hogy az általa körülírt királyi hatáskörök a koronázással szállnak át az uralkodóra. Werbőczy – bár ismerte ezt a határozatot – ennél lényegesen elnagyoltabban írta körül a király jogkörét.

A rendek a szent korona tagjai (corpus-gondolat), mely az országgyűléseken való részvétellel - a közügyekben való döntési jogosultságával - realizálódik.

Werbőczy a köznemesi érdekek jogi megfogalmazója a főurakkal és a királlyal szemben. A köznemesség bekapcsolódását a királyi tanács munkájába úgy értékeli, hogy tényleg minden nemesnek egy és ugyanazon szabadsága van.

Werbőczy a szentkorona-tan alapelveit önállóan és külön-külön, de szinte készen kapta és vette át. Egységbe viszont tagadhatatlanul ő foglalta, noha nem ez volt elsődleges célja.

Politikai értelemben Werbőczy gondolkodásmódja teljesen érthető. Adott egy gyenge kezű és képességű uralkodócsalád, van egy minden téren előrenyomuló főúri csoport és vannak a köznemesek, akik a saját javukra szeretnék fordítani az erőviszonyokat, ha erre lehetőségük nyílik. A főurak a koronabirtokok jelentős részét megszerezve szorongatják a királyt, hatalmát korlátozva és ellenőrizve foglalják el a kulcspozíciókat.

^{18.} Hóman-Szekfű im.591.o.

^{19.} uo.

Hivatkozási alapjuk a korona, melyet az ő kegyükből lehet elnyerni. Nem így a köznemesség és vele Werbőczy: „Neki nem is volt célja a szent korona elméletét kifejteni, s azzal csak másodsorban foglalkozik, a nemesség eredetének már említett kutatásakor, majd pedig a törvényhozói jog kialakulásának vizsgálatánál.”²⁰ Neki a köznemesség egyenjogúsítására van szüksége, hogy beleszólhassanak a politikai felhőrégió döntési mechanizmusába, hogy részeltetve legyenek a hatalomból.

Werbőczy a regnum fogalom használatán keresztül fejezi ki legjobban magát és mondanivalóját: a regnum hármas jelentésű szó, hol a rendek összessége a királlyal szemben (totum regnum Hungarie), hol területföldrajzi egység (regnum Hungariae), hol pedig maga az állam, mint a kormányzás objektuma.

Werbőczy észlelte a magyar királyi hatalom forrásában végbement változást, s művében ezt domborította ki: a politikai élet meghatározó elemeivé a rendek váltak.

1526 után, egy egészen más viszonyrendszerben Werbőczy jogi okfejtései, dogmákká merevedtek és hivatkozási alapul szolgáltak a magyar rendek számára érdekvédelmi vagy – érvényesítési szempontból egyaránt.

A nemesi jogok katalógizálása éppen addigra fejeződött be, amikor az ország is válaszut elé érkezett. Werbőczyből az 1526 után kezdődő Habsburg-korszak csinált „bestsellert”, mert egyaránt felértékelődtek a királyt helyettesítő tisztségek, az országgyűlések és a nemesi vármegyék mint az állami közigazgatás területi szintű képviselői.

²⁰ Bartoniék Emma im.327.o.

7.) A királyi hatalom gazdasági alapjai (1000-1526)

Szent István koronázásával de iure is létrejött a Magyar Királyság. István állama II. Andrásig bezárólag patrimoniális jellegű, amely a királyi és királynéi birtokállomány túlsúlyára épült a világi és egyházi birtokokkal szemben.

Az államszervezet alapját a vármegyék képezték, központja: a vár, igazgatási-katonai és gazdasági egység volt.

A király személyes hatalmán alapuló pénzügyi jogosítványai szinte korlátlanok voltak (regale = királyi kizárólagos jövedelem, pl. sómonopólium; a nyestböradó vagy marturina; szabadok dénárai vagy liberi dinarii).^{1.}

A király általi állami adózás legősibb típusa a szállásadó (descensus) volt. Első királyunk vezette be. Lényege: az uralkodó évente végiglátogatta a vármegyéket, s miközben eleget tett kormányzati kötelezettségeinek, közben felélte az adott terület élelmét (a királyt aszta-

^{1.} A királyi pénzügyek két nagy csoportja a regalejogok és az adók.

A királyi regalejogok (iura regalia) közé tartozott

- a pénzverés (ius monetarium)
Elvileg kizárólagos, de Béla és Géza harcegek a ducatusuk területén éltek vele.
Az Aranybulla 23. cikkelye húsvétól húsvétig forgalomban levő, évente kibocsátandó pénzről határoz.
Az évente történő kényszerbeváltás (régit új pénzre) adta a kamara hasznát (lucrum camerae).
Az 1298: 37. cikkely szerint egyféle és állandó értékű pénz kerüljön forgalomba.
- a bányászat joga (ius regale minerale)
- Só- és nemesérc monopólium a bányaművelésre, majd a király bányafőúri joga átruházásával bányaszabadság, cserében: bányabér, -vám, azaz urbura
- vámjog (ius tributi)
 - a.) határvám (külkereskedelmi vagy határforgalmi)
pl. a harmincad, mely eredetileg belső vám volt.
 - b.) belső- vagy közlekedési vám
pl.: út-, híd-, rév- és vásárvám (áru értéke után ott, ahol a kereskedőt először megállították)
- árumegállító jog (ius stapulae)
A vámjoggal (vásárvám) van szoros kapcsolatban.

Királyi adók:

- rendes adók
pl.: szabadok denaradója vagy kapu- majd füstpénz (ez már fejadónak minősült)
- rendkívüli adók (collecta mint gyűjtőfogalom)
 - a.) általános (generalis collecta)
 - b.) részleges (collecta specialis)
pl.: földbér (terragium)
- egyéb uralkodói jövedelmek
pl.: ajándék, talált kincs, bírságok, elkobzott vagyon, ingyenes közmunkák.

ludnál vendégül kell látni). Ennek volt kései mutánsa a XVII.század végén a Habsburgok által bevezetett portio és forspont, melyről később még szó lesz III.2.3.3.pont alatt.

A XVIII.századtól a szállásjog a király saját birtokaira korlátozódott és az egyháziak majd a királyi szervisek is mentesültek a szállásadás alól, helyébe járadék lépett, s végül a nemesség adózási mentessége (immunitas) folytán rájuk már nem vonatkozott.

II.András új berendezkedése (nova institutiones) a királyi birtok eladományozásán nyugodott. A kieső bevételek pótlására a regale kiterjesztése szolgált.

Az átmenet egy új pénz- és gazdaságpolitikára (ha szabad ilyen kifejezést a középkorra használni), Anjou I.Károly alatt került sor.

A regale jövedelmekhez teljesen új módon közelített: igyekezett állandó értékű arany- és váltópénzként ezüstpénzt veretni s ehhez kapcsolta új adóját a kamara hasznát (lucrum camerae). Bevezette – először az ország történetében – az egyenesadót, melyet kapuadónak vagy portális adónak nevezett. Ez a jobbágyparasztságot érintő első állandó jellegű állami adó volt.

A nemesérc bányászat fellendítését szolgálta az urbura (bányabér). Az Anjouk másik jelentős novuma az ún. honor birtok adományozása volt, mellyel híveiket érdekeltté tették politikájuk támogatásában és a gazdaság működtetésében.

Zsigmond idején a honor birtokok örökletessé válva kikerültek a király tulajdonából, s megkezdte a regalek elzálogosítását is. Ez átmenetileg segítette őt, de hosszabb távon veszélyeket hordozott magában.

A királyi hatalom gazdasági megerősítésére átfogó jelleggel Hunyadi Mátyás vállalkozott (ls. 4.3.2. alatt), egy forintos éves rendkívüli hadiadója nagy megterhelésnek számított abban az időben.

A Jagellók alatt a királyi udvartartás napi gondokkal küzdött, ami egyértelműen utal a bevételek elégtelenségére. II.Lajos felesége, Habsburg Mária kísérletet tett a királynéi birtokok visszaszerzésére, hogy megerősítse a központi hatalmat, de az 1526-tal bekövetkező események sorozata új irányt szabott a királyi hatalomnak magának és gazdasági alapjának is: Magyarország politikai és gazdasági kényszerpályára került, „elkanyarodott” (Pach.Zs.P.) a nyugati fejlődési modellől.

III. Habsburgok a magyar királyi székből (1526-1703)

A mohácsi csatavesztés után, mikor kiderült, hogy a király is halott, a trónutódlás központi kérdéssé vált.

Ahogy 1516-ban először, most ismét a nádor került reflektorfénybe.

A trónra ketten aspiráltak: Szapolyai János erdélyi vajda és Habsburg Ferdinánd.

Milyen jogcímen követelték maguknak a trónt?

Szapolyai és a köznemesség álláspontja az 1505.évi – II.Ulászló által sohasem szentesített – rákosi végzésen nyugodott. A rendek itt fogadták el, hogy nem választanak többé idegent királyukká. Szapolyai ezen túlmenően feleségül akarta venni Mária özvegy királynét (ahogy II.Ulászló Beatrixet), hogy esélyei tovább javuljanak. Szapolyait a rendek 1526.november 10-én Székesfehérvárott királlyá választották és megkoronázták (Podmaniczky István püspök).

Habsburg Ferdinánd eleve a természetes örökös jogán tekintette magát Magyarországnak királyának, utalva a korábbi Habsburg-Jagello örökösödési szerződésekre. Felesége révén sógora volt II.Lajosnak. Ferdinánd koronázási hitlevelében – s ez újdonság – saját királyi kegyelmére hivatkozott. A Báthory István nádor által, az 1485.évi törvénycikk szerint Pozsonyba összehívott királyválasztó országgyűlésen 1526.december 17-én királlyá választották. 1527.november 3.-án Székesfehérvárott (Podmaniczky István püspök!) a szent koronával megkoronázta. Koronázási esküjébe belevette az Aranybulla megtartását is, ezért korábban ezt alkotmánybiztosító eskünek nevezték. (Bátyja V.Károly, II.Lajos uralkodása alatt végig használta a magyar királyi címet!)

Két jogcím ütközött egymással 1526-ban, s a kérdést maguk a trónigénylő, -betöltő felek döntötték el, amikor 1538-ban megkötötték a váradi békét.¹

A váradi egyezményben a két király törvényesnek ismerte el egymás megkoronázását,

¹ A váradi béke latin nyelvű szövegét közli a Magyar Történelmi Okmánytár II.kötete (1538-1553). Összeszedte s lemásolta Hatvani Mihály, Pest, 1858, 3-17.o.

miután a rendek választása adta trónbetöltésük jogalapját. Így mindkettejüknél a politikai-jogi gyakorlat a királyválasztással, majd a koronázással közjogi paktumot eredményezett. A váradi békeokmányban felek kölcsönösen testvérnek ismerték el egymást, ezzel lehetővé vált a törvényes öröklés biztosítása, ha a másik fiutód nélkül halna meg. Ha Ferdinándnak nem lenne fiutóda, úgy bátyja V.Károly és a spanyol Habsburg-ág lesz az örökös. A 40. cikkely Szapolyainak és fiutódának - aki ekkor még nincs – biztosítja a trónt, ha a Habsburg oldal kihalna. A szabad királyválasztást akkor nyerik vissza a rendek, ha szerződő felek említett módon fiágon kihalnának. A két király felosztotta egymás között az országot, de a gyakorlatban „a királyok hatalma addig ért, ameddig híveik birtokai, és állandóan folytak az átpártolások, a határt pontosan nem is lehetett megvonni a két király országrésze között.”²

Szapolyai János 1540-ben meghalt, s Ferdinánd át kívánta venni a keleti országrészben a hatalmat, ahogyan azt a váradi egyezmény rögzítette.

Szapolyai hívei a csecsemő János Zsigmondot - nem a szabályoknak megfelelően összehívott országgyűlésen - királlyá választották és melléje négy fős testületet állítottak. János Zsigmond koronázása elmaradt. 1541-ben az újabb oszmán-török támadás Budát elfoglalta (1686-ig). Az ország három részre szakadt.

1.) Az állami főhatalom tartalma a királyi Magyarországon 1604-ig.

A Habsburgok trónra jutásával – a szintén Habsburg Albert óta először - vissza-visszatérő rendi kívánság lesz, hogy a „királyi felség lakjék Magyarországbán.”³ Ez a kérés sohasem valósult meg állandó itt-tartózkodásként.

A szentkorona-tan szempontjából új fejlemény, hogy a szétszakítottság elleni közjogi érvelés középpontjába a korona és a korona tag országrészek idegen uralom alattisága került.

². Magyarország története 1526-1686.
Főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál.
Akadémiai Kiadó Bp. 1985, 213.o.

³. Is. erről 1439. évi 22. cikkelyt, valamint Magyar Törvénytár 1526-1608. Bp., 1899. 37.o.
1536. évi 57.c.

„A királyi felség az hű alattvalóinak óhajtasához képest elhatározta, hogy az ország régi decretumai értelmében, alkalom adtával, Magyarországbán fog lakni.” (uo.)

1.1. I.Ferdinánd kormányzati rendszere (1526-1564)

I.Ferdinánd szerencséjére nővére Habsburg Mária volt a királyné, aki mindent elkövetett fivére trónra jutása érdekében, ugyanakkor saját szerzett jogaiból még testvérét sem kívánta részeltetni.

1526.december 16-án Báthori István nádor az első szavazata jogán Ferdinándot ajánlotta királynak. Ehhez Mária és hívei is csatlakoztak. Másnap érvénytelenítették a székesfehérvári országgyűlés Szapolyait királlyá választó határozatát.

(Ferdinándot 1527.februárjában cseh királlyá koronázták, itt is sikerült II.Lajos örökébe lépnie.)

1527.januárjától átszervezte az uralma alatt álló országok kormányzatát⁴, melyek néhány átalakítást kivéve 1848-ig érvényben maradtak.

1.1.1. A királyi tanács átalakítása magyar tanácsá

1526 előtt a királyi hatalom legfontosabb ellensúlyának számított a királyi tanács (consilium regium).

Ferdinánd magyar királyi tanácsként működtette tovább hatáskör nélkül. Helyébe Buda székhellyel létrehozta a magyar tanácsot (consilium Hungaricum), melynek elnöke a nádor (először Báthori István) lett.

Buda oszmán kézre kerülése után az 1542.évi 30.cikkely a magyar tanács székhelyét Pozsonyba tette át, de igazából Bécsben ülésezett.

Elnöke: a király nevében de távollétében eljáró helytartó, négy főpap és

⁴.Ferdinánd három elvet kívánt következetesen érvényesíteni:

- a.) a centralizációt: az uralma alatti területek hatóságai fölé egy központi hivatalt szervezve, mely irányító szerepet tölt be azokhoz képest;
- b.) a kollegialitást: a hivatalnokok tanácsként működve azonos jogokkal bírnak, előtérben a szakszerűség, a személyes befolyás helyett.
- c.) a pénzügyek elválasztása: célja az uralkodó pénzügyi függetlenségének megteremtése (ahogy már Hunyadi Mátyásnál is), a rendi befolyást adómegszavazással degradálni.

négy főúr társaságában viszi és intézi az ország ügyeit. Őket tekinthetjük az ország kormányának.

A magyar tanács fő feladatává az adómegajánlást kívánta tenni Ferdinánd, ezt azonban – országgyűlési hatáskör lévén – a tanács visszautasította.

1.1.2. A helytartó és a helytartóság

II.Lajos halála után Ferdinánd testvérét az özvegy királynét, Máriát helytartójának tekintette, amíg nem tudja átvenni az ország irányítását. 1528-tól haláláig (1530) Báthory István nádort nevezte ki Mária helyébe „távollétében való helytartójának”. Ez megfelelt az 1485.évi 10.cikkelynek, t.i. hogy a nádor a király törvényes helyettese, és Báthori mellé tanácsot (tanácsosokat) rendelt.

Báthori halála után Ferdinánd nem tölti be a nádori tisztséget, mivel „a magyar nádorban már nem annyira a saját helyettesét szemléli, mint inkább a rendiség képviselőjét, amely rendiség a kor felfogása szerint a királyság ellenlábasa volt.”⁵

1532-ben Thurzó Elek országbíróvá teszi helytartóvá. A nádorral szemben az országbírónak nincs katonai (főkapitányi, királyi hadak vezetője) hatalma, ezért Ferdinánd bizalmi emberei révén visszaszerzi legfőbb hadúri jogkörét, míg a helytartó adminisztratív feladatok végrehajtójává vált.

Az 1536.évi országgyűlés 16.cikkelye hozzájárult, hogy a király „az országban a szokott hatalommal helytartót nevezett ki:

1.§. És mindkét rendből hét kiváló tanácsost választott.

2.§. A kik közé tartoznak: a helytartó, a nádor és a kapitány.”⁶

⁵. Hóman-Szekfű: Magyar történet III.k. Bp. 1935., 75.o.

⁶. Magyar Törvénytár im.23.o.

lábjegyzetben: „A király helytartója az 1485: X.t.cz. értelmében a nádor. A nádori szék üresedése esetében volt tehát csak lehetséges külön helytartót kinevezni.” (uo.)

Az 1542.évi diéta 30.cikkelye a helytartó székhelyül Pozsonyt tette, helytartótanácsul négy főpapot, négy főurat, kiknek fele része (két-két fő) állandóan a helytartó mellett, rendelt ki.

„A Locumtenentianak szinte teljhatalma volt a század közepe táján: hatásköre az egész belügyi igazgatásra kiterjedt. A pénzügyekben irányította a magyar kamarát, kezében tartotta a hadügyeket, szervezte az általános közigazgatást és az igazságszolgáltatási tevékenységben is részt vett. ...Nádasdy Tamás nádorsága idején a helytartóság lassan felbomlott, s utóbb már csak a Locumtenentia hivatali része funkcionált. A későbbi nádorok vajmi keveset tettek a helytartóság feltámasztására – ők inkább a palatinusi jogkör helyreállításán és realizálásán munkálkodtak.”⁷

A helytartó kezébe került a király személyes bíraskodása (átruházott jogkörrel).

1.1.3. Magyar Kamara

1528-ban, Buda székhellyel hozta létre Ferdinánd a magyar kamarát (camara Hungarica; camera regia Hungarica).

A királyi (állami) jövedelmek kezelése, beszedése regaleként mindig a király fenntartott felségjogai közé tartozott, s ez most sem volt másként. Ferdinánd a kincstartóságot alakította át kamarává s tette a rendek háttérbe szorításával a pénzügyek legfőbb irányítójává.

1541 után a kamara székhelye Pozsony lett. Fokozatosan a bécsi udvari kamara alá lett betagolva a Habsburgok birodalomépítő politikája következtében.⁸ A rendek 1569-ben elismerték, hogy a királyi pár

⁷. Magyar alkotmánytörténet. Szerkesztette: Mezey Barna. Osiris Kiadó Bp. 1995, 103.o.

⁸. „A magyar kamara fennállása semmi törvényt nem sértett, amint a helytartótanácsé sem, fennállását a király törvényes, alkotmányjogi érvényesülésének köszönhetette, de ez a király... külföldön lakott és az ország fenntartására idegen tartományaiból is kénytelen volt pénzt szerezni. Ebből következett, hogy magyar királyi kamaráját, s ennek pénzkezelését alárendelte azon külföldi hatóságának, mely ... az összes Habsburg-országok pénzügyeit áttekintette és velük rendelkezett.”
Hóman-Szekfű im.86.o.

(I.Miksa és felesége Mária) saját jövedelmeiből többet áldoz Magyarországra, mint a szűkös hazai források együttvéve. Sokan innen eredeztetik a közös ügyek létezését (Eckhart-Degré).

1.1.4. A király hadügyi felségjoga

Amíg a nádori tisztség betöltött volt, addig a király kezét megkötötték az 1485.évi nádori cikkelyek. Mikor a tisztségben üresedés keletkezett, a helytartó már nem rendelkezhetett katonai kérdésekben.

Ferdinánd 1556-ban állította fel az udvari haditanácsot (Hofkriegsrat, Consilium bellicum), amely a hatalma alá tartozó országaiban a hadügyigazgatás (katonák ellátása, beszállásolása) legfőbb szerve volt.

A magyar rendeknek csak a hadiadó megszavazásakor adatott meg, hogy feltételeket szabjanak – kevés sikerrel.

1547-től két országos főkapitány volt, jelentéktelenségre kárhozható, mert 1556-tól „a magyar királyság hadügyeinek egységét elemi erővel szakította ketté az idegen sereg, idegen főkapitány és bécsi haditanács.”⁹

1.1.5. Magyar kancellária

1526 után – a korábbi kancellária feloszlása miatt – ezt is újjá kellett szervezni. Ferdinánd – az udvari kancellária elsőbbségére alapozva – csak formális kereteket biztosított a magyar kancelláriának.

1528.február 12-i utasításában arra hatalmazza fel az osztrák főkancellárt, hogy amit az ő nevében parancsol, azt úgy kell tekinteni, mintha magyar királyként is parancsolná, ezért annak végrehajtása kötelező érvényű. Ezzel vette kezdetét a magyar kancellária alárendelődése az udvari kancelláriának. Az 1567.évi 40.cikkelybe a rendek belevetették, hogy a német (osztrák) kancellária ne adhasson ki magyar vonatkozású levelet jogérvényesen csak a magyar kancellária.

⁹. im.89.o.

1.2. A nádori méltóság királyhelyettesítő szerepköre

Az 1526-1608 közötti 82 év alatt az országnak két nádora (és királyi helytartója) volt:

- Báthori István 1530-ig (4 év)
- Nádasdy Tamás 1554-1562 között (8 év)

A nádori szék 70 évig betöltetlen maradt, s ez mutatja leginkább a Habsburgok központosító törekvéseit, hiszen a nádor az 1485.évi decretum óta királyhelyettesnek számított.

(Igaz viszont, hogy a Jagellók (II.Ulászló 1503-ban és 1509-ben, II.Lajos 1522-ben) egyedi kijelöléssel bíztak meg helytartót távollétük idejére.)

Báthori halála után Bánffy János lett a nádor (1530-1534) de csak Szapolyainál. Új nádor választása (pl. az 1538-as váradi egyezményben) felmerült ugyan közös elhatározással Szapolyai János másik királlyal, de ez végül csak 1554-ben vált valóra a rendek követelésére.

1562 után viszont nem tudták a Habsburgokat rákényszeríteni a nádori szék betöltésére.

Ferdinánd a helytartók kinevezését (ls. 1.1.2.pont alatt) részesítette előnyben, de 1542-1553, majd 1562-1608 között bevezette a nádori helytartó (locumtenens palatinalis) tisztséget, amelyet alnádor néven nevezhetünk.

Révai (Révay) Ferenc 1542.évi nádori helytartói kinevezése nyitotta a sort. Jogköre kizárólag az igazságszolgáltatásra korlátozódott.

Nádasdy Tamás nádor és helytartó volt (1554-1562), s átmenetileg összekötő kapoccsá vált a király és a rendek között, ahogyan az az 1485.évi cikkelyekben található. Az uralkodó bizalmából a Haditanács elnöki tisztét is betöltötte, de szerepe ellentmondásos lehetett, mert nyilvánvalóvá vált az udvar számára, „hogy még benne, a magyar rendiség legfőbb középkori garanciájában sem összpontosul annyi tényleges hatalom, amennyi elegendő volna ez új korszakban a nemzeti önrendelkezés tökéletes helyreállítására. A legközelebbi, 1606-os kísérlet, a

Nádasdy-féle tapasztalatok alapján, előre is sikertelenségre volt kárhozthatva.”¹⁰.

1.3. A trónöröklés és szabályozása

I.Ferdinánd hatalomba kerüléséről¹¹. és saját uralma jogalapjairól már volt szó e fejezet elején, most az 1608-ig érvényben tartott utódlások törvényi hátterét vázoljuk fel.

Az 1538-as váradi egyezményt követő 1539.évi országgyűlésen már szeretne volna, ha a rendek is elismerik örökösödési jogát (ius successionis), de a rendek ez idő tájt még a szabad választással (ex libera electione) való trónra lépésére helyezték a hangsúlyt.

Ferdinánd számára a nagy pillanat 1547-ben jött el. Az országgyűlés az 5.cikkelyében elfogadta a Ferdinánd-ág trónörökösödését.¹² 1563-ban – apja életében – Miksát előzetes választás nélkül királlyá koronázták.¹³ Koronázási esküje azonos apjáéval, de hitlevelet nem adott ki.

¹⁰. im.99.o.

¹¹. Supka Géza véleménye erről: „Habsburg I.Ferdinánd vesztegetéssel, okmányhamisítással, politikai gyilkossággal szerzi meg a magyar trónust”
Supka Géza: Habsburg-krónika (Válogatás) Helikon Kiadó 1986, 77.o.

Supa részletesen ír Ferdinánd végrendeletéről, mely szerint, ha a Habsburgok osztrák fiága kihalna., úgy öröksége „legidősebb leányára, Annára, V.Albert bajor fejedelem nejére vagy annak örökösire szálljon.

...III.(VI.) Károly császárnak tudvalevőleg csupán egy leánygyermekke volt: Mária Terézia, s így a 18.század elején sürgősen szabályozni kellett az örökösödés kérdését. I.Ferdinánd végrendelete értelmében a bajor fejedelmi családra kellett volna a trónnak szállnia, és Mária Terézia elmehetett volna koldulni.” (96.o.)

¹². Az 1547.évi 5.cikkely erre vonatkozó szövege:

„4.§. [ha a király] még nem jöhetne vagy még nem maradhatna Magyarországon az ő hívei között, méltóztassék az ő fiát, a mi urunkat, fenséges Miksa fejedelmet Magyarországra az ő hívei köribe küldeni, a mint erre nézve ő felsége... az ország rendjeinek és karainak a könyörgésére személyesen kegyes reményt nyújtott.

5.§. Mert, miután az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették az összes rendek és karok annak, ha Magyarországon marad, nem kisebb hűséggel, ragaszkodással és tisztelettel fognak engedelmeskedni, mint magának Ő felsége személyének.” Magyar Törvénytár im.193.o.

¹³. 1563.évi országgyűlés 64.cikkelye:

„Miksa főherceg, most már király, összes adományainak, kegyelmezéseinek és beleegyezéseinek megerősítése.”

Im.519.o.

„A királyválasztásnak... ezekben az időkben már csupán az a jelentősége, hogy az a királyi hatalom, melyet a király öröklési jogán úgyis elnyer, a rendektől származik át a királyra, s nem pusztán »ipso facto« az öröklés jogából és tényéből. Innen van a meg nem szűnő küzdelem király és rendek között. A Habsburgok nem akarták királyi hatalmuknak rendi forrásait elismerni, kormányzásuk jogosságát a rendek felhatalmazásához kötni. A rendek viszont ragaszkodtak ehhez, de csakis ehhez, s nem többé az igazi választáshoz, vagyis ahhoz, hogy a következő király személyét ők állapíthassák meg.»¹⁴.

1572-ben Miksa a rendekkel királlyá választotta Rudolf nevű fiát.¹⁵ Rudolf nőtlen maradt, de több gyermeke is született. Öccse – a későbbi II.Mátyás – házassága terméketlen maradt.

A XVII.század első két évtizede két alkalommal is (1608, 1618/19.) a trónutódlás bonyodalmaival hozza majd magával a testvérpárral kapcsolatban.

1.4. A király főkegyúri joga

A Habsburgok egyrészt a régebbi uralkodóink főkegyuraságának folyamatosságát hirdették, másrészt elfogadták Werbőczy Hármaskönyve Szent Istvántól levezetett, apostoliságon nyugvó elméletét, melyet az 1414-es konstanz-i zsinat is megerősített (Zsigmond elnöklése és aktív közreműködése segítségével).

Az igaz, hogy a káptalani választások a király komolyabb beleszólása nélkül

¹⁴ Bartoniék Emma: A magyar királykoronázások története. Bp. 1987, 92.o.

¹⁵ 1572.évi 1.országgyűlés 2.cikkelye:

„Köszönetnyilvánítás annak megígéréseért, hogy Rudolf Magyarország királyává lesz.”
Magyar Törvénytár im.619.o.

3.cikkelye: „Sürgetése a Rudolf megkoronázásának” (uo.)

1572.évi 2.országgyűlés 1.cikkelye:

„Az előbb óhajtott és megválasztott Rudolf ausztriai főhercegnek, szeptember huszonötödikén Pozsonyban magyar királlyá koronázása” (625.o.)

2.cikkelye: „A karok és rendek a szabadságaiknak és mentességeiknek a megtartását kívánják és a mindenható jó istenhez könyörgést intéznek.” (627.o.)

zajlottak, de a legfontosabb egyházi tisztségek elnyeréséhez az uralkodó hathatós beavatkozása szükségeltetett.

Új királyi kinevezések hiányában a főpapi székek üresen maradtak, jövedelmeikre a király rátehetette a kezét.

1573-1596 között az esztergomi érseki szék betöltetlen volt.

1.5. Közjogi vita a király és a rendek között kormányzati ügyekben

Az 1526-1556 között kiépített kormányzati szervek szakítást jelentettek a korábbi struktúrával, s bár vitathatatlanul hozzájárultak a Habsburgok eredményes birodalomépítő politikájához (mert eredményesen és szakszerűen működtek), de volt egy nagy hibájuk: az udvar hasonló szervei irányítása alatt álltak, végrehajtó szerepre kényszerültek.

A legnagyobb „hátránya” e szervezeti felépítésnek mégis az volt, hogy a rendek nem tudtak beleszólni – belefolyni az ügyek intézésébe. Egy nagy jövő előtt álló hivatali központ fiókkintézményei voltak, ennek megfelelő jelentőséggel, pontosabban jelentéktelenséggel.

Az 1567.évi 40.cikkelyen túlmenően (ls. 1.1.5. alatt) az 1569.évi országgyűlésen sikerült a rendeknek I.Miksát olyan engedményre rábírní, hogy ügyeiket gyorsabban kezeljék, miközben elismerték „a hazai ügyeknek külföldön, külföldi hatóságok által történő elintézését saját maga törvényesítette azt, ami eddig csak a viszonyokból következő visszaélés, törvénytértés volt.

...Ehhez képest a rendek óvakodnak bármikor is hivatkozni az 1569-i törvényre, de ennek érvényét annál inkább kiemeli a királyi hatalom, mely ettől kezdve hivatkozik rá és vele földi, általa védi a bécsi hatóságok magyar befolyását. A magyar rendiség a viszonyok nyomása alatt, egy gyöngye pillanatában csakugyan elismerte a közösügyek létét és azt, hogy ezen közös, osztrákot és magyart egykép érdeklő ügyek kizárólag bécsi, német hatóságok által intéztetnek el. Az 1569 : 38-ban már benne van az 1867 : 12. közösügyes elmélete, azzal a különbséggel, hogy

Deák géniusza e közös ügyekre is befolyást szerzett a magyarságnak, míg a XVI.század közös ügyei – a »mixta« - kizárólag Bécs kezelésében maradtak.»^{16.}

2.) A Habsburg uralkodók törekvései a királyi hatalom abszolutorikussá tételére (1604-1703)

1526-1655 között a magyar országgyűlés - I.Miksa kivételével – mindig formálisan választott királyt I.Ferdinánd családjából és mindig azt, akit a regnáló király utódjának és magánjogi örökösének a saját házi körülményeik szerint megfelelt.

II.Mátyás esetében a rendek a kivételes körülményekre tekintettel hozzájárultak Rudolf elmozdításához, de utódja egyébként kijelölt örököse lett. A Habsburg-ház II.Mátyásig a primogenitura szabályai szerint örökítette át a trónt. A rendek számára a formális királyválasztásban az volt a döntő szempont, hogy a jövőendő király kizárólag „az országgyűlés felhatalmazásából nyerheti csak el a szentkoronával való koronázást. Márpedig azt az udvar is jól tudja, hogy koronázás nélkül magyar király nincsen. Egész újkori történetünkben csak II.József és Ferenc József viselhették a magyar királyi címet koronázás nélkül, pusztán öröklési joguk és a királyi hatalom tényleges, bár alkotmányunk szerint jogtalan gyakorlása alapján .”^{1.}

A Habsburg-abszolútizmus Magyarországon történő kipróbálása és kiépítése a XVII. század második felétől vált átgondolt politikává. L.Lipót ez irányú törekvései a török kiűzésével lehetőséget biztosítottak számára, hogy ténylegesen az egész országra kiterjedően formálja át az államszerkezetet és a fegyver jogán való szerzés ősi elvét is bevethesse királyi jogköre kiterjesztése érdekében. A tárgyalandó időszak utolsó évtizede át-

^{16.} Hóman-Szekfű im.329.o.;

Az 1569.évi 38.cikkely ominózus szövegrészei:

„1.§.... Ő felsége ... azokat az ügyeket, a melyek az igazságszolgáltatást, meg az ország jogait és szabadságait illetik: a magyar tanácsban; a kamarát illetően: a kamarában; a had körébe tartozókat pedig (az eddig követett szokáshoz képest) a hadi tanácsban fogja tárgyaltatni.

2.§. Ennélfogva az Ő felsége magyar tanácsosai közül legalább kettő, tudniillik: egy egyházi és egy világi, az udvart folytonosan kísérni tartozzék; hogy Ő felsége az ilyen magyar ügyekben, a melyek az igazságszolgáltatást, meg az ország jogait és szabadságait illetik, az ő segítségükkel élhessen.”

Magyar Törvénytár im.605.o.

^{1.} Bartoniek Emma im.96-97.o.

vezet bennünket a Rákóczi nevével fémjelzett és megvalósítani kívánt független magyar államiság kísérletébe.

2.1. A királyi jogkör túllépése és következményei (1604-1608)

A rendek és a király között szokásjogi alapon ment végbe az országgyűlések rendszeressé válásával a jogképződési folyamat utolsó fázisa, a kölcsönösen elfogadott törvényszöveg végső formába öntése.

A Habsburg-időszakban ez a magyar kancellária feladatköre volt. Figyelmeztető jelek már a XVI.század végén feltűntek, amikor Rudolf király és Mátyás főherceg kijelölt trónörökös felváltva, „nyúlnak bele” a már elfogadott törvénycikkekbe. Az udvar hivatalos jogi álláspontja: a királyi szabadság körébe tartozik, ha a rendekkel közös törvényszöveget utólag javítja, hozzátesz, elvesz belőle. De nincs joga azon új szöveg beiktatásával változtatni.

1604-ben mégis ez történt. Az országgyűlés 21 törvénycikket tárgyalta és ennyit hagyott jóvá a királlyal közösen.

Amikor a törvények megjelentek, abból 22 találtatott. Nyilvánvalóvá vált a királyi jogkör önkényes túllépése.

Ráadásul a vallásügy kérdésében, amely az országot felekezetiileg is megosztotta.

2.1.1. Az 1604.évi 22.cikkely a vallásügy tárgyalásának eltiltásáról.

A 22.cikkely 8.§.-át olvasva szembetűnő a hatalmi arrogancia:

„Ezért Ő szent felsége önkéntes elhatározásából és királyi teljes hatalmánál fogva, úgy Szent István királynak, a magyar nemzet apostolának, valamint a többi összes néhai felséges magyar királyoknak, az Ő felsége elődeinek az említett szent római katolikus hitre és vallásra vonatkozólag.”^{2.} minden ilyen cikkelyét megerősíti. A hivatkozások jogalapja kettős:

- egyrészt a király korlátlan hatalma (mely ellentétes a Hármaskönyv doktrínájával és a szentkorona-elmélettel),

^{2.} Magyar Törvénytár im.957.o.

- másrészt utal az apostoliságra,
(mely a főkegyúri jog kiindulópontja és egyházszerkezetet érintő).

A 9.§. tiltó rendelkezést tartalmazott:

„És hogy ezutánra, főképpen az ország közönséges gyűlésein és ennek fontos tárgyalásain, senki a vallásügyet a közös tárgyalások késleltetésére és félbeszakítására, bármely szín és ürügy alatt büntetlenül napirendre ne hozhassa...”³.

Adott volt a királyi önkény, mely hűtlenségi perek kezdeményezésével próbálta az erőviszonyokat a maga javára fordítani.

Az 1604-1606. évi Bocskai-felkelés győzelme, a tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békével új helyzetet teremtett.

A Bocskaival kötött és becikkelyezett bécsi béke 1.cikkelye annullálta az 1604.évi 22.cikkelyt: „A mi tehát a vallás ügyét illeti: erre nézve most a közönséges végzések, sőt még az ezerhatszáznegyedik évi legutolsó törvény-cikkely sem állván ellent, miután ez az országgyűlésen kívül és az országlakók beleegyezése nélkül volt hozzáadva és ezért el is törlik...”⁴. és megengedte a szabad vallásgyakorlatot.

A király (és mögötte a trónra ácsingózó, ötletadó Mátyás főherceg) jogilag is és politikailag is vereséget szenvedett.

De hátra volt még az 1608-as esztendő, mely a Habsburg-magyar viszonyban éppúgy, mint a király jogállásában, helyettesítése szabályozásában új fejezetet nyitott.

2.1.2. Az 1608.évi országgyűlések

Rudolf öccse, Mátyás összefogva a magyar (és a cseh) rendekkel a dinasztian belül hatalomátvételt valósított meg. Rudolf 1612-ben bekövetkezett haláláig

³. uo. ⁴. im.961.o.

Ezzel elismerést nyert a 22.cikkely motu proprio (önkényes; kérelem nélküli felhatalmazás) mivolta. A bécsi béke 3.cikk második bekezdése a rendek javára korlátozta a király külpolitikai jogkörét, mert a Portán állomásozó császári követ mellé részvételi és képviseleti jogot biztosított a magyarok számára, s az utasításokat a magyar tanáccsal egyetértésben kellett megállapítani!

megtarthatta német császári és cseh királyi címét, de le kellett mondania az örökös tartományokról és Magyarországról Mátyás javára. (Hasonló lemondásban lesz majd része V.Ferdinándnak, de neki minden tisztségéből távoznia kellett.)

1608.szeptemberében összeült a magyar országgyűlés, melynek törvényhozó munkája két, egymástól jól elkülönülő szakaszra bontható, s ez a Magyar Törvénytáron is nyomot hagyott.

2.1.2.1. Az ún. koronázás előtti törvénycikkek (23 cikkely)

Az 1.cikkely a már korábban tárgyalt 1606.évi szabad vallásgyakorlatot erősítette meg.

A 2.cikkely előírja, hogy a király „az ország előleges tudta és beleegyezése nélkül, Magyarországon és ennek a kapcsolt részeiben, se háborút ne indítson, se külföldi katonákat be ne hozzon.”⁵

A 3.cikkely a nádor és a személynök (personalis) választását írja elő, mivel Nádasdy Tamás halála óta (1562) a nádori szék, s vele a királyhelyettesítés betöltetlen és megoldatlan volt – rendi szemszögből. A Habsburg gyakorlat, hogy a házi törvényeiben körülírtak szerint rendezték az utódok közötti öröklést, magyar szempontból nem volt probléma mentes, de belefért a király törvényes utódjelölési jogába.

A rendek számára a nádori tisztség betöltése 1608 őszén, erejük teljében, amikor ők diktálnak, halaszthatatlanná vált. II.Mátyás az ő segítségükkel taszíthatta le a magyar trónról bátyját, Rudolfot, s ennek engedményekben is meg kellett mutatkoznia.

A nádorválasztás eljárási rendjét az alábbiak szerint határozták meg:

- a király jelöl összesen négy személyt, melyből kettő katolikus, kettő „evangéliumi hitfelekezet”-ű, kiket az országgyűlés elé terjeszt,

⁵. Magyar Törvénytár 1608-1657. Bp.1899, 11.o.

- a karok és rendek feladata a választás a jelöltek közül,
- a nádor halála esetén „egy évnek a leforgásán belől az új nádornak a megválasztása céljából az országban külön közönséges országgyűlést hirdessen és tegyen közzé.”^{6.}
- ha a király „ezt megtenni nem akarná vagy azzal nem gondolna, az akkori országbíró úrnak, vagy ennek hiányában a tárnokmester”^{7.} jogosult sőt kötelezve van az országgyűlés összehívására, tisztségvesztés terhe mellett.

Nádorrá választották Illésházi Istvánt, s irányt vettek a rendi kormányzás felé. A 4.cikkely a korona őrzési helyéül Pozsonyt jelöli ki, világi koronaőrök őrizete mellett. (Rudolf ugyanis Prágában tartotta a magyar koronát.)

A 6.cikkely a magyar tanács beleegyezését kívánta a szabad királyi városi cím adományozásához.

A 10.cikkely előírása: az uralkodó „az egész kormányzást, és a magyar tanácsnak a méltóságát meg a cancellária hatalmát tetteleg visszaállítsa és azt a magyar tanácsból alkalmas személyeknek adományozza”^{8.}, de semmi esetre se idegeneknek.

Előre érvénytelennek nyilvánítják, ha magyar ügyben más nemzetbéli tanácsos kiadványozna. (3.§.)

A 15.cikkelyben mintegy előírják a király számára, hogy „a királyi fiscusra törvényesen háramlott fekvő jószágokat... ne pénzért (a miképp eddig történt), hanem az ország régi végzéseire képest... ingyen adja és adományozza.”^{9.}

6. uo.

7. uo.

8. im.15.o.

9. im.19.o.

A 16.cikkely szerint a mostani országgyűlési cikkeket a király hitlevélben erősítse meg.

A 18.cikkely bár megismételte a szokásos felhívást a király országban lakására és a személyes kormányzás átvételére, ha azonban távolléte huzamos idejű (már pedig 1526 óta így alakult), „akkor a király Ő felsége a leendő nádornak mindenféle teljes hatalmat megadjon, hogy ezt az országot a magyar tanáccsal (a régi szokás szerint) éppen olyanteljhatalommal kormányozhassa és igazgathassa, mintha önmaga itt tartaná székhelyét.”¹⁰

Ebben állt az ismételten betöltött nádori szék jelentősége és a rendi irányítású kormányzás lehetősége.

A koronázás előtti törvénycikkeknek van egy kevésbé ismert előzménye és története. 1608-ban ugyanis két országgyűlést tartottak. Amiről eddig szó volt, az sorban a második, amely szeptember 9-étől november 19-ig tartott.

Az elsőre január 10-én került sor, s valójában rész-országgyűlésről volt szó, mert Mátyás főherceg erre az alsó-magyarországi és a dunántúli királyi vármegyéket hívta össze Pozsonyba. A történeti hűség kedvéért hozzátesszük, hogy a felső-magyarországi, az erdélyi, sőt Alsó- és Felső-Ausztria rendjei is képviselőket küldtek. Ettől vált konföderációs jellegűvé az összejövétel. Rudolf leirata ugyan feloszlatta az engedélye nélküli gyűlést, de ennek a rendek nem engedelmeskedtek és a jelenlévő Mátyás főherceg vezetése alatt tovább tanácskoztak. Az itt született egyezkedések teremtették meg a továbblépés lehetőségét, itt kapott Mátyás végső biztatást arra, hogy bátyját eltávolítsa a hatalomból.

¹⁰ im.21.o.

2.1.2.2. Az ún. koronázás utáni törvénycikkek (27 cikkely)

1608.november 16-án az országgyűlés II.Mátyást királlyá választotta és harmadnapra megkoronázták. December 6-án II.Mátyás szentesítette a koronázás utáni 27 törvénycikket.

A király jogállását áttételesen érintette az 1.cikkely, amely megteremtette a két házból álló országgyűlést:

- főpapok, bárók, mágnások,
- országlakók.

Továbbá megállapították az ország karai és rendjei négyféle állapotát:

- főpapok,
- bárók, vagy mágnások,
- nemesek,
- szabad városok.

A királyválasztás ugyanis az országgyűlés egészét illette meg, amely 1608-tól kezdődően két kamarássá (alsó- és felsőtábla) vált.

2.2. II. Ferdinánd trónrajutása: oldalági öröklés, magyar rendi közreműködéssel (1618-1619)

I.Ferdinánd és Jagello Anna házasságából – a trónöröklés szempontjából – három fiú született: „az egyik II.Miksa volt [magyar királyként I.Miksa], a másik tiroli Ferdinánd, a harmadik a stájer ág megalapítója, Károly. II. Miksának két fia is trónra került (Rudolf és Mátyás), de velük magtalanul kihalt az osztrák ág. A tiroli ág azáltal kapcsolódott ki a trónkövetelésből, hogy Ferdinánd morganatikus házasságot kötött Welser Philippinával. Maradt tehát a stájer Károly főherceg, aki eléggé fiatalon halt meg, mert a legidősebb fia, Ferdinánd is csak 12 éves volt,

amikor az atyja elköltözött az élők sorából.”¹¹.

II.Mátyás a házi törvénnyel Ferdinándot fiává fogadta és utódául jelölte, akit azután 1618.május 18-án a rendek királlyá választottak és június 1-én megkoronázták. Ennek előzményeként Mátyás a fivereit és rokonát III.Fülöp spanyol királyt lemondatta a korábbi örökösödési szerződésekben kikötött magyar trónigényükről.

Két megjegyzés ehhez:

- 1.) Rudolf lemondása nem lett törvénybe iktatva Magyarországon;
- 2.) II.Mátyás manipulációi és házi törvénye a magyar rendeket önmagában nem kötötte, a hazai közjog szempontjából irrelevánsnak minősült, viszont itt volt a lehetőség a szabad királyválasztásra, mivel az 1547: 5 tc. a fiágon (akkor I.Miksa) való öröklést iktatta törvénybe, s nem a mellékágit!¹².

II.Ferdinánd 17 feltételből (27 §-ból) álló hitlevele 1622-ben lett becikkelyezve, s az udvar a „régí szokásra”, a rendek a „megválasztásra” tették a fő hangsúlyt. Alapjában véve a király jog- és hatáskörére, kormányzatára nézve a hetedik és a tizenhetedik feltétel érdemelnek figyelmet:

„13.§. Hetedik föltétel. Hogy a nádorválasztásra, ennek hatalmára, joghatóságára és tisztére nézve az előirt szabályt Ő felsége... megtartja.”¹³.

„23.§. Tizenhetedik föltétel. Ő felsége biztosítékot nyújt afelől, hogy a míg a szentséges császári és királyi felség legkegyelmesebb uruk életben van, addig a császári és királyi felség kifejezett és külön kegyelmes akarata és az országglakók egyetértése nélkül, az ország semmi kormányzásába bele nem avatkozik.”¹⁴.

Az utolsó feltétel arra utal, hogy II.Mátyás uralkodásába a koronás örökös nem

¹¹. Supka Géza im.178.o.

II.Ferdinándról megjegyzi még, hogy esetében „még nehezebben ment a magyarok királyválasztó jogának ez a kijátszása, mert hiszen nem is egyenesági leszármazottakról, hanem oldalági rokonról volt szó, akinek örökösödési joga még a családon belül sem volt egészen tisztázva.” (184.o.)

Pázmány Pétert bízták meg, hasson oda a magyar rendeknél, hogy Ferdinánd király lehessen. Pázmány a győzködés során Ferdinándról kijelentette: „akaratosok ellenére is uralkodni fog fölöttetek!” (i.h. 185.o.)

¹². Ezen az állásponton van Eckhart Ferenc és Degré Alajos is.

¹³. Magyar Törvénytár im.179.o.

¹⁴. im.181-183.o.

szólhat bele, elkerülendő a Rudolf idején történeteket. A rendek konszolidálták megnövekedett súlyukat. Gyakorlatilag 1606-1638 között alakult ki a nemesi-rendi alkotmánynak nevezett forma.

2.3. I.Lipót abszolutizmusa és a Habsburgok fiági örökösödési joga (1657-1705)

A XVII.század közepétől, nagyjából a harmincéves háborút lezáró 1648.évi westfáliai békétől kezdődően a Habsburgok pozíciói megerősödtek. Katonai sikereket értek el Magyarországon a törökökkel szemben, s a meggyengült Erdély befolyás alá vonása is napirendre került.

1667-ben meghalt Wesselényi Ferenc nádor. A rendek nádorválasztást akartak, s ennek érdekében szövetkeztek.

Az udvar 1671-ben a szervezkedőket lefejeztette. Ezt követően került sor az abszolutizmus első bevezetésére.

2.3.1. Az abszolutizmus bevezetése, a királyi hatalom megerősítése (1670-1681)

I.Lipót – túllépve azon az elven, hogy az adómegajánlás országgyűlési hatáskör - törvénytelen módon vetett ki adókat (pl. portálisadót, fogyasztási adót), melyek a nemeseket is érintették. A Magyarországon állomásozó katonaság ellátását szintén helyi adó kivetésével próbálták megoldani.

A pénzügyi jogkör túllépése csak előjátéknak számított az ún. magyar rendi alkotmány megszüntetésére irányuló lépésekhez képest:

- örökös Habsburg királyság bevezetése és elismertetése (absolutus rex)
- a nádori méltóság megszüntetése,
- országgyűlés elsorvasztása,
- új főkormányzók felállítása (pl.: kormányzás 1673-ban),
- az ország katonai megszállása.

A kormányzás (gubernium) bevezetése, egyidejűleg a rendi alkotmány felfüggesztése 1673-ban, a nyílt abszolutizmus időszakát nyitotta meg. A király irányt vett, hogy felségjogait és állami főhatalmát megkérdőjelezhetlenné te-

gye. Ezt szolgálta a később is gyakran használt ún. jogeljátszási-elmélet (Verwirkungs-theorie), mely szerint a sorozatos felkelések, felségárulások miatt az országnak nincs joga saját országgyűlésre, s így öngazgatásra se, ezért királyi (császári) rendeletekkel kell a társadalmi-politikai rendezettséget biztosítani. A király főkegyúri jogára alapozva – és a becikkelyezett bécsi békét kiiktatva – kezdetét vette a rekatolizáció és a protestánsok üldözése is.

1681-re az abszolutizmus mint adózási és kormányzati rendszer megbukott, szükségessé vált a felek közötti kiegyezés.

A soproni országgyűlésen¹⁵. (1681) visszaállították a rendi alkotmányt, nádort (Esterházy Pál) választottak, de a vallásszabadság ügye nyitva maradt.

2.3.2. Az 1687.évi országgyűlés a Habsburgok örökös fiági örökléséről

Az 1687-ben Pozsonyban tartott országgyűlésre úgy került sor, hogy a Habsburg-seregek katonai fölénye a törökkel szemben nem hagyott kétséget a felől, hogy hamarosan ismét helyreállhat az ország egysége.

I.Lipót az országgyűléshez intézett királyi előterjesztésében¹⁶. a mézesmad-

¹⁵. Az 1681.évi országgyűlés fontosabb döntései:

1.cikkely: nádorválasztás

2.cikkely: Kormányshék (gubernium) és helytartóság (locumtencia) eltörlése

4.cikkely: a törökkel kötendő béketárgyalásokat a magyar tanáccsal együtt kell tárgyalni és intézni.

10.cikkely: „A nemesi kiváltság jogainak s az ország szabadságainak megtartásáról.”

13.cikkely: a magyar és az udvari kamara egyenjogúsága, egymástól való függetlenségük.

in. Magyar Törvénytar 1657-1740. Bp. 1900, 263-275.o.

¹⁶. Magyarország „I.Ferdinánd trónra lépte óta a habsburgi ház uralkodásának mindörökre alávetett, s maga a korona és a császári székhely Bécs is, a gonoszok pártoskodása által, iszonyú veszélynek volt kitéve, de az ellenség Isten segélyével legyőzetvén, s az országból kiűzetvén, Buda főváros s az országnak török járom alatt nyögő nagyobbik része a gyalázatos rabság alul felmentetett. Az ország nyugalmanak biztosítására s hasonló veszélyek megelőzésére legcélszerűbb módnak hitte az országgyűlés összehívását, s József főherczeg megkoronáztatását. Jogában állna ugyan ez országot, melyet a töröktől visszaszerzett, a háborújog alapján magának s örökösének megtartani, s annak részére új törvényeket szabni, de ő ... beleegyezik, hogy a fegyverrel visszaszerzett részek kedves Magyarországa ismét bekebeleztesse, a régi törvények, a rendek szabadságai, s kiváltságai továbbra is érintetlenül maradjanak... azonban a szükséges igazításokkal; nevezetesen hogy a II.Endre király 1222-ki 31-ik t.-cikkében foglalt ellenállási jog... eltörültesse; hogy továbbá az osztrák ház fiágának örökösödési joga Magyarországon mely a habsburgi házat ünnepélyes szerződések alapján megilletik gyakorlatilag is meg van erősítve... a rendek nyilatkozata által teljesen helyreállítsassék, s világos törvényben mindörökre biztosítsassék.”
Ih.im.66.o.

zag elhúzása és a korbács-suhogtatás egyaránt szerepelt. Az ellenállási jog rendek által gyakorlását úgy minősítette, hogy ez „az országot majdnem sírba sodorta”.^{17.}

I.Lipót akaratának érvényesítése nem ment símán. Túl nagy volt a tét. Az uralkodónak ismét nyilatkoznia kellett: „örökösödést csak az ő saját ágyékából származott fimagzatokra érti, és pedig az elsőszülöttség rende szerint, s a férfimág kihálása után újra életbe lép az ország királyválasztási joga; - hogy továbbá II.Endre kártékony törvényének eltörlése iránti kívánságából nem kell következtetni a nemesség egyéb jogainak csorbítását, melyeket írásban is megerősít.”^{18.}

I.Lipót idősebb fiát – Józsefet - királlyá, mégpedig „a szent koronával szokott módon megkoronázandó jövendőbeli örökös királlyá, s úrrá tenni méltóztatott.”^{19.} Koronázási esküjéből – a rendekkel való kompromisszum jegyében – már kimaradt az ellenállási jog megtartása.

József a koronázáskor még kiskorú (9 éves), ezért közjogilag az általa letett eskü és kibocsátott hitlevél nem lehetett érvényes. Az esetet tovább árnyalja, hogy kánonjogilag Józsefet a koronázása előtti napon bérmálkoztatták, így egyházi értelemben már nagykorú az eskütételkor!

A 2.cikkely iktatta törvénybe a Habsburgok fiági örökösödését, I.Lipót nyomatékos követelésére, az 1547.évi 5.cikkelyre való hivatkozással, joggalappal és – címmel.^{20.}

17. u.o.

18. im.68.o.

Korabeli szemtanúk leírása szerint az örökösödési cikkelyek (1-4.c.) tárgyalásakor „kétségkívül uralkodott a nyomásnak egy neme”.

19. im.331.o.

20. Magyarország „mostantól jövőre s örök időkre senki mást, mint fenncímzett Ő császári s királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az első szülöttet (ugyanezt határozván az 1547-ik évi 5-ik s más e felől alkotott törvényczikkek) fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni és azt mindenkor és annyiszor, valahányszor ily felavatás újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt czikkelyek előrebocsátandó elfogadása, vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni.” (im.335.o.)

Mint említettük, II.Ferdinánd nem egyenesági leszármazóként jutott trónra 1618-ban, ezért az 1547.évi 5.cikkelyre való hivatkozás de iure megkérdőjelezhető.

Az örökösödés a halállal ipso iure beáll, de az uralkodó hatalmának gyakorlásához az országgyűlés felhatalmazására (koronázási szertartás, hatalmi jelvények átadása, hitlevél becikkelyezése) is szükség van. A rendek az ellenállási és a szabad királyválasztási jogról való lemondásukat nem tekintették tragikusnak, mert bíztak legfontosabb ütőkártyájukban a koronázásban, esküvel és hitlevéllel. Nem akarták észrevenni, hogy I.József megválasztásával ezen már túl vannak, s nincs szükség rájuk. A későbbi történések, az abszolutizmus „második kiadása”, erre utalnak.

A 3.cikkely a Lipót-ág magszakadása esetére a spanyol Habsburgoknak juttatja hasonló feltételek mellett a magyar trónt. Csak ezt követően „ezek kihalása után nyerjen helyet a karok és rendek ősi, régi, helybenhagyott szokása s előjoga a királyválasztásban.”^{21.}

A 4.cikkely az Aranybulla már említett ellenállási záradékát törölte el.

A Habsburg-ház győztesnek érezte magát, de I.Lipót tisztában lehetett vele: a magyar országgyűlés jogszokásaival, törvényhozói hatalmával, az örökös tartományoktól elkülönültségben veszélyes tényező maradt.

1687.után a „szabad királyválasztásnak alkotmányjogunk értelmében csupán az uralkodóház fiágának kihalása esetén lehetett helye, amely jogtétel a királyválasztási jog felfüggesztése (1688., 1723.), s a trónöröklés rendjének szabályozása után is szubszidiárius tétele maradt alkotmányjogunknak.”^{22.}

1687. féoldalas közjogi kompromisszumnak tekinthető az alábbiak miatt:

- a királyi hatalom kétségtelenül megerősítést nyert az örökös királyság elismertetésével,^{23.}

21. uo.

22. Dr.Molnár Kálmán: Magyar közjog II.k. Danubia 1928, 395.o.

Molnár szerint a Habsburg-házon belül ekkor még nem volt meghatározva a trónutódlás sorrendje, hanem – az Árpád-ház késői gyakorlatát követve – az elsőszülöttet koronázták meg, s ez volt a trónbetöltés biztosítója.

23. A fiági öröklés (successio agnatica) és primogenitúra a közös törzs-atya leszármazottaira terjed ki, ahol „az uralkodóház közelebb álló ágának előbb van trónöröklési joga, mint a távolabb állónak, az ágon belül pedig az előbb született megelőzi az utóbb születettet.”

Kacsó Ignác Alajos: A magyar trónöröklés.

A 3646 1919/20, 26.o.

Kacsó álláspontja korrektebb Molnárénál.

- az ellenállási jog eltörlésével (maga szabhatta meg mit tekint felségsértésnek, a sérelmek elősorolása csak országgyűlésen, de ilyet 1708-ig nem tartanak) az uralkodó nyert;
- a rendek kiváltságait megerősítik (átmenetileg);
- a hitbizomány bevezetése (9.cikkely) a főuraknak kedvez;
- a szabad királyi városok („negyedik rend”) száma ne növekedjen (17.c.), s ez közös rendi érdek.

2.3.3. Az abszolutizmus ismételt bevezetése (1690-1703)

I.Lipót megbízásából és támogatásával elkészült egy, a Habsburg főség alatt álló közép-európai térséget újjászervező tervezet (Einrichtungswerk). Kollonich Lipót az uralkodó szája íze szerint, Esterházy Pál nádor a rendi jogok figyelembe vételével készítette el tervezetét.

A király által támogatott tervezet, melyet a gyakorlatba is igyekeztek átültetni, az abszolutista állam programját tartalmazta:

- az uralkodó rendeleteken nyugvó és felségjogain alapuló irányító tevékenysége az állami élet területein.
- állam és kormányzata mindenhatósága,
- általános adóztatás a nemességre is kiterjedően,
- rendi előjogok felszámolása.

I.Lipót kikapcsolta az alkotmányos intézményeket, s magát az alkotmányt is. Széchenyi Pál kalocsai érsek a királynak országgyűlési felhatalmazás nélkül kivetett adóit hűtlenségi esetté minősítette.

A király felrúgta saját 1687-ben tett és aláírásával is megerősített alkotmányossági ígéretét. Az országgyűlést főúri tanácskozásokkal helyettesítette. Az országban zajló katonai összecsapások miatt I.Lipót úgy érezhette: a nemesség (is) ellene lázad, holott erre a ius resistendi eltörlése már nem jogosítja, ezért hadügyi felségjogával élve le kell számolni a rebelisekkel, az alkotmányt átalakítva létrehoz egy legfőbb központi tanácsot,

ahol a fő méltóságviselők (nádor, országbíró, személynök) mellé saját embereit ülteti. A nádor hatásköre csak ezen testületen belül érvényesülne.

Rendkívüli gyűlések váltották volna fel az országgyűlést, résztvevői bizonyos hányadát nem választották, hanem kinevezték volna.

A nemesi birtok pedig 10.000.- Ft alatt adómentes, felette adóköteles. (Kincstár feltöltése).

I.Lipót nagy vehemenciával bevezetett és megvalósítani kívánt terve mögött nemcsak a magyar közjog szétverése állt, hanem a szigorú adóztatás révén a pénzügyek egyensúlyba hozása is.

Erre szolgált a neoacquistica, azaz a visszafoglalt javak pénzügyi hasznosítása, magyarán a királyi háramlási jog kiterjesztése.

Már Werbőczy is leírta, hogy 100 év és 1 nap szükséges az elbirtokláshoz. Az oszmán-török uralom az ország jelentős részében ezt időben jócskán meghaladta. Uratlan e terület és a fegyver jogán a koronát illeti, kivéve, ha a birtokos hitelt érdemlően bizonyítja (adománylevéllel), hogy az ősiségi birtok. Erre az utóbbi esetre vezették be az ún. 10 %-os fegyverváltságot (ius armorum). Csakhogy az ország területi épségének megvédése – jelen esetben a helyreállítása – a király kötelezettsége, hadügyi felségjogának érvényesítése, amely elérésére nemesi felkelést hirdethet és adót szavaztathat meg, de nem önkényesen!

I. Lipót eme második kiadású abszolutizmusa katonai túlhatalmán alapulva a rendek jogainak korlátozása és sérelme mellett haladt előre, de bukását, s vele az országos méretűvé váló Rákóczi-szabadságharcot egyetlen végső okra lehet visszavezetni, az adóztatásra.

A rendek oldaláról nézve az adóztatás –mint erről már szó volt – az országgyűlés adómegajánlási hatáskörébe tartozott. A nemesség adómentessége Werbőczy Hármaskönyve óta tabunak számított.

A jobbágyparasztság is az adóterhek miatt lázongott: a katonaság ellátására korábban kitalált beszállásolást (portio) és fuvarozást (forspont) olyan tehernek érezték, melyek a „rendes adó” mellett már elviselhetetlenné tették életüket.

A királyi jogkör abszolutisztikussá tételének második kísérlete is összeomlott.

Az újraszabályozás szükségessége párhuzamosan haladt az örökös királyság nőágra való kiterjesztésével (1711-1723 között).

3.) Erdély önállósága 1541-1691 között; a fejedelem jog- és hatásköre

Erdély már 1526 előtt is a Magyar Királyság különleges állású területi egységének számított. Az Árpád-korban ducatusként vagy az ifjabb király uralmi terepének számított. Az 1437-ben megkötött kápolnai unió – bár ekkor Erdély még nem földrajzi fogalom – a magyar, a székely és a szász „nemzetek” együttműködését alapozta meg. 1440-ben Hunyadi János vajdasága hozza meg az áttörést, a területi elv világos körülhatárolását, mely hatalomkoncentrációval járt együtt. Addig a hét magyar vármegyét fogta össze, igazgatta az erdélyi vajda; a székely székeket a székely ispánok, a szászföldet pedig a szász comes (ispán). A szászföld a kincstár peculiuma volt. Hunyadi János személyében egyesítette az erdélyi vajda, a székely és a temesi ispán tisztségeket.

1526 előtt Szapolyai az ország kormányzója és erdélyi vajda volt. II.Lajos halála után Szapolyai I.János néven magyar király lett. Az 1538-as váradi béke Erdélyt a kelet-magyarországi részekkel a kezén hagyta, de beleegyezett, hogy halála után I.Ferdinánd fősege alatt visszaállhat az ország egysége, míg Szapolyai – ekkor még meg sem született – utóda kárpótlásként hercegséget kap a Szepességben.¹

1540-ben I.János meghalt, s a váradi békét felrúgva hívei a három hónapos János Zsigmondot választották királlyá, de nem koronázták meg (mint utószülött V.Lászlót), pedig a szent korona Izabelláék kezében volt. A kiskorú gyámjai – I.János politikai végrendeletének megfelelően – kormányzóként Fráter György és Petrovics Péter lettek.

1541-ben, Buda oszmán kézre kerülésével és az ország középső területeinek megszállásával a szultán alapvetően a János Zsigmond által uralt országrészekre tette rá a kezét és rendezte át hatalmi viszonyait, és nem Ferdinándéira!

1541.októberében Fráter György Debrecenbe országgyűlést hívott össze – melyre az akkor érvényes törvények értelmében nem volt hatásköre -, és „a történelem során először, közös tanácskozásra ültek össze a majdani Erdélyi Fejedelemség rendi vezetői: az erdélyi

¹. „Ex quo quidem patrimonio Caesarea Matas novum ducatum sub titulo Scepusiensis, quo ipse Sermus Rex Johannes, anteaquam ad hoc Regnum assumptus est, Ysus cum iurisdictione Comitatus Scepusiensis, pro ipso filio suo erigere instituereque debeat.”
Magyar Történelmi Okmánytár II.k. (1538-1553)
Összeszedte: Hatvani Mihály, Pest 1858. 9.o.

megyék, a székelyek, a szászok és tiszántúli nemesek képviselői.”² Megteremtődött egy keleti magyar állam (vagy kelet-magyarországi?) önállósulásának feltétele, továbbá ennek Fráter György irányítása alá helyezése. Kezdetét vette Erdély hatalmi központtá emelése.

1542-től János Zsigmondot Erdélyben „II.János választott király” néven a tordai országgyűlés uralkodójaként ismerte el. Fráter György megszervezte a helytartói (magyarok és székelyek felett) és a kincstartói (szászok felett) tisztséget, s elérte, hogy ne töltsék be az erdélyi püspöki széket. Ezzel a főkegyúri jogot országgyűlési hatáskörbe utalta át!

Az 1544.évi tordai országgyűlés határozatai teremtették meg Erdély és a tiszántúli megyék közigazgatási és hatalmi egységét, mert így hatékonyabb katonai védelemben bíztak.

1551-ben I.Ferdinánd Fráter György támogatásával kísérletet tett Erdély és a tiszántúli részek egyesítésére a sajátjával: sikertelenül. 1556-ban Erdély élére visszahívták János Zsigmondot (anyja került mellé kormányzóként), s tulajdonképpen ettől az időponttól számíthatjuk Erdély és a vele területi szövetségre lépő tiszántúli részek önállósulását.³

3.1. A fejedelem jogköre 1556-1571 között

1559-ben bekövetkezett haláláig Izabella királyné kormányzóként segítette fiát.

Az erdélyiek hitlevél kiállításával engedték át a kormányzati hatalom gyakorlását, mely összességében az országgyűlés ellenőrzési jogára épült, ezért beszélhetünk

². Erdély története I.k.

Főszerkesztő Köpeczi Béla

Akadémiai Kiadó Bp. 1986, 422.o.

Fráter György a kiskorú János Zsigmond nevében királyi jogosítványokat gyakorolt és a kibocsátott okmányokon az „electus rex Hungariae” (Magyarország választott királya) elnevezést használta, mely közjogilag és a nemesség szerint is törvényesnek minősült.

³. Egészen más állásponton van Szilárd Katicza: Az erdélyi fejedelem jogköre 1556-1571 Bp.1910. c.tanulmánya. Szerinte „Erdélyt igazán állammá az 1544-iki tordai országgyűlés tette. Két okból állítom ezt. 1. Mert ez az első országgyűlés, melynek törvénycikkeit Erdély és a magyarországi részek együtt alkotják.. 2. Itt vetik meg az erdélyi alkotmánynak igazi alapját.

Itt már az igazságszolgáltatást is szabályozzák. Ez állami létének igazi bizonyossága. Gondolkoznak az állam jövedelmének kezeléséről.” (8.o.)

Ismét más érvelésű Dr.Óvári Kelemen és Dr.Kolosvári Sándor, akik szerint „Erdélynek, mint külön országnak, saját törvényhozása a Zápolyai János halála után, 1540.augusztus 29-én tartott segesvári országgyűlésen vette kezdetét, s ez időtől fogva az országnak politikailag egyesült három (magyar, székely és szász) nemzetéből alakult s a fejedelmekkel szemben mind nagyobb hatalomhoz jutott rendek évenként, némely évben többször is (1556-ban pl. hat ízben) tartottak országgyűléseket, hogy az országot érdeklő ügyekben végezzenek.”

Im.Magyar Törvénytár 1540-1848.évi erdélyi törvények. Bp.1900. VIII.o. (Bevezetés I.)

inkább a törvényhozó és a végrehajtóhatalom versengő együttműködéséről.⁴

1560-tól János Zsigmond személyesen veszi át a hatalom gyakorlását és hadügyi felségjoga csorbítatlanul érvényesül: hadfelkelés elrendelése, kinevezési jogkör (pl. főkapitány) gyakorlása. A külpolitika irányítása terén van leginkább megkötve a keze, ezért itt a rendek folyamatosan beleszólnak az események alakításába: például szultáni portával szembeni erélyesebb és ügyesebb diplomáciára ösztönzik, és hogy vegye fel a kapcsolatot Szulejmán szultán fiával, s jusson vele egyetértésre, sürgesse az oszmánok által elfoglalt határ menti területek visszaadását, stb.

1565-ben János Zsigmond is megkötöti a maga „váradi egyezményét” – akár apja – Szatmárban Miksával. Ő is hajlandó lemondani a királyi címéről, s elismerni Miksa felsőbbbségét. Feleségül vehet Miksa nőrokonai közül, ha pedig Erdélyt elveszítené, Oppelnt és Ratibort kapja kárpótlásul (itt élt anyjával 1551-1556 között). A szatmári egyezés nem került alkalmazásra.

1567-ben az országgyűlés Gyulafehérvárott ülésezett és Szulejmán 1566-ban kelt athnaméjára alapítva törvénybe iktatták a rendek szabad uralkodóválasztását. A jelölés és a jóváhagyás joga a szultáné, de ezt a porta meglehetősen rugalmassággal kezelte.

1570-ben Miksa és János Zsigmond Speyerben végérvényesen rendezték a Habsburg-Szapolyai nyitott ügyeket.

3.1.1. A speyeri egyezmény közjogi vonatkozásai

János Zsigmond, aki addig Szapolyai II.Jánosként uralkodott, lemondott választott királyi címéről – amit a Habsburgok amúgy sem ismertek el soha -, s felvette a fenséges fejedelem méltóságát.

⁴. Szilárd Katicza ugyan azt írja, hogy „Izabellának külügyi, hadügyi, közigazgatási kérdésekben, valamint az igazságszolgáltatásban döntő szerepe van” (im.27.o.), de ezt más források nem erősítik meg.

János Zsigmond „örökös joggal uralkodik, melynek alkatrészeit Erdély, Bihar, Középszolnok, Kraszna és Máramaros megyék, mint magyarországi részek teszik, hozzátartozván a Szatmáron és Erdődön belül eső tartomány.”⁵ Ez a két uralkodó, illetve a Magyar Királyság és Erdély felségterületének kijelölése volt. A Tiszántúlt elvesztette János Zsigmond, de az Erdélynek maradt Karánsebes, Lugos, továbbá Békés és Zaránd vármegyék egy része.

Jogot nyert Miksa unokahúgai közül feleségválasztásra, de ezzel nem élt.

Oszmán-törökök elleni véd- és dacszövetségben is megállapodtak. Ha János Zsigmond elveszítené uralmát, Oppeln és Ratibor birtokába léphet.

A Szapolyai-fiú behódolt Miksának, mely egyfelől erőtlenebb tárgyalási pozíciójából eredeztethető, másfelől közjogilag a magyar koronához tartozását azáltal emelte ki, hogy hűségesküt tett rá és csak a vajda címet viselte).

3.1.2. Adózás és a pénzügyek 1571-ig

Állandó adóként vetették ki az ún. kilencvenkilenc denaros adót, melyből a szultánnak fizetendő adó (10.000 arany) kitelt ugyan, de a várak és a hadsereg fenntartására gyakran kevésnek bizonyult. Ezt szolgálta az időszakonként kivetett 50 denaros „néptartási” adó. Várépítésre megint különadó szolgált. A szászok az Andreanumban foglaltaknak megfelelően adóztak (8.500 forint földbérként), a székelyek az ökörsütéssel és személyükben hadállítással. Jövedelmei még: tized, só, harmincad, románok ötvenede mint rendes; elkobzott birtokok, bírságok, kincslelet kétharmada mint rendkívüli jövedelmek.

3.1.3. Bíraskodás 1571-ig

Fráter György helytartósága idején a fej- és jószágvesztésre ítélteknek másodfokú fellebbezési fóruma Izabella királyné.

⁵ im.40.o.

Személyügyileg a kincstartó törvénysértése is a királyné hatásköre, akinek joga van azt tisztségéből elmozdítani.

János Zsigmond alatt kötelező az octavák tartása. A becsületsértési ügyeket országgyűlési hatáskörbe utalják.

Hütlenség és felségsértés eseteiben „ő felsége országával való végezés szerint büntesse meg.”^{6.}

„A büntető igazságszolgáltatást nézve.... e tekintetben ő felsége birtokai sem képeznek kivételt.”^{7.} Ez figyelemre méltó törekvés: az azonos jogi mérce mindenkire kiterjedő alkalmazását jelentette.

János Zsigmond bíráskodási jogosítványait számba véve, megállapítható, hogy

- ő a legfőbb bíró,
- az octavákon személyesen vesz részt és ítélt,
- megállapítja a törvénykezési időszakot,
- perhalasztást engedélyezhet,
- ahol erre törvényes lehetőség van, ott fellebbezési fórumként működik (pl. vármegyei törvényszékek el nem döntött ügyeiben, hatalmaskodásnál),
- hütlenség és felségsértés elbírálása a rendekkel közösen (ugyanígy a kegyelmezési jog gyakorlása is, bár itt János Zsigmond sokszor saját nevében kegyelmezett).

3.2. Az erdélyi fejedelmek jogállása Bethlen Gáborig

1571-ben, a Szapolyai-ház kihaltával Erdély élére Báthori Istvánt választották. Báthori felvette a vajda és a székelyek ispánja címet és a rendek előtt esküt tett (titokban Miksára is). Kijelölt utóda öccse Báthori Kristóf lett. A szultán hozzájárult Báthori megválasztásához és a dinasztikus utódláshoz.

^{6.} im.51.o.

^{7.} im.53.o.

3.2.1. Báthori István uralma (1571-1586)

Hatalma megszilárdítása érdekében megszüntette azokat az adományokat, melyeket elődje az „uralkodó tetszéséig” tett, s az országgyűléssel megszavaztatta, hogy az örök jogon elidegenített javadalmak visszavétele után az így sérelmet szenvedettek törvényes úton, de magánjogi formában érvényesíthetik igényeiket.

Az elzálogosított jövedelmek (pl.: huszadvám, urbura) esetében tételes elszámoltatást követelt meg. A hosszú XVI.század egyik nagy kérdése az árforradalom is foglalkoztatta: kiterjedt árszabályozást vezetett be.

Báthori – leverve az ellene lázadókat – 1575-ben országgyűlés tartott, s a kezére kerülteket kivégeztette.

Ennél a hűtlenségi ügynél érdemes egy igen fontos új fejleményre kitérni: a lázadók Miksa magyar királyhoz kívántak fellebbezni, egyúttal kegyelemért folyamodni. Báthori elfogadtatta az országgyűléssel, hogy a magyar király ettől fogva nem rendelkezik Erdély felett törvénykezési (bíráskodási) jogkörrel. Közjogi téren tovább folytatódott a két ország közötti szétválás.

1575.decemberében, mikor lengyel királlyá választották, s elhagyta Erdélyt, két igen fontos államjogi lépést tett:

- 1.) felvette az Erdély fejedelme címet (princeps Transylvaniae)
- 2.) testvérét – Kristófot – vajdaként és székely ispánként helyettesévé nevezte ki.

1581-ben hozzájárult, hogy Kristóf fiát a kiskorú Zsigmondot az országgyűlés vajdává válassza. Melléje tizenkét fős Fejedelmi Tanácsot állítottak fel, de a döntési jogkört Báthori magához vonta 1583-ig.

A döntési folyamatok időbeli elhúzódása miatt három tanácsosnak önálló hatáskört adott. Ez lett a triumvirátus, tagjait helytartónak (praeses) nevezték, szótöbbséggel határoztak, ha nem egyhangúlag, akkor Báthori döntött. A triumvirátus jogában állt a 32 teleknagyságig való birtokadományozás, másodfokként ítéleztek, kinevezési jogkörük a közigazgatás egészére kiterjedt,

kivéve Várad, Karánsebes és Somosújvár várakat. Irányították a kiskorú Zsigmond nevelését.

A helytartók beiktatásukkor esküt tettek a rendek előtt.

1585-ben Báthori megszüntette a triumvirátust és Ghyczy Jánost Erdélyország kormányójává nevezte ki, helyettesítő jogkörrel.

Báthori István fejedelem erős túlhatalma a rendekkel szemben az alábbi tényezőknek köszönhető:

- a bevételek, jövedelmek a jól szervezett kincstár kezén, melyet folyamatosan ellenőrzése alatt tartott,
- nincs a királyi Magyarországhoz fogható nagybirtok és vagyonos főúri családok se,
- nincs servitorság (familiaritás sincs),
- a katolikus egyház gyenge,
- a reformált egyházak és a fejedelem között kölcsönös támogatottság,
- az országgyűlés engedelmesen végrehajtja a fejedelmi előterjesztéseket.

Jól érzékelhetően „Báthori Istvánnak komoly szándéka volt végig uralkodása alatt, hogy Erdély és Lengyelország közös, illetve egy uralkodó által való kormányzását valamilyen módon biztosítsa.”⁸

3.2.2. Báthori Zsigmond fejedelem (1586-1602)

Az uralkodó jogköre felől közelítve Báthori fejedelmi hatalmához, megállapítható, hogy a rendek jelentős jogosítványokat vettek vissza a kiskorúként uralmát megkezdőtől.

1588-ban az országgyűlés nagykorúsította Zsigmondot, cserébe a jezsuitáknak távozniuk kellett Erdélyből, így megszabadultak a katolikus befolyást közvetítő militáns egyházi szervezettől.

⁸. Rácz Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp.1992, 128.o.

1591-ben törvényben rögzítették: országos ügyekben a fejedelem csak tanácsával együtt dönthet. Ez felértékelte a tanács szerepét és gyengítette Báthori érdekérvényesítő akaratát.

1593-94-ben tovább nyírbálták a fejedelmi hatalmat: új adót szavaztak meg, melyből hadsereget kívántak kiállítani, s ez önállósult a fejedelmi seregtől, a beszedett adót pedig egy rendi kincstárosra bízták (hadi- és pénzügyi felségjog csorbítása).

Báthori politizálása egyre kiszámíthatatlanabbá vált:

- 1594 nyarán Zsigmond lemondott – majd megváltoztatta szándékát – és maradt.
- 1595-ben visszaállította a székelyek régi szabadságát, mely a nemesség érdekeivel ellenkezett és a székelység tagoltságát is kikezdte.
- 1597.karácsonya előtt ismét lemondott Rudolf király javára, cserébe a Szapolyai János Zsigmondnak is juttatott Oppeln és Ratibor hercegségekért.
- 1598 augusztusában visszatért, s újból átvette a hatalmat.
- 1599 márciusban harmadízben is lemondott, unokatestvére Báthori András bíboros javára, akit novemberben menekülés közben megöltek. Az Erdélybe bevonuló Vitéz Mihály havasalföldi vajda császári kormányzónak választotta magát a rendekkel, de hamarosan önállósította magát, ezért Basta császári seregei kiűzték.
- 1601 februárjában – Basta kivonulása után – immár negyedszer tért vissza Zsigmond a fejedelmi székbe, hogy egy évre rá végleg letűnjön a politikai színpadról.

Báthori Zsigmond alatt a fejedelmi hatalom soha nem látott mélységbe jutott és csak csekély vigasz lehet, hogy 1601 februári visszatérése után áprilisban a kolozsvári országgyűlés választása emelte vissza székébe, s ez a rendek politikai rövidlátását is mutatta.

Báthori egyszerűen nem tudott mit kezdeni a fejedelmi hatáskörrel, döntései ötletszerűek és gyakran kiszámíthatatlanok voltak. Államfőként és politikusként is elbukott a megmérettetések során.

3.2.3. Bocskai István (1604-1606)

Bocskai szerepe közismert a történettudomány és –írás lapjairól, esetünkben azokra a közjogi, alkotmánybiztosítéki és jogi garanciákra térünk ki, amelyek hozzájárultak a XVII.század jelentős részében a rendi és a fejedelmi jogok megerősítéséhez a királyi Magyarországon és Erdélyben.

Vegyük sora Bocskai közjogi méltóságait:

1604.november: Erdély fejedelme szultáni athnaméval Kassán (ide helyezte át székhelyét);

1605.április: „a szerencsi országgyűlés egész Magyarország fejedelmévé választotta,⁹”;

1605.szeptember: a medgyesi országgyűlés egyhangú döntésével beiktatta fejedelmi tisztségébe;

1605.november: a szultán királyi koronát küldött – kérésére – Bocskainak (addigra politikai ballépésnek minősítette ezt és elállt megkoronáztatásától).

Bocskai által kivívott alkotmánybiztosítékok – jogi garanciák:

1606.június: a bécsi béke aláírásával az Erdélyi Fejedelemség – megnövelt területű – visszaállítása.¹⁰ A Rudolf nevében eljáró Mátyás főherceg beleegyezik Bocskai „czímezésébe”: „az a cím illeti őt meg, a mely Báthory Zsigmondnak van; ugyanis, hogy magát »birodalmi és erdélyi fejedelemnek, székelyek ispánjának és a magyarországi részek urának nevezhesse«; hasonlóképpen a nemzetiségiek és egyéb szervezetek mellett, Erdély címerét is viselhesse, a melyet Báthory Zsigmond viselt.

⁹. Erdély története I.k.im.534.o.

¹⁰. „Erdélyhez, a magyarországi részekkel, a melyek Báthory Zsigmond birtokában voltak, átmegy Tokaj vára is, ennek a mostani összes tartozékaival, meg a Tiszán innen és túl lévő két egész vármegyével: Ugocsával és Bereggel együtt; hasonlóképpen Szatmár erőssége is a régi határaival és ugyanezen Szatmár vármegyével együtt.”

Magyar Törvénytár, 1526-1608 Bp.1899, 971.o.

9.§. Beiktatása a tartományba és az Ő felségétől átengedett részekbe, az Ő felsége biztosai útján történjék, mihelyst Bocskay úr és az ő párthívei mindeneket helybenhagytak.

10.§. A mikor az erdélyieknek az Ő felsége iránt tett hűségi esküjük alól való feloldozásuk is megtörténik.

19.§. Ezenfelül Bocskay úr kijelenti, hogy a nagyvezértől neki ajándékozott koronát nem a király és Magyarország, meg ennek régi koronája kisebbítésével fogadta el.”¹¹.

Bocskai tekintélye biztosította az Erdélyi Fejedelemség önállóságát és figyelmet érdemel az is, hogy testre szabottan, neki kreálták az „egész Magyarország fejedelme” címet, amely addig nem létezett és egyik másik önvédelmi jellegű szabadságharcban 1705-ben - II.Rákóczi Ferenc esetében - ugyanezen méltóságok ismét szerepet kapnak.

3.2.4. Bethlen Gábor fejedelmi hatalma (1613-1629)

1613-ban úgy került oszmán nyomásra „választás” útján a fejedelmi székbe, hogy elődjét Báthory Gábort a rendek elbocsátották, mert megszegte a nekik tett esküjét.¹² Bethlen is esküt tett a fejedelmi feltételekre.

Az erdélyi rendek fokozatosan teret vesztek Bethlen központosító törekvéseivel szemben.

„Bethlen az első, aki trónra lépésétől kezdve mélyebben látja a politikai összefüggéseket és felismeri, hogy alkalmilag életbe léptetett véres rendszabályok helyett hasznosabb a még hiányzó alkotmányosságot kiépíteni... elsősorban a fejedelmi hatalom érdekében.”¹³.

¹¹. im.973-974.o.

¹². Az eskü szövegét lásd 3.,sz.alatti mű 27-29.oldalán.

¹³. Szekfü Gyula: Bethlen Gábor. Helikon Kiadó 1983, 53.o.

1615-ben hozzálátott hatalma anyagi alapjainak megteremtéséhez. Összeíratta a kincstári birtokokat, javakat, jövedelmeket, s elfogadtatta a rendekkel, ha adományok útján ezek magánkézre jutottak volna, akkor vizsgálendő: érdem alapján kapták-e avagy érdemtelenül.

DE: ki jogosult erről dönteni? Maga a fejedelem és tanácsosai, így tehát inntől kezdve a politikai lojalitás vált meghatározóvá.

Jogosan írja Szekfü Bethlen eme szeniális lépéséről a következőket: „A központi hatalom állandósításának kiváló eszköze e törvénycikk, melyet a Habsburgok is szívesen alkalmaztak volna úgy örökös tartományaikban, mint Magyarországon, ha hozzá hasonló el tudtak volna fogadtatni rendjeikkel.”¹⁴.

Külpolitikájában törökbarát álláspontot érvényesített, de 1615-ben a nagyszombati békében elismerte Erdélyt a szent korona részének, titkos részében Buda és Eger királyi kézre kerülése esetén – halála után – a fejedelemség is visszakerülne a király által kinevezendő vajda hatalma alá.¹⁵

Ez a külpolitikai vonalvezetés azért is sikerrel kecsegtetett, mert 1619-ben, midőn II.Mátyást II.Ferdinánd váltotta a magyar trónon és a Habsburg uralkodót le-kötötte a harmincéves háború kirobbanása és eszkalálódása uralmi területein pedig megrendült hatalma.

Bethlen a rendbe tett erdélyi hátszágával igyekezett legfontosabb külpolitikai céljait, a szent korona és a cseh trón megszerzését, elérni – török támogatással. A porta nem támogatta Bethlen királlyá választását, félt az egységessé váló országtól. Bethlen is felismerte ennek veszélyeit.¹⁶

¹⁴. im.55.o.

¹⁵. Bethune márki francia diplomata és Bethlen kortársa a titkos szerződések mibenlétéről: „Ilyen titkos szerződések rendszeresen akkor kötnek, mikor valaki egy másikkal szövetségre akar lépni; a titkos szerződés szán déka többféle lehet, de a leggyakrabban az, hogy kijátszassék és becsapassék az, akivel tárgyal az ember, vagy pedig hogy egyszerre két ellenséggel szemben biztosítsuk magunkat, az egyikkel nyíltan, a másikkal titkosan tárgyalva.” I.h.im.60.o.

¹⁶. Bethlen „megérezte a szent korona felvételének végzetszerűségét, sorsdöntő jellegét, mert a koronát fel lehet venni, de letenni többé nem, ha a felvétel minden következményét végig kell állnia annak, aki egyszer hozzányúlt a szent ereklyéhez.” Im.103.o.

Bethlen Gábor valósította meg az igazi fejedelmi szuverenitást. Elődei a Szapolyaiktól kezdve nem voltak képesek kivívni olyan tekintélyt, amilyen neki volt.^{17.}

Ebből adódóan a Bethlen utáni időszak fejedelmei sajnos ismételtelen nem mérhetőek hozzá, s egyébként is, Erdély életében a következő nagy mérföldkő az 1691.évi Diploma Leopoldinum lett.

3.3. Az erdélyi fejedelem a helytartó, a kormányzó és a vajda jogköre 1691-ig

Erdély önállóvá válásával körül kellett határolni az új ország legfőbb méltóságainak elnevezését, hatáskörét, helyettesítését.

A Szapolyaiak, miután I.János választással, II.János (Zsigmond) utódlással került a trónra, használták királyi címüket, bár János Zsigmond koronázására nem került sor. Ennél is szembetűnőbb, hogy I.János 1534-től nem töltötte be a nádori széket, halála után pedig lekerült a napirendről ez a kérdés. A magyar trónon ülő Habsburgok politikai álláspontja Bocskai István színrelépéséig abban merült ki, hogy Erdély élén a vajda áll, aki alattvalója, hűséggel tartozik neki, ezért nem lehet vele egyenrangú, de kénytelen-kelletlen mégis tárgyaló partnere. Az 1606-os bécsi békében, mely 1608-ban végre becikkelyezésre került, először ismerte el a Habsburg-ház, hogy Erdély élén fejedelem (princeps) áll. Maga a békeegyezmény két szempontból mint paradoxon-hordozó is figyelmet érdemel:

- 1.) Bocskai a magyar és az erdélyi rendek közös (konföderált) fejedelmeként tárgyal, kényszerített ki engedményeket, melyek legfőbb haszonélvezője a magyarországi rendiség és az erdélyi fejedelem!

^{17.} „Az erdélyi fejedelemnek ezt a hiányzó szuveréni tekintélyt Bethlen Gábor szerezte meg, az ő nagy formátumú egyénisége az első (és szinte egyetlen), mely Erdély trónjának is biztosítani tudta a szuverenitással járó előjogokat és személyes tiszteletet.” Im.145.o.

Rácz Lajos: Adalékok Ausztria és Magyarország közjogi viszonyáról – a kezdetektől a kiegyezésig Jogtudományi közlöny 1998.március 75-80.o. c. tanulmányában Bethlen Gábornak tulajdonítja az Erdélyi Fejedelemség – Habsburgok közötti szövetség létrehozását, mely a gyengülő oszmán-török befolyást válthatná fel. Később Bethlen tevőlegesen a Habsburgokkal szemben foglalt állást.

2.) A királyi Magyarország képviselőjében nem Rudolf király a tárgyaló-, és az aláíró fél, hanem öccse Mátyás főherceg, akiben az elhúzódó egyeztetések alatt érlelődött meg az elhatározás, hogy siettetni a trónutódlást, s bátyja helyébe lép még annak életében! Amikor a Bocskai képviselte magyarországi rendeknek és Erdélynek engedményeket tett, ez a számítása politikai szempontként érvényesült, hogy elnyerhesse jóindulatukat és támogatásukat majdani lépéseihez.

3.3.1. A fejedelmi főhatalom; a fejedelem választása, jogköre, helyettesítése

Az uralkodó (fejedelem) jogköre a királyi felségjogokkal volt azonos, a fejedelemségben személyileg mindenkire kiterjedt és az állami élet minden területét átfogta.

Személyileg lehetősége nyílt kiváltságok nyújtására esetileg (pl. koronázáskor, koronázási eskü), és külön privilégiumlevéllel. Ezek a jogi feltételek III.Béla esküjéig és II.András erdélyi Aranybullájáig, a Diploma Andreanumáig vezethetők vissza.

A fejedelmi főhatalom közjogi paktum keretében, kölcsönös feltételállítás (conditio) és eskü formájában hatályosult. A fejedelem és az országgyűlés az Aranybulláig visszanyúló kölcsönös függési és felelősségre vonási esküje alapján, „ha az országlakos sérti meg a paktumot, akkor őt a fejedelem hűtlenség miatt felelősségre vonhatja, míg ha a fejedelem nem tartja be a paktum megkötésekor kikötött feltételeket, akkor pedig őt lehetett elbocsátani fejedelemségéből, s az ez esetben ellenállók nem eshetnek a hűtlenség vétkébe.”^{18.}

Rácz Lajos érvelése szerint az erdélyi államiság „a regnans fejedelem és a tanács együttes kormányzásával, illetve a tanácsosok felelősségének az országgyűlés irányába való megkonstruálásával már a miniszteri felelősség jogi bázisának kiépítését kezdi meg.”^{19.} A folyamat záróakkordjaként Barcsai Ákos volt fejede-

^{18.} Rácz Lajos im.161.o.

^{19.} im.184.o.

lem felelősségre vonását kívánják elérni – lemondása után -, pénzügyi visszaélés gyanúja és egyéb bűnlajstroma miatt azzal, hogy megsértette a beiktatásakor kötött közjogi paktumot. Miközben a királyi Magyarországon az uralkodó személye szent és sérthetetlen, Erdélyben a fő kérdés így hangzik: felelősségre vonható-e egy volt államfő a hivatali ideje alatt elkövetett cselekményeiért?

Barcsai lemondása megszüntette a közjogi viszonyt, ezért a megoldás: majd az új fejedelem – mérlegelési jogkörében eljárva – dönt a felelősségre vonásról, mintegy a múlt politikai perléséről. Barcsai ellen megindult ugyan az eljárás, de tisztázatlan körülmények között meggyilkolták, így okafogyottá vált annak folytatása.

3.3.1.1. A fejedelem választása, választási feltételei

„E hazának eleitől fogva való szokása volt a libera electio [szabad választás]; melyre nézve, a választandó fejedelmeknek, az időknek folyása szerént a regnicolák conditiokat is szoktak praescribálni [előírni] és azoknak a conditióknak helyben hagyásokat s megváltoztatásokat, következő fejedelmeknek az idő szokta hozni.”²⁰

A porta megkívánta, hogy a fejedelem jelölése, később már csak a megerősítése, székében, az ő sajátlagos jogköre legyen:

„A fejedelemnek erdélyinek kellett lenni. Ezt a porta ismételen elismerte. A megválasztott fejedelmet a szultán ünnepélyes oklevéllel, athnamával erősítette meg és méltóságának jelvényeit megküldte neki: felszerelt lovat, királyi pálcát, zászlót, kardot, címeres tollas süveget és kaftánt. Ezek közül a zászló a szultán hűbéresének, a kaftán a portának fogadott hűségnek a jelképe.”²¹

A választás (electio), mint hatalomszerzési jogcím a XV.században

²⁰. Magyar Törvénytar 1540-1848.évi erdélyi törvények. Im.258.o.

²¹. Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet Bp.1946, 278.o.

alakult ki, a XVI.század elejétől pedig éppen az a Szapolyai-család vált a fő szószólójává, amelyik szülötte, Szapolyai János, maga is így került az ország élére 1526 végén.

A választási feltételek a mai fogalmaink szerint talán alkotmánybiztosítóknak nevezhetők és Báthory Gábortól kezdődően alkalmazták (nála nyolc feltételt állítottak).

A választási feltételek állandó elemei:

- a vallásszabadság megerősítése,
- a fejedelmválasztás szabadságának fenntartása,
- Portával, más országokkal való jó kapcsolatok,
- a rendek kiváltságait megtartja.

A conditiók egyre bővültek, Apafy Mihály esetében már huszonnégy feltétel betartására vették esküjét.

3.3.1.2. A fejedelem jog- és hatásköre

A kontinuitás itt mutatható ki a leginkább: az erdélyi fejedelem a magyar király hatáskörét vette át. Felsőjogai gyakorlása a rendekkel fennálló erőviszonyától függött. Leginkább a diplomáciában tudta maradéktalanul érvényesíteni befolyását. Hadügyekben a hadüzenet, békekötés, hadállítás, a „hadi kötelezettségek gyakorlásának ellenőrzése”, az ő kompetenciája volt.

Adószedési, jövedelemkezelési jogosítványai – ha kellő eréllyel párosult -, nagy befolyást biztosítottak személyes hatalma kiépítéséhez.

A fejedelmi méltóságból eredő jogérvényesítő tevékenysége függött a rendek szervezett fellépésétől, a fejedelmi tanács összetételétől, attól, hogy a politikai élet szereplői mennyiben tudták egymást ellenőrzésük alatt tartani.

Brandenburgi Katalint – Bethlen Gábor özvegyét – regnálása elején a rendek kincstartó (thesaurarius) beállítására kötelezték a jövedelmek biztonságos beszedésére és az időszakonként visszatérő kifizetések eszközlésére. Jellemző, hogy mindig akkor vált sürgetővé a kincstartó kinevezése, amikor a fejedelmi hatalom láthatóan gyenge. A cél: ellenőrzésük alá vonni az állami – fejedelmi pénzügyeket, melyek egyébként államfői felségjogok!

I.Rákóczi György idején, mikor a kincstári javak összeírására ismét törvényt alkottak, az már elkülönözésre került a fejedelem magánvagyonától.

A XVII.század második felére a rendek a kormányzati tevékenységet kettős ellenőrzésnek vetették alá:

- a fejedelem minden ügyben a tanácsosaival együtt intézkedhet,
- a különösen fontos ügyekben a döntések az országgyűlés felügyelete alá lettek helyezve.

Ha pedig a fejedelem mégis a tanácsosok ellenére (vagy többségük ellenére) cselekedne, a rendek kinyilvánították: az ilyen fejedelmi döntést az országgyűlésen megsemmisítik.

Politikai lehetőségként így valósulhatott meg az országgyűlésnek felelős kormányzás.

A fejedelem személyes törvénykezését a társas bíraskodás és a többségi szavazáson alapuló döntés váltotta fel.

Törvényhozási társas jogkörét is megnyírbálták.^{22.}

^{22.} Barcsai Ákos választási feltételei XI.pontja:
„semminémű törvényeknek discussiójában [megvitatásában] benn nem ül, holott ad suae celsitudinis praesentiam [ő felsége elé] apellálják a törvényt, mint summus justitiarius [megfelelő bíró] eleibe.”
Magyar Törvénytár 1540-1848.évi erdélyi törvények. Im.261.o.

3.3.1.3. A fejedelem helyettesítése

Szapolyai I.János halála után, mikor az akkori magyarországi rendek jóvoltából csecsemő fiát választották utódnak, rögvest szembekerültek a gyámság, a helyettesítés problémájával. Ugyanez történt Báthori Zsigmond országlása idején.

János Zsigmond mellé Fráter Györgyöt tették helytartóként (lacumtenens). Báthori Zsigmond nevében triumvirátus intézte az ügyeket, egyikük kormányzóként (gubernator)

Lehet-e ebből következtetéseket levonni?

Induljunk ki abból, hogy 1540-ben Szapolyai I.János halálakor érvényben és hatályban voltak az 1485.évi nádori cikkelyek, amelynek értelmében a nádor a kiskorú király gyámja. De a nádori szék üres. Így került Szapolyai I.János politikai végrendeletében Fráter György helytartó-gyámkénti kijelölésére. Az országgyűlés ezt tudomásul vette.

Báthori Zsigmond 1581-1588 között volt kiskorú, de 1586-ig nagybátyja, Báthori István mondta ki a döntő szót a triumvirátus (a kormányzó és a két tag) aktív közreműködése mellett. A jelölés joga a fejedelmet illette és élt is ezzel.

A XVII.században, ha a fejedelem idegen (pl.: Brandenburgi Katalin) vagy kiskorú (minorennis), akkor a kormányzat élén gubernator állt. A gubernatort először a fejedelem majd a rendek nevezték ki. Amikor a kormányzó a fejedelmi tanáccsal közösen intézte az ügyeket, ilyenkor az uralkodó hatalma inkább csak reprezentatív.

Barcsai Ákos és Apafi Mihály idején bevezették: ha a három nemzet valamiben egyetértett, azt a fejedelem is köteles magáévá tenni.

Az uralkodói tanácsot a fejedelem és az országgyűlés közösen választotta, s tagjai hűségesküt tettek.

A helyettesítés körében lényeges szempont lehet az is, hogy Erdélyben nem vertek gyökeret se fejedelmi, se helyettesítő dinasztiák, továbbá akit helyettesítenek az is erdélyi! (Ellentétben a királyi Magyarországgal.)

Rácz Lajos nyomán a kormányzó-gubernator helyettesítő jogállása és jogköre az alábbiakban foglalható össze:

<u>A tisztség elnyerhető:</u>	választással	vagy	kinevezéssel
<u>A tisztség forrása:</u>	országgyűlés		fejedelem
<u>Tisztséget elnyerők:</u>	- Szapolyai I.János mellé Grittit		- Báthori Zsigmond Báthori Boldizsárt
	- Báthori Zsigmond mellé Ghyczy Jánost ²³ .		- Bocskai István Rákóczi Zsigmondot
			- Bethlen Gábor Bethlen Istvánt (özvegye Brandenburgi Katalin mellé)

A kormányzó és a helytartó jogosítványai:

a.) a kormányzó:

- önállóan viszi az ügyeket,
- állandó lakhelye: a fejedelmi palota, amely egyúttal uralkodói-kormányzati központ,
- összehívja az országgyűlést,
- adományozási joga: nemességet (székely nemességet is) 32 jobbágytelekig birtokot, tizedet,
- nemesi felkelés elrendelése és vezérlete,
- házak közterhek alóli mentesítése
- törvénykezési joga

²³. Ghyczy kinevezési okiratát Báthori István lengyel királyként állította ki. Ghyczy hűségesküt tett a kiskorú fejedelemnek és ígérte a vallás és a rendi szabadság megtartását.

b.) a helytartó:

- fejedelmi tanács összehívása
- országgyűlés összehívása
- adományozási jog 32 jobbágytelekig.

A kormányzók közül Rákóczi Zsigmond kapta a legnagyobb felhatalmazást, mert ő a fentiekén túlmenően generálisi tisztségére tekintettel külön katonai felhatalmazást is kapott, a kincstári jövedelmeket beszédhette és közcélokra felhasználhatta, megillette a büntető hatalom gyakorlása, a melléje rendelt hét állandó tanácsossal együtt adományozási joga is volt.

tében nyitható meg. Ha ennyien nincsenek jelen, másnap ugyanabban az időpontban kell megkezdeni.

Az együttes ülés tagjai az országházat nem hagyhatják el. A házszabályok szerint kell az ülést megtartani „azzal az eltéréssel, hogy az elhalasztott együttes ülés határozatképességéhez mind a felsőház, mind a képviselőház részéről legalább száz-száz tag jelenléte szükséges.”¹⁵

Ha a kormányzó élt utódajánlási jogával, akkor az együttes ülés elnöke felbontja az ajánlási nyilatkozatot, felolvastatja, majd titkosan szavaznak arról, hogy a három személyen kívül jelölnek-e mást is kormányzónak.

Ha a kormányzó nem élt az utódajánlási jogával, vagy élt vele, de az országgyűlés is jelölni kíván, akkor a jelölésről titkosan szavaznak. Mindenki csak egy jelöltet támogathat. Ha háromnál több jelöltre szavaztak, azt a három jelöltet kell az országgyűlés jelöltjének tekinteni, akik a legtöbb szavazatot nyerték el, kivéve ha nem éri el a legalább ötven szavazatot. Ha ezt egyik jelölt sem érte el, mindaddig szavazás-ismétlést kell tartani, míg legalább gy jelölt eléri az ötven szavazatot. Ha többen érnek el egyenlő számú

szavazatot, közülük sorshúzás dönti el, melyiküket „kell az országgyűlés jelöltjének tekinteni.”^{16.}

A kormányzó megválasztására irányadó szempontok: végig titkos a szavazás, csak a jelöltekre lehet leadni, csak igen és nem szavazattal. Mindegyik képviselő „annyi szavazólapot kap, ahány jelölt van. A szavazólapok közül egy szól igenre, a többi nemre. Mindegyik jelölt részére külön urnát kell felállítani, s mindegyik jelöltre egyidejűleg külön-külön kell szavazniaz »igen«, illetőleg »nem« megjelölésű szavazólapoknak a megfelelő urnába bedobása útján.

^{15.} uo.

A képviselőház házszabálya 128.§. második bekezdése szerint a határozathozatalhoz ötven képviselő jelenléte szükséges.

A felsőház házszabálya 79.§. első bekezdése szerint a határozathozatalhoz és a választáshoz ötven tag jelenléte szükséges.

^{16.} uo.

- 303 -

Ha az első szavazásnál egyik jelölt sem kapott általános többséget, a két legtöbb »igen« szavazatot nyert jelöltre ...új szavazást kell tartani.”^{17.}

A 6.§. a főkegyúri jog tekintetében fenntartja, hogy azt a kormányzó továbbra sem gyakorolhatja. Ezt Horthy ezután is sérelmezte.

A 7.§-sal Horthy 1920-ból származó régi vágya teljesült: immár nem vonhatta őt felelősségre az országgyűlés és az erről rendelkező 1920: I.tc.14.§. második bekezdését és az 1926: XXII.tc. 48.§. második bekezdését hatályon kívül helyezte.

A javaslat felsőházi fogadtatása: ők is hozzászólás nélkül fogadták el, az alkotmány alapelveivel lényegileg összhangba hozhatónak ítélték a törvényt. A felsőház közjogi bizottsága ennél beszédesebb volt és három dologra irányította rá a ház figyelmét:

1.) az utódajánlási jog idegen test a magyar közjogban;

2.) a főkegyúri jog gyakorlásának koronás király számára való fenntartása örvendetes;

3.) ez a javaslat a kormányzói hatalmat a magyar alkotmányosság legszélső határáig tolt ki. (Tomcsányi Móric véleményének megjelenítése).

Az utódajánlási jog^{18.} elnyerésével új dimenziót nyert a kormányzói jogkör. Ez az újítás egy jogképződési folyamat eleme volt, mert az 1942: II.tc. a kormányzóhelyettesi tisztségről ennek következményeként valósult

meg, nem titkoltan azzal a céllal, hogy annak betöltője pályázhasson a legnagyobb eséllyel a kormányzói posztra.

Szabó Dezső 1937. március 10-én tanulmányt írt a magyar trón betöltésének

^{17.} 4.lap.

Lásd erről még: Csorba Sámuel: A kormányzói intézmény hatáskörének alakulása a magyar közjogban.

Db. 1938. A 1969 41.lap.

Csorba nem vette figyelembe a házszabályok rendelkezéseit, ő a választás második fordulójára a határozat-képességnél nem írt volna elő minimum létszámot.

^{18.} Horthy 1937-ben három volt miniszterelnöke nevét „borítékolta”: Darányi Kálmánét, Károlyi Gyuláét és Bethlen Istvánét.

- 304 -

problémaköréről: „Az új királyság megszüntetné a mindenféle királycsinálók, király-vigécek, király-szimatosok kisdéd játékeit és sunyi izgatásait. De megszüntetné a diktatúra-lunátikusok, a bolondnál bolondabb politikai szekták s a nagypipájú, de kevésdohányú (és ez a dohány is rossz német bagó) »vezérek« vakondtúrásait és beteg ártásait.

....Természetesen elképzelek egy más megoldást is, mely a magyarságra a leghatalmasabb történelmi alkotást, a legszélesebb jövőt jelentené, de a mai nehéz napok nem engednek időt a dédelgetett álmok cirógatására és jobb ehelyett felnyitni a szemeket az elkerülendő veszélyekre, s a reális lehetőségekre.”^{19.}

Maga Horthy sem volt elégedett az új jogkörével, mert továbbra sem gyakorolhatta kormányzóként a királyt megillető hagyományos felségjogokat.

^{19.} Szabó Dezső: Az egész látóhatár I.k.
Püski Bp.1991. 381.o.

- 305 -

6.) A kormányzóhelyettesi intézmény bevezetése az 1942: II. tck-kel (az államfő helyettesítésének szabályozása)

Horthy kormányzóvá választásától kezdve minden lehetséges alkalmat megragadott, hogy jogkörét bővíthesse. Lelke legmélyén tisztelte a királyság intézményét, de az 1920 után kialakult államfői hatalom véglegesítését önmagára, majd idősebb fia utódlási jogának elismerésére vonatkoztatta.

A kormányzói jogkörnek a királyi hatalomgyakorláshoz való közelítése az 1937: XIX.tc-vel megvalósult.

Horthy számára a teljes királyi jogkör eléréséhez még szüksége lett volna:

- a szentesítési jog
- a főkegyúri jog
- a nemességadományozás
- és az örökösödési jog

törvénybe iktatására, hogy az 1920: I.tc-ben foglalt ideiglenesség, a tartóssá vált átmenetiség véglegesítődjön és a kormányzói méltóság a királyi tisztséggel azonos hatáskörűvé válhasson.

A politikai élet szereplői fenti négy jogkörből az első háromnak a kormányzóra ruházását 1937-ben is megtagadták. Az utódajánlási jogot viszont – a magyar közjog új intézményeként, jogképződési elemként – elfogadták. Meg kellett találni a formát, hogy az utódajánlási jog tartalmilag a trónörökösödési joghoz közelítsen, azzal összemérhető legyen. Egyébként is a kormányzó helyettesítésének szabályai nem voltak kimunkálva, s Horthy öregedésével számítani lehetett e kérdés felmerülésére.

1941.novemberében Horthy egészsége – átmenetileg – megrendült. A kormányzó Bárdossy miniszterelnököt levélben, Serédi Jusztinián hercegprímást személyes kihallgatáson kérte, hogy támogassák a kormányzóhelyettesi tisztség létrehozását.

- 306 -

6.1. Horthy elgondolásai az utódlás kérdésének megoldására

Horthy – bár emlékirataiban az ellenkezőjét állította – idősebbik fiát kívánta utódnak, hogy az államfői tisztség a Horthy-családban öröklődhessen.

Hogy Horthy bátrabbá vált egy igazán közjogi kérdés javára történő eldöntésében, abban szerepet játszhatott az Anschluß is, mivel még a legitimista Tomcsányi Móric is 1940-es kiadású Magyarország közjoga c. művében azt írta, hogy ezáltal „megszűnt az a nemzetközi jogi jellegű fontos kapcsolat, mely Magyarország és Ausztria között a legutolsó évszázadokban fennállott” (67.o.), s amely az uralkodó személyi közösségén alapult. A legitimizmus méregfogát kihúzták a nácik, mert Ausztriából Ostmark lett, így Horthy távlatosabban gondolkodhatott családjára „kormányzói házzá” válásán. Államfői hatalmát fiára akarta örökíteni, s ehhez szüksége volt egy új közjogi konstrukció kimódolására, mely jogi keretét adja a vérségi elv érvényesülésének.

Bárdossyhoz írt és 1941.november 16-a után elküldött levelében^{1.} csak saját magát tartotta alkalmasnak arra, hogy eldöntse ki lehet ő utána a kormányzói tisztséget betölteni és ki nem!

^{1.} Horthy Bárdossyhoz intézett levelében így írt:

„Kedves Bárdossy! Az idén töltöttem be hetvenharmadik évemet. Bár birtokában vagyok még testi és szellemi erőimnek, az évek múlása mégiscsak érezhetővé teszi számomra annak a felelősségteljes munkának súlyát, amely államfői tisztelemből kifolyólag már több mint két

évtized óta vállaimra nehezedik. Az ország érdekében feltétlenül szükségesnek tartom, hogy az utódlás kérdése, a nemzet nagy többségének megnyugtatóra, még életemben megoldást nyerjen. Csak így látom elkerülhetőnek azt, hogy halálom esetén hazánk nem kívánatos megrázkódtatásoknak legyen kitéve. A magyar államfői kérdés megoldása a nemzet életére, szerintem, sorsdöntő probléma. A királykérdést – legalább egyelőre – lehetetlen megoldani. Különben is királyság vagyunk és a szent koronában az összes jogok forrását tiszteljük. A köztársasági forma a magyar nép lelkiségének nem felel meg és minden negyedik, ötödik évben a választási harcok felfordítanak az ország rendjét. Így nem marad más megoldás, mint a kormányzói intézmény tovább fenntartása az utódlási kérdést azonban oly módon kell megoldani, hogy az a nemzeti élet felbomlását ne vonja maga után.

»A kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról« szóló 1937.évi XIX.törvénycikk, szerintem a kérdést nem oldja meg helyesen és aggályos állapotot teremt. Mindenekelőtt igyekezni kell a kormányzói tiszt megüresedése és az új kormányzó megválasztása közötti átmeneti állapotot kikapcsolni. Az említett törvény 2.§-a szerint a kormányzó három állampolgárt ajánlhat utódaként. Az ajánlás érvénytelen, ha háromnál többre vagy kevesebbre szól. A kormányzót választó országgyűlés együttes ülésének elnöke felolvashatja ugyan a kormányzó ajánlási nyilatkozatát, utána azonban szavaztat abban a kérdésben is, hogy nem kíván-e az országgyűlés mást jelölni, egyszóval ajánlásomnak jelentősége nincs.

...Az utódlási jog biztosítása által lehetővé válnék halálom, vagy netáni lemondásom esetére a változásnak minden izgalom és választási harc nélküli zökkenésmentes lebonyolítása. A választás eredményének megerősítési jogát még magam óhajtom gyakorolni, mert attól, hogy a választás megfelelő személyre esik vagy sem, hazánk jövő sorsa függhet.”

Horthy Miklós titkos iratai.

Kossuth Könyvkiadó 1972. 309-310.o.

- 307 -

A Serédivel folytatott beszélgetésen egyértelműbben fogalmazott: nagyobbik fiát kívánta az új tisztségre megválasztatni.

Serédi és a legitimisták azzal a feltétellel támogatták a kormányzóhelyettesi poszt bevezetését és erre Horthy István megválasztását, ha nem kerül be a kormányzói tisztség örökletességére vonatkozó szakasz a törvény szövegbe. Pedig Horthy célja kifejezetten erre irányult.

6.1.1. A törvényjavaslat fogadtatása a felsőházban

A bizottsági vitában egyhangúlag megszavazták, de magán a felsőházon belül a katolikus püspöki karból Apor Vilmos győri, Glattfelder Gyula csanádi, Shvoy Lajos székesfehérvári püspökök, Endrédi Vendel zirci apát és Serédi Jusztinián bíboros a választáskor távolmaradásukkal tüntettek.

Albrecht királyi herceg – Habsburg ivadékként náci barát szélsőjobb oldali érzelmű – nem vett részt se a felsőházi tárgyaláson, se az együttes ülésen. Róla köztudott volt, hogy aspirál a magyar trónra, de nyíltan nem lépett fel eleddig a kormányzó személye ellen.

A kormányzóhelyettesről szóló törvény elfogadása és Horthy István megválasztása után azonnal levelet² intézett a kormányzóhoz, s ebben elutasította Horthy eme dinasztialapítási kísérletét.

Azok a felsőházi honatyák, akik a katolikus klérus és Albrecht álláspontján álltak, a szavazástól távolmaradtak.

6.1.2. A törvényjavaslat képviselőházi vitája

A javaslat előadója Putnoki Móric volt. A javaslat ellen szólaltak fel a nyilasok, néhány legitimista (pl. Bossay Károly) és Imrédy Béla volt miniszterelnök.

^{2.} „Főméltóságú Uram!

A mai nap eseményei arra készítetnek, hogy főméltóságodnak egy bejelentést tegyek.

Főméltóságod a kormányzóhelyettesi méltóságban elsőszülött fiát erősítette meg.

Főméltóságod ez irányú elhatározását helyeselni nem tudom. Ez volt az oka annak, hogy sem az idevágó törvényjavaslat felsőházi tárgyalásán, sem a kormányzóhelyettest választó országgyűlési együttes ülésen nem vettem részt.

Mint főméltóságod 22 év óta egyik leghűségesebb híve és mint törvényhozó, a legmélységesebben fájjalom, hogy e bejelentés megtételére sor került.

Maradtam főméltóságod személyes tekintélyének továbbra is hű őrzője.

Albrecht khg.” im.321-

322.o.

- 308 -

Imrédy ügyesen felépített beszédében a kormányzóhelyettesi posztot a magyar közjog új sui generis intézményének nevezte, amely „alkotmányunk épületében egy új pillért igyekszik beépíteni, és alkotmányos berendezkedésünkön olyan változtatást akar létrehozni, amely mondhatni precedens nélkül áll.”^{3.} és ez kihat az utódlásra is, ezért elhibázott és felesleges a bevezetése.

Felszólalt Bárdossy miniszterelnök is, aki – mivel az előzetes egyeztetések során a szélsőjobb Albrecht királyi harceget favorizálta - nem volt meggyőződve Horthy István teljeskörű támogatottságáról, ezért csak félszívvvel képviselte kormányzója érdekeit.

Bethlen István is támogatta a törvényjavaslatot.

Az országgyűlés két háza végül közfelkiáltással választotta meg Horthy Istvánt és iktatta be az 1942: II.tc-kezt. Miután Bárdossy se a közvetlen utódlást, se az egyhangú szavazást nem tudta prezentálni, Horthy hamarosan menesztette pozíciójából.

Horthy számára nyilvánvalóvá kellett hogy váljon, a legitizmus erősebb mint gondolta, nem tűnt el Ausztriával együtt a politikai süllyesztőben, sőt felerősödött a náccal folytatott kokettálásuk eredményeként.

6.2. Az 1942: II.tc. a kormányzóhelyettesről

A törvényjavaslat indokolása tartalmazta az Imrédy által is jelzett problémát, nevezetesen, hogy a kormányzó helyettesítésére „sem tételes szabályból, sem a gyakorlatból közvetlen eligazítást nem kaphatunk. Minthogy azonban a kormányzó az 1920: I.törvénycikk értelmében általánosságban a királyt megillető hatalmat gyakorolja (pro rege est), közelfekvő, hogy helyettesítésére is a király helyettesítésére fennálló szabályok legyenek irányadók.”^{4.} Az 1867: VII.tc. miatt a nádor he-

^{3.} i.h. Kardos József: Az államfői jogkör alakulása Magyarországon a két világháború között. Történelemtanári füzetek VII. Bp. 1995. 27.o.

^{4.} 1942.évi II.törvénycikk indokolása a kormányzóhelyettesről. KJK-KERSZÖV Corpus Juris Hungarici CD. Bp.2000. 1.lap.

Az indokolás kitért arra is, hogy a helyettesítésre három mód kínálkozhatott:

- 1.) az 1937: XIX.tc.3.§. szerint az országtanácsot alkalmassá tenni erre;
- 2.) a nádori méltóságot felújítani kormányzót helyettesítő jogkörrel;

3.) önálló kormányzóhelyettesi tisztség létesítése.

- 309 -

lyettesítő funkciójából sem lehetett kiindulni, de ezt nem is gondolta senki sem komolyan.

A törvény hat fejezetre tagolódik:

- I. Kormányzóhelyettes választása (1-6.§.),
- II. A kormányzóhelyettes jogköre (7.§.)
- III. A kormányzóhelyettes mint a kormányzó megbízottja (8.§.)
- IV. A kormányzóhelyettes címe, büntetőjogi védelme és sérthetlensége (9-10.§.)
- V. A kormányzóhelyettes tisztének megszűnése (11.§.)
- VI. Vegyes- és záró rendelkezések (12-14.§.)

6.2.1. A kormányzóhelyettes választása

A kormányzóhelyettes választása: az országgyűlés joga, a magyar állampolgárok közül, a kormányzó kívánságára (valójában 1942 őszétől dinasztikus terveit már a hívei sem támogatták maradéktalanul, mást meg ő nem kívánt jelölni. Ez Szálasi hatalomátvételekor lett volna érdekes).

A kormányzó tehát dönthet úgy is, hogy nincs szüksége rá -mint ahogy Horthy István halála után ez történt.

A kormányzónak ajánlási joga van: legfeljebb három jelölt erejéig. Ez azt jelenti egy személyt is jelölhet, és esetünkben is ez játszódott le.

„Ha a kormányzó ajánlási jogával élt, kormányzóhelyettesnek csak olyan személyt lehet megválasztani, akit a kormányzó ajánlott”⁵. Ezt a miniszterelnök ellenjegyzí és az országgyűléssel is közölni kell.

A kormányzóhelyettest az országgyűlés két háza együttes ülésen választja meg,

⁵. 1942.évi II.törvénycikk a kormányzóhelyettesről.
KJK-KERSZÖV Corpus Juris Hungarici CD.
Bp.2000. 1.lap.

- 310 -

a kormányzói kívánság közlésétől számított nyolcadik napon. (2.§.) Itt lóg ki igazán a lóláb, mert az 1937: XIX.tc. a kormányzói szék üresedése esetén szintén nyolc napos határidőt enged, ráadásul az 1942: II.tc. eme 2.§-a a kormányzó szeszélyétől teszi függővé, mikor áll elő kormányzóhelyettes-

választással. Végül ilyen helyzet nem következett be 1942.augusztus 20. – 1944.október 16-a között, de elvi lehetősége fennállt.

Az együttes ülés minősített 3/5-ös jelenlétet kívánt meg a két háztól.

Ha a kormányzó élt ajánlási jogával, akkor titkos szavazással az ajánlott személy(ek)ről szavaznak (szavazólapon).

„Ha az »igen« szavazatok száma az összes szavazatok felét és egyben az ülés megnyitásakor jelenlévő tagok számának kétharmadát meghaladja, az elnök az ajánlott személyt megválasztott kormányzóhelyettesnek jelenti ki. Ellenkező esetben a választást meghiúsultnak kell tekinteni.”⁶

Többes jelölés esetén az 1937: XIX.tc-hez hasonlóan folyik a választási procedura.

Ha a kormányzó nem élt jelöltajánlási jogával, akkor az együttes ülés jelölhet (százötven tag jelenléte kívántatik meg; jelölési íven; s mindenki csak egy jelöltet támogathat). Ha csak egy jelölés van, s az eljárás folytatható, „az elnök az egyetlen jelöltet szavazás elrendelése nélkül megválasztott kormányzóhelyettesnek jelenti ki.”⁷

Ha viszont az együttes ülésen a kormányzó élt ajánlási jogával, a határozatképesség is fennáll és közfelkiáltással jelenti ki magát az országgyűlés, akkor „az elnök mind a jelölés, mind a választás elrendelését mellőzi és megválasztott kormányzóhelyettesnek jelenti ki azt, aki iránt az országgyűlés bizalma a közfelkiáltásban megnyilatkozott.”⁸

6. uo.

7. im.2.lap.

8. im.3.lap.

Az indokolás utal József és István főhercegek akklamációval történt megválasztására (1796.évi 1.cikkely; 1848: II.tc.)

A kormányzóhelyettest tisztségében a kormányzó erősíti meg! Ez a szabályozási mód szinte kizárja, hogy az államfő – akarata ellenére – olyan helyettest kapjon, akit nem akar.

A megerősítés után a kormányzóhelyettes esküt tesz, majd a választást és az esküt az együttes ülés törvénybe iktatja.

6.2.2. A kormányzóhelyettes jogköre

Elnevezéséből következően helyettesítő jogköre volt, hogy „amíg a kormányzót tisztének személyes ellátásában távollét, betegség vagy más ok akadályozza, úgyszintén a kormányzói tisztt megüresedése esetében, amíg az új kormányzó az esküt le nem teszi a kormányzói hatalomban foglalt jogoknak a kormányzó nevében való alkotmányos gyakorlása megilleti, kivéve az 1937: XIX.tc. 2.§-ában meghatározott utódlási jogot.”⁹

A 7.§. második bekezdése szerint a kormány – a kormányzó intézkedései alapján – teszi közzé, hogy mikortól gyakorolja a kormányzóhelyettes a kormányzói jogkört, és azt is, hogy azt mikor veszi vissza. Ezt a bejelentést az országgyűlés felé kell haladéktalanul megtenni.

A kormányzóhelyettes nem átvállal jogköröket, hanem a törvényben felsorolt esetekben az államfői hatalmat oszthatatlanul gyakorolja.

A kormányzóhelyettes hivatalba lépése a kormányzói hatalom gyakorlására nincs hatással, csak ha kifejezetten a kormányzó nevében és helyett magát a kormányzói jogkört látja el a szükséges felhatalmazás birtokában.

6.2.3. A kormányzóhelyettes mint a kormányzó megbízottja

Kisebb jelentőségű kormányzói hatáskörbe tartozó tennivalókat a kormányzó, miniszterelnöki ellenjegyzés mellett, a kormányzóhelyettesre rábízhat. 1918 előtt is ismeretes volt, hogy az államfő maga helyett királyi biztost (personalis locumtenens praesentiae regiae; homo regius) küldhetett ki pl. az országgyűlés megnyitására, egyházi zsinatra. A kormányzóhelyettes is a kormányzó

⁹ uo.

megbízásából végezheti e feladatokat, ezért az bármikor visszavonható.

6.2.4. A kormányzóhelyettes címe, büntetőjogi védelme és sérthetlensége

Őt is a főméltóságú megszólítás használata illette meg. Büntetőjogi védelme azonos a kormányzóéval, függetlenül attól, hogy gyakorolja-e vagy sem jogkörét.

Ami a sérthetlenségét illeti – tudjuk ezt Horthy az 1937: XIX.tc-kel nyerte el -, itt roppant érdekes és manipulatív megoldást választottak.

A kormányzóhelyettes „ellen a kormányzót helyettesítő működésének ideje alatt (7.§.) csak az országgyűlés, egyébként pedig a kormányzó felhatalmazásával lehet bírói vagy más eljárást indítani.”¹⁰

A kormányzóhelyettes felhatalmazás keretében gyakorolhatja az egységes kormányzói hatalmat, az ilyenkor elkövetett vélt vagy valós jogsértése felől, erre irányuló indítványt feltételezve, az országgyűlés dönt. Eddig rendben is van. Ami utána következik, az már több mint kínos, mert a kormányzó

hozzaállításának függvényében mind az igazságszolgáltatási, mind a közigazgatási eljárás alól kibújhat. A törvényalkotók akkor jártak volna el alkotmányosan, ha a miniszterelnökhöz mérték volna a hivatalban lévő, de a kormányzói jogkört nem gyakorló kormányzóhelyettest és az 1848: III.tc. 34.§-a szerinti következményt alkalmazzák.

6.2.5. A kormányzóhelyettes tisztének megszűnése (11.§.)

„Új kormányzó megválasztásával – mihelyt az új kormányzó az esküt letette – a kormányzóhelyettes tiszte megszűnik.”^{11.}

Igen tömör és sokatmondó megfogalmazás, ebből derül ki igazán, hogy az egész intézmény Horthy Istvánra lett kitalálva és rászabva.

^{10.} im.4.lap.

^{11.} uo.

E törvény 1. és 11.§-a egymást kölcsönösen feltételezi. A kiindulópont önmagában helyes: szükség van helyettesítésre – 1848-ig ilyen volt a nádor és királyi helytartó -, aki nem lehet más, mint Horthy István, így a megválasztott kormányzó a dolgok kedvező állása esetén szintén Horthy István, aki így kiüresíti a kormányzóhelyettesi intézményt, ezért annak meg kell szünnie!

6.2.6. A kormányzóhelyettes és az országtanács egymáshoz való viszonya

A törvény 13.§-a megváltoztatja az országtanács hatáskörét akkor, ha a kormányzói tiszt üresedésekor a kormányzóhelyettesi poszt be van töltve.

Az 1937: XIX.tc. 3.§-a szerint, ha a kormányzói méltóság megüresedett, akkor az új kormányzó eskütételéig az országtanács gyakorolhatja a kormányzói hatalmat.

A jelen törvényi szabályozás alapján viszont, ha a kormányzóhelyettesi poszt betöltött, akkor az országtanács nem veheti át a kormányzói jogkört, mert a 7.§. első bekezdése szerint az a kormányzóhelyettest illeti. Az országtanács ezesetben csak szervezési feladatokat végezhet (országgyűlés együttes ülésének összehívása).

6.3. *Horthy kormányzó utódlási tervei*

1942.augusztus 20-án Horthy István – máig kiderítetlen körülmények között – életét vesztette a keleti fronton.

Az 1942: XX.tc-ben örökítették meg a kormányzóhelyettes emlékét. Ennek 3.§-ában^{12.} található utalás arra, hogy Horthy István leszármazottai körében lesznek

^{12.} „Egyrészt ugyancsak a kormányzóhelyettes úr iránt való hálás kegyeletből, másrészt az országfenntartó és országgyarapító történelmi érdemeit szeretett fiának elvesztésében fájdalmas áldozattal tetéző kormányzó úr öfőméltósága iránt érzett hálától és hódolattól vezettetve, és bízva abban, hogy a Horthy nemzetségnek a vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úrtól az Istenben boldogult Horthy István kormányzóhelyettes úron át leszármazó, a nemzet hálájától és szeretetétől övezett ágában – ha Isten is úgy akarja – mindig lesznek nagy nemzeti feladatok vállalására és viselésére az elődökhöz méltó férfiak, az országgyűlés az ebből az ágból származó fiúutódokat a főméltóságú címmel ruházza fel és elrendeli, hogy a hősi halált halt kormányzóhelyettes úr fia, az ugyancsak István nevet viselő és zsenge gyermekkorában atyját veszített árva olyan gondoskodásban és neveltetésben részesíttessék, hogy a nemzetnek hű és jeles fia lehessen.”

i.h.Horthy im.

334.o.

olyan utódok, akik főméltósági címet viselhetnek és a gyermek ifjú Horthy Istvánt olyan nevelésben kell részesíteni, mely alkalmassá teszi arra, hogy nagyapja és apja örökébe léphessen.

Kállay Miklós miniszterelnök e törvény kapcsán kijelentette, nincs semmi kapcsolódása a királykérdéshez.

Kállay 1942.szeptember 1-én memorandumot juttatott el Horthyhoz a fia halála után kialakult helyzetről. Ebben sorra vette a lehetséges cselekvési módokat, a kiskorú, félárva kormányzó-unoka ifj.Horthy István királlyá választása (előtte

felmerült a katolikus hitre térítése – keresztelése, hogy a katolikus klérust könnyebben megnyerjék ügyüknek), amely ellen szól gyermek mivolta. A magyar történelem ilyen esetekben mindig nehéz időszakot élt át. (A legitimisták jelöltje Ottó viszont nagykorú és van támogatottsága, vele a restauráció jönne.) A másik lehetőség a perszónálunió olasz uralkodóval. A harmadik: nemzeti királyság, akár Horthy személyében.

Kállay a kiskorú Istvánnak fejedelemmé vagy kormányzó-utóddá választását is felvetette, s maga tartotta ezeket elutasítandónak azzal, hogy a valós problémát nem oldják meg.

Maga Horthy tett egy utolsó kísérletet kisebbik fia Miklós elfogadtatására, de még környezetében sem támogatták, így lekerült napirendről.

Fontosabb dolog volt készülőben: a második világháborúban fordulat állt be, s 1944-re a Horthy-rendszer egyáltalában való át- és megmentése került előtérbe. A neheze még hátra volt.

7.) A nemzetvezető: az állam- és kormányfői jogkörök egyedüli birtokosa

1942-1944 között gyökeresen megváltozott Magyarország helyzete. 1944.március 19-én német csapatok szállták meg az országot. Horthy Miklós a helyén maradt és kinevezte a Sztójay-kormányt. Ezzel legitimizálta a megszállást.

1944 őszére hadműveleti területté vált hazánk keleti része. Miközben Horthy azért folytatott fegyverszüneti tárgyalásokat a Szovjetunióval, hogy rendszerét átmentse, már reménye sem maradt a hadsereg intaktságának megőrzésére, se Magyarország területi nyereségeinek megtartására, a háborús pusztítások elkerülésére. Az 1944. október 15-i előkészítetlen kiugrási kísérlete órák alatt összeomlott. A döntő hatalmi tényezők: a hadsereg, az államapparátus, de még az országgyűlés jelentékeny része is Szálasi mellé állt. A Horthy-féle átállási kísérlet előkészítésével egyidőben és azzal párhuzamosan Szálasiék a felfegyverzett nyilas-hungarista pártszolgálatosokra, hadseregbeli embereikre és nem utolsósorban a németek magyarországi politikai-katonai erőire támaszkodva puccsra készültek. A kormányzói proklamáció felgyorsította az eseményeket: a honvéd vezérkar főnöke Vörös János viszont a rádiószózat után arra utasította a magyar csapatokat, hogy folytassák a harcot, bármilyen oldalról jön is a támadás!

A nyilasok átvették a hadsereg irányítását, Budapesten pedig német katonai alakulatok összevonásával Veessenmayer rábírta Horthyt a lemondásra és a hatalom Szálásinak való átadására.

Szálásinak és társainak a hatalom birtokában közel három hetébe telt, míg a közjogi rendezés törvényes formájának látszatát megteremtették.

A nyilas terror állami szintre emelkedését követő hat hét elteltével Szegeden, majd ennek folyamánként közvetlenül karácsony előtt Debrecenben egy új típusú államberendezkedés kezdetei, összességében két egymástól gyökeresen eltérő jogképződési folyamat bontakozott ki szinte kizárólag politikai szempontok alapján. A nyilas – hungarista rezsimnek a joggal köszönő viszonyban sem levő fél-országglása, rendeletdömpingje, törvénytelen ségei Nyugat-Magyarországon – nemzeti és üzemi bizottságok alakulása, a közigazgatás megváltozott szervezeti alapjainak spontán kialakulása, a törvényesség helyreállítása Kelet-Magyarországon.

7.1. Szálasi tervei a hatalom átvételére

Szálasi naplójában (Hungarista Napló) 1944 október másodikán már arról írt, hogy az országgyűlés jobboldali – szélsőjobboldali részének összefogása Törvényhozók Nemzeti Szövetsége néven biztosítja számukra a parlamenti többséget, így alkotmányosan biztosítható a nemzetiszocialista kibontakozás.

Megjegyzendő, hogy ez önmagában kevés lett volna, hiszen a miniszterelnök kinevezésének joga a kormányzót illette, s már Imrédy esetében, akit egyedülálló módon saját pártja szavazott le, sem mentette fel a bizalmi szavazáson vesztes kormányfőt!

A Lakatos-kormány október negyedikén szerzett tudomást a szervezkedésről, de érdemi intézkedéseket nem tett.

Valójában a Nemzeti Szövetség a közel 300 fős képviselőházon belül csak 115 taggal rendelkezett, s 20 főnél kevesebben támogatták kívülről.

Ugyanezen a napon készült el Szálasi kormánylistája Veessenmayer számára: magának tartotta fenn az állam- és kormányfői posztot.

Október ötödikén készült el –két változatban – a kormányzó lemondására és a hatalomátvételre vonatkozó tervezete.

7.1.1. Az alkotmányos hatalomátvétel menete

Szálasi két változatban dolgozta ki hatalomra jutása tervét:

A.) változat:

- 1.) Horthy lemondhatja a Lakatos-kormányt és Szálasit nevezi ki miniszterelnökké;
- 2.) A Szálasi-kormány esküt tesz a kormányzó előtt;
- 3.) Horthy lemond és erről nyilatkozatot bocsát ki;
- 4.) Az 1937: XIX.tc. 3.§-a szerint megalakul az országtanács – benne Szálasival és Csia Sándorral -, de nem töltenék be a kormányzói posztot

- 317 -

Horthy érdemeire tekintettel, viszont az országgyűlés útján nádort választanak;

- 5.) A nádor személyének megválasztása;
- 6.) A kormány leteszi esküjét a nádor kezébe, megalakul az új és alkotmányos hatalom.

Ehhez szükséges a nádorválasztás törvényi újraszabályozása.

B.) változat:

- 1.) Horthy lemond és ezt nyilatkozat útján írásban közli;
- 2.) Új kormány alakul, akik „átmenetileg a kormányzói jogkörrel felruházott magyar királyi miniszterelnök kezébe teszik le az esküt”.¹
- 3.) Azonos az „A” variáns 4.,5.,6., pontjával,
- 4.) Azonos az „A” variáns 4.,5.,6., pontjával,
- 5.) Azonos az „A” variáns 4.,5.,6., pontjával.

Az országtanács szervező feladatokat látott volna el, miközben Szálasi – már az államfő megválasztásáig is – a legfőbb vezető kívánt lenni.

Október tizenegyedikére Szálasi megkapta Hitler beleegyezését, hogy személyében felválthatja Horthyt az ország élén.

Körülbelül ez az időpont szerepelt a németek terveiben arra nézve, hogy diplomáciai úton bírják rá Horthyt az általuk szükségesnek ítélt változtatásokra. Ha ez nem sikerülne, Esztergomba nemzetgyűlést hívnak össze és a Nemzeti Szövetség képviselőire támaszkodva Horthyt megfosztanák tisztségétől és Szálasit választanák államfővé.

^{1.} Rozsnyói Ágnes: A nyilasok kapcsolatai a náci Németországgal
in. Magyarország 1944 Német megszállás
Szerkesztette: Vargyai Gyula és Almási János
Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine – 1944. Emlékbizottság
Bp.1994 96.o.

Horthy kiugrási kísérlete valamint a németek és a nyilasok tervezett lépései 1944.október 15-én keresztezték egymást. A gyengébb pozícióban lévőknek engednie kellett. Horthy legfőbb Hadúrként úgy vélte: az erő az ő oldalán van. Mint kiderült: az erőtlenség, a kapkodás és a zűrzavar lépett a helyére és az erő a németek és a nyilasok oldalán mutatkozott meg.

7.2. Horthy lemondó nyilatkozata és Szálasi kinevezése közjogi szempontból

1944.október 16-án a németek és a nyilasok Budapesten a helyzet uraivá váltak, s ők diktálhatták a feltételeket a kormányzónak:

- 1.) Horthy írásos lemondó nyilatkozatot ad ki;
- 2.) Miniszterelnökké kinevezi Szálasi;
- 3.) Visszavonja október 15-i proklamációját² azzal, hogy visszaéltek a nevével.

^{2.} Horthy proklamációjának fontosabb megállapításai:

„Ma minden józan eszű ember előtt nyilvánvaló nyilvánvaló, hogy Németország elvesztette a háborút. Minden kormánynak, amely felelős az ország sorsáért, le kell vonni a konzekvenciákat ebből a tényből.....

Történelmi felelősségem tudatában kötelességem megtenni minden lépést, amellyel elkerülhetem a további fölösleges vérontást.

...Aggodalommal eltelve vagyok kénytelen kijelenteni, hogy Németország már nagyon régen megszegte a szövetségi hűséget, amelyre velünk szemben kötelezve volt.

...Elhatároztam, hogy megvédem a magyar becsületet a volt szövetségesünkkel való viszonylatban, ámbár ez a szövetséges, ahelyett, hogy a beígért katonai segítséget nyújtotta volna, végül is megfosztotta a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől: szabadságától és függetlenségétől.

Értesíttem a német birodalom képviselőjét, hogy fegyverszünetet kérünk ellenfeleinktől és megszüntetjük az ellenségeskedést velük szemben.

....A magyar hadsereg parancsnokait ennek értelmében utasítottam. A csapatok, híven esküjükhöz, továbbra is kötelesek engedelmeskedni parancsnokaiknak, akiket én neveztem ki. Minden becsületes magyart arra kérek, hogy kövessen ezen az áldozatot kívánó úton, amely Magyarország megmentéséhez vezet majd.”

Történelem IV. 1914-1990.

Szerkesztette Benkes Mihály, Borsányi György, Kende János.

Céger Kiadó, Bp. 1994. 248-249.o.

Ezt vonta vissza Horthy alábbi kiáltványában:

„Kiáltvány!

A magyar nemzethez intézett október 15-i kiáltványomat ezennel semmisnek nyilvánítom, és megismétlem a magyar vezérkar főnökének a csapatokhoz intézett parancsát, mely a harc elszánt folytatását rendeli el. A súlyos hadihelyzet megköveteli, hogy a honvédsereg

dicsőséges hírnevéhez méltóan védje hazáját. A jó Isten vezérelje a honvédséget és Magyarországot a jobb jövő útjára.

1944.október 16.

Horthy Miklós s.k.”

i.h. Rozsnyói Ágnes im.104.o.

- 319 -

(Horthy ezt becstelenségnek érezhette, mert a semmisség jogi formuláját választotta kiáltványa érvénytelenítésére.)

7.2.1. A kormányzó lemondó nyilatkozata

Horthy Miklós államfőkénti utolsó ténykedése lemondó nyilatkozata³ aláírása volt:

„A magyar törvényhozás két Háza Nagyméltóságú Elnökéhez!

A magyar országgyűlésnek kormányzói üdvözlömetet!

A magyar történelem súlyos és nehéz órájában ezennel kinyilatkoztatom azt az elhatározásomat, hogy a hadvezetés eredményes folytatása és a nemzet belső egysége és összefogása érdekében kormányzói tisztemről és a kormányzói hatalommal kapcsolatban minden törvényes jogomról lemondok. Egyidejűleg Szálasi Ferencet a nemzeti összefogás kormányának megalakításával megbízom. Budapest, 1944.október 16.

Horthy s.k.”⁴.

A kormányzó tehát maradéktalanul eleget tett a németek 7.2.pont alatti kérésének és csak Emlékirataiban szerepel az a változat, hogy tudomására hozta Veessenmayernek: fegyveresen kizsárolt aláírásának –mivel nem ő a nyilatkozat megfogalmazója sem! – nincs alkotmányjogi érvénye, ő csak a fiát kívánja megmenteni, de lemondása és Szálasi kinevezése érvénytelen.

Az alábbi észrevételeink vannak Horthy ténykedésével kapcsolatban az összes körülmény figyelembe vétele mellett:

- sehol sincs szó arról, hogy Horthy élni kívánt volna az 1937.XIX.tc. 2.§-ában biztosított utódajánlási jogával (három nagykorú magyar állampolgárt egyszerre);
- Dálnoki Veress Lajos homo regiuskénti megbízatása – letartóztatása miatt – „légüres térbe” került;

³. A lemondó nyilatkozat megfogalmazói német nyelven: Lakatos miniszterelnök és Rahn német követ, magyarra fordította Rajniss Ferenc.

⁴. im.105.o.

- 320 -

- nincs nyoma annak, hogy Horthy lemondó nyilatkozatán miniszter(elnök)i ellenjegyzés – mint érvényességi kellék – szerepelne (a nyilatkozat törvénybe iktatása az 1944: X.tc. által történt meg);

- nem tudni mikor mondott le a Lakatos-kormány és Horthy ellenjegyezte-e, vagy Horthy vonta vissza a megbízatást
(csak Szálasi rendelete tesz említést erről)
- Horthy fegyverszünetet kötött megbízottai útján Moszkvában a Szovjetunióval. Erre mint kormányzó jogosult volt, tehát önállóan is eljárhatott, mert az 1920: I.tc. 13.§. ötödik bekezdése csak a hadüzenet és a békekötés esetére követelte meg az országgyűlés előzetes hozzájárulását;
- Horthy proklamációja legfőbb hadúri tisztségéből vezethető le, mivel nem szerepel rajta honvédelmi miniszteri vagy miniszterelnöki ellenjegyzés – hadügyi felségjoga ilyenén gyakorlásához erre nem is volt szüksége;

DE: a proklamáció tartalmilag inkább a magyar néphez szóló felhívás volt, semmint hadparancs.

7.2.2. Szálasi kinevezésének közjogi kérdései

Horthy lemondó nyilatkozata három közjogi tény beálltát mondta ki:

- lemondott kormányzói tiszteréről (1920: II.tc.);
- lemondott a kormányzói hatalomban (jogkörben) foglalt minden törvényes jogáról (1920: I.tc; 1920: XVII.tc; 1933: XXIII.tc; 1937: XIX.tc.)
- Szálasi a nemzeti összefogás kormányának megalakításával bízta meg.

Szálasi első intézkedése a 3.667/1944. és a 3.668/1944. ME.számú rendeletek kibocsátása volt:

„3.667/1944.ME számú rendelet a rendkívüli intézkedéseket követelő helyzetről. Kormányzó Úr visszavonult az államügyek vitelétől és tudomásul vette vitéz Lakatos Géza miniszterelnök és kormánya lemondását.

- 321 -

A rendkívüli intézkedéseket követelő helyzetre és körülményekre tekintettel hozzájárult ahhoz, hogy az államfői kérdés rendezése három tagú kormányzótanácsot alakítsak s a kormányzótanács megalakításáig, valamint az államfői hatalom gyakorlására vonatkozó javaslatnak előterjesztése és törvényes formák közt történő elfogadása időpontjáig magyar királyi miniszterelnöki minőségben ideiglenesen a kormányzói jogkört is gyakoroljam, nehogy a késedelemből Nemzetünkre és Hazánkra súlyos kár és veszedelem származzék.”^{5.}

„3.668/1944.ME.szám kormányzótanács megalakításáról

Kormányzótanácsot felhatalmazásom alapján megalakítom s tagjaiul azonnali hatállyal: Beregfy Károly vezérezredes, magyar királyi minisztert, dr.Rajnišs Ferenc magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztert és dr.Csia Sándort kinevezem.

A kormányzótanács hatáskörét a 3.667/1944.ME.szám alatt megjelent kormányzói felhatalmazásom írja elő.

Kelt, Budapest, 1944.évi október hó 16.napján.

Szálasi Ferenc s.k.⁶.

Első rendeletében Szálasi nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Horthy – nyilván szóban – hozzájárult egy három fős kormányzótanács megalakításához és miniszterelnökként a kormányzói jogkör ideiglenes gyakorlásához.

Horthyról Szálasi a népbírói tárgyalásán – rendeletével összhangban – ugyanazt mondta: „A kormányzó megmondta nekem, hogy az ügyeket hozzam

⁵ 3.667/1944.ME.számú rendelet

KJK-KERSZÖV Corpus Juris Hungarici I.

Bp.2000. 1.lap.

Közli még: Karsai Elek: A budai vártól a gyepűig.

Táncsics Könyvkiadó Bp. 1965. 568-569.o.

⁶ A magyar állam- és jogtörténet forrása

Szerkesztette: Mezey Barna

Osiris Bp. 1998. 590-591.o.

Beregfy a Népbírói elött azt állította, hogy kormányzótanácsi tagságáról utólag szerzett tudomást, az üléseken nem vett részt, feladatát se tudta.

- 322 -

rendbe, a közjogi kérdéseket intézzem el. Ő tisztában van lépésével, arra kér engem, hogy a nemzet érdekében és szolgálatában megfelelően cselekedjek.”⁷

Maga a rendelet első mondata első fordulata IV.Károly eckartsai nyilatkozatát másolta: „visszavonult az államügyek vitelétől”.

Második rendeletét így kezdi: „Kormányzótanácsot felhatalmazásom alapján megalakítom”. Nyelvtanilag két értelmezés adódik ebből:

– Horthytól kapott felhatalmazása alapján

– ha Horthy mégse adott volna Szálasinak szóbeli hozzájárulást, akkor saját akaratelhatározásáról, önmagára hivatkozásról lehet szó.

Vargyai Gyula tanulmányában⁸ utal arra, hogy Szálasi nádorrá akarta magát választatni, a kormányzói tisztséget pedig megszüntette volna. Mint majd látni fogjuk, nem ez valósult meg, hanem egy államkormányzati kuriózum egy negatív jogképződés: a kormányzói és a miniszterelnöki jogkörök egybeötvözése! A Szálasi által vezetett Kormányzótanács és kormány rendszeres időközönként tartotta üléseit.

„Formailag a kormányzótanács feladata volt az államfői jogok gyakorlása mindaddig, amíg az államfő személyét illető ideiglenesség megszűnik.”⁹

Szálasi a kormányzótanácsot arra használta fel, hogy teljhatalmat gyakorolhasson.

Szálasiék hatalomgyakorlása közjogilag mindenképpen aggályosnak, alegalisnak minősíthető.

⁷ i.h. Karsai Elek im. 558.o.

Ugyanezt közli Rozsnyai im.103-104.o.

⁸ Vargyai Gyula: Káosszal enyhített, anarchiával súlyosbított rémuralom im.in. Magyarország 1944. Német megszállás 107.o.

⁹ Teleki Éva: A nyilas diktatúra államszervezete in. A magyarországi polgári államrendszerek

Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György.

Tankönyvkiadó Bp. 1981. 393.o.

A németek jelöltjei a kormányzótanácsba Szabó László, Szemák Jenő és Sztójay Döme voltak.

- 323 -

7.3. Szálasi országlása 1944.november 3-ig

1944.október 17-én Szálasi megtartotta első minisztertanácsi ülését és elfogadták az „első országépítő tervet”, azaz munkatervüket az 1945.január 1-ig elvégzendő feladatok rangsorolásával.

Szóllósi Jenő miniszterelnök-helyettes kapta feladatul az államfői tiszt betöltésének ideiglenes megoldásának előkészítését. Erre november 4-ig kapott határidőt.

Szálasi szintén október 17-én kiadott (had)parancsában a honvédség tagjait „felmentette a kormányzónak tett esküje alól, és elrendelte, hogy a »magyar királyi honvédség minden egyes tagja« haladéktalanul tegyen esküt arra, hogy Szálasi Ferenc és Magyarország iránt hűséggel és engedelmességgel viseltetik, a hungarista eszmerendszerhez hű marad.”¹⁰.

Szálasi legfőbb Hadúrként adta ki parancsát. Erre szüksége is volt, mert amit 1944.október 16-ig mondtak, tettek, amire készültek (puccs), az kimerítette az 1921: III.tc. 1-2.§-át, akik pedig aktív katonaként megakadályozták a kormányzói proklamáció (a honvédség felé kiadott hadparancs volt ez, mert hadügyi felségjoga körében tette közzé és ehhez nem kellett miniszteri ellenjegyzés!) érvényesülését, azok az 1930: II.tc. szerint hűtlenséget, felségsértést és szolgálati előljárával szembeni parancsmegtagadás bűncselekményét is elkövették.

Szálasiék hatalomra jutása tehát nemcsak közjogilag volt problémás, hanem büntetőjogilag is. Sőt, Szálasi kísérletet tett, eredménytelenül, „saját korábbi polgári büntetésének törlésére. A perújrafelvétellel foglalkozott a törvényszék is, az ügyészség is, de »formai hibákra« hivatkozva eredmény nem született. Emiatt felkérték az igazságügy-minisztert, hogy hozzon létre egy rehabilitációs különbírószéket. Ez ellen viszont a nyilas Budinszky tiltakozott. A rehabilitációs ügy mégis rövidesen lezárult, megállapítva: a nemzet Szálasi korábbi cselekedeteiért választotta nemzetvezetőnek, s

¹⁰. Rozsnyói Ágnes: A vég Szálasi „országglása”
In. Múltunk 1994/3. 59.o.

- 324 -

mivel »a bíróságnak nem áll módjában, hogy a nemzet ítéletét felülbírálja... ezért hatáskörét lezállítja és az eljárást megszünteti«¹¹.

7.3.1. Az országtanács összehívása

Az 1937: XIX.tc. 3-4.§-ai szerint a kormányzói tiszt megüresedésével egyidejűleg kezdi meg működését és ellátja az 1926: XXII.tc.48.§. első bekezdésében körülírt jogkört.

Ehhez képest az országtanács 1944.október 27-én ült össze első alkalommal. Hét tagjából öten jelentek meg (Szálasi és Beregfy maradtak távol).

Az országtanács tudomásul vette Horthy lemondását. Ezt követően egyhangú határozatukkal kimondták:

- a kormányzói méltóságot nem töltik be,
- az államfőválasztásra később kerítenek sort,
- az államfői jogok ideiglenes gyakorlására, a folyó háború idejére nemzetvezetőt választanak,
- Szálasit jelölik nemzetvezetőnek.

7.3.2. Egy messzire vezető út: az országtanács „működése” a háború után.

Az egész értekezés főcímét időben túlhaladó kérdéskör érintőleges tárgyalásának egyetlen indoka van: hogyan értékelte a szélsőjobb Horthy lemondását és saját legitimitását utólag.

A szélsőjobb hangadói Szálasinál népbírói elítélése és kivégzése után 1946-ban felújították az országtanács működését. Legmagasabb rangú tagja, a kúria elnöke Szemák Jenő volt. Az országtanács elnöke a hercegprímás lett volna (1945. tavaszától Mindszenty (Péhm) József), de úgy tartották, hogy akadályoztatása miatt nem tud jelen lenni (ami igaz 1948. december 23-ától)!

Szemák Jenő 1953. augusztus 10-én „Egy magyar közjogi kérdéshez” címen tette közzé jogi álláspontját az országtanács jogfolytonosságáról:

^{11.} Teleki Éva im.411.o.

„Horthy Miklós kormányzói minőségében a magyar Országgyűlés előzetes hozzájárulása nélkül a Magyarország ellen hadat viselő szovjetoroszokkal fegyverszüneti tárgyalásokba bocsátkozott, s azok eredményeként, mint legfőbb hadúr 1944. október 15-én a rádió útján továbbított hadparancsban a magyar hadseregnek az ellenségeskedés megszüntetésére rendelkezést adott.

A Kormányzó fegyverletételi proklamációjára az Országgyűlésen is képvisellel bíró Nyilaskeresztes Párt és a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége német katonai támogatással fegyveres opposzióba léptek, aminek folytán Horthy Miklós fegyverszüneti parancsát visszavonta, s 1944. október 16-án kormányzói tisztségéről lemondott.

Az 1937. évi XIX. tcikkkel létesített Országtanács a lemondást 1944. október 27-én tudomásul vette, az Országgyűléshez a kormányzói tisztség megüresedése tárgyában üzenetet intézett, s abban az államfői tisztség ideiglenes betöltését javasolta. Az országgyűlés e tárgyban törvényt alkotott: az 1944. X. tcikket. Ebben a lemondást törvénybe iktatta, s mint a nemzet akaratát 1944. november 3-án ki is hirdette.

Az Országtanács és Országgyűlés a magyar alkotmányos életnek az államfő mellett a legfőbb tényezői.

...Az Országtanács és Országgyűlés Horthy lemondásának elfogadásával a nemzet és kormányzója közötti konfliktust elintéztnek tekintették.

...Horthy Miklóst saját beismerése szerint (Ein Leben für Ungarn) azzal készítették lemondásra, hogy ellenkezése esetén fiát: ifj. Horthy Miklóst... haditörvényszék elé állítják. Hogy valaki Horthy élete vagy testi épsége ellen tört, illetve, hogy ilyen irányú fenyegető magatartást tanúsított volna, azt maga Horthy Miklós sem állította.

...A kormányzó fiának ténykedése a hatályos magyar büntetőjog rendelkezéseibe ütközött, tehát e jog érvényesítésének kilátásba helyezése a tettessel szemben, jogszerű cselekmény volt. E joggal való élés nem lett volna visszaélés, amely a kormányzói tisztségről való lemondás jogi és erkölcsi alapjait megingathatná. Horthy Miklós lemondása után a németek védelme alá helyezte magát. Ez a körülmény szintén arra utal, hogy lemondásában személyes jogsérelmet nem látott. Elképzelhetetlen, hogy a megtámadott a támadónál keressen védelmet. A lemondott kormányzónak a németek részéről való utólagos internálása a lemondás tényálladékába nem tartozó külső okozat. ...Kifejtetteknel fogva kétségtelen, hogy Horthy Miklósnak Magyarország kormányzói tisztségéről 1944.október 16-án való lemondása érvényes államjogi tény.¹²

Szemák érvelésével Boross Ferenc közjogász szállt vitába, kimutatva, hogy Horthyval szemben lelki kényszert alkalmaztak és nem önszántából adta át a hatalmat Szálasinak, s vele az ország-tanácsnak. Ha viszont a kormányzó lemondása érvénytelen, akkor jelenleg – 1953-ban - is ő a

- 326 -

törvény szerinti államfő, igen ám, de 1945 óta Horthy külföldön élt és passzivitásban, ezért úgy tekintendő, mintha hallgatólagosan lemondott volna. Ekkor valóban az országtanács látja el az ideiglenes államfői szerepet kollektív szervként. Az országtanács tagjai közül csak a hercegprímás él (börtönben éppen), így ő az ideiglenes államfő. A nemzet dönthet, hogy visszatér-e 1920-hoz, vagy 1918-at választja.

A nyugati magyar emigrációt hosszú ideig foglalkoztató kérdés politikai vízváltásznak számított körükben.

7.4. Az 1944.X.tc. a Horthy lemondása miatt szükséges intézkedésekről

1944.november 3-án fogadta el a nyilas érzelmű „maradvány országgyűlés (372 képviselő helyett 55-en voltak jelen) az 1944: X.törvénycíkket vitéz nagybányai Horthy Miklósnak a kormányzói tisztről lemondása következtében szükséges rendelkezésekről címmel.

Az 1937: XIX.tc. 2.§-a szerint a Horthy által „borítékolt” három utódról kellett volna az országtanácsnak előkészítenie a két ház együttes ülését, majd a kormányzót választást.

A preambulum azonban utal rá, hogy az országtanács október 27-i ülése (lásd 7.3.1. pontnál) javasolja a kormányzót választás elhalasztását és ideiglenes rendezését.

Visszacseng az 1920: I.tc. címének második része („az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről”), a preambulum szerint: „az államfői hatalom gyakorlása törvényhozás útján ideiglenesen rendeztessék.”¹³ Ez a kettős ideiglenesség valódi közjogi kuriózum és a „negatív” jogképződési folyamat csúcsa.

Az igazi meglepetés a törvényszövegben van. Formálisan tudomásul veszi és beiktatja Horthy lemondását és ugyanazzal a töretlen lendülettel kijelenti, hogy „Szálas Ferenc m.kir. miniszterelnök ideiglenesen a kormányzói jogkört is gyakorolja.

¹². i.h.Nagy Kázmér: Elvesztett alkotmány
A magyar politikai emigráció 1945-1975
Gondolat Bp. 1984. 62-65.o.

13. im. A magyar állam- és jogtörténet forrásai 589.o.

- 327 -

.....3.§. Az országgyűlés a kormányzói tiszttel betöltését elhalasztja s a kormányzói tiszttel betöltéséig az államfői teendők ellátását Szálasi Ferenc miniszterelnökre bízta, akit a »Nemzetvezető« cím illet meg.”¹⁴.

A fából vaskarika helyzet feloldását az 5.§-ban találjuk meg:

„A Nemzetvezetőt a kormányzói jogkörben foglalt összes jogok megilletik.”¹⁵.

A kreált-kitalált elnevezés a hatalomkoncentrációt szolgálta. Szálasi belátására bízta a X.tc., hogy nevezze ki miniszterelnököt, vagy azt is magának tartja meg. Utóbbi esetben az 1917: XI.tc. szerint tárca nélküli minisztert kell kineveznie, vagy a miniszterek egyikét kell állandó helyettesítésével megbízni.

Érdekességként jegyezzük meg, hogy az 1917: XI.tc. a háborúval és a békére történő átmenettel összefüggő, továbbá az államigazgatás rendes keretein kívül eső teendők ellátásával bízhatja meg a tárca nélkül kinevezett minisztert (1.§. második bekezdés), de a miniszterelnök-helyettes elnevezést nem ismeri. A törvényjavaslat indokolása szerint azzal, hogy az új miniszterek munkaköre nem nyert megállapítást, ez a törvényhozás hatásköre elvonásának minősül, de kivételes jellegére és a határozott időtartamra tekintettel és a célszerűséget is figyelembe véve az alkotmányos gyakorlatnak nem válik hátrányára.

Az 1944: X.tc.5.§. második bekezdése szerint a „miniszterelnökhelyettes... látja el miniszteri ellenjegyzéssel a nemzetvezetőnek azokat a rendelkezéseit és intézkedéseit, amelyeknek ellenjegyzése egyébként a miniszterelnök hatáskörébe tartoznék.”¹⁶.

Közjogi szempontból, ha a nyilatkozatok adni akartak volna a törvényesség és az államhatalmi ágak megosztásának látszatára ellenjegyzési joggal a miniszterelnököket is felruházhatták volna.

A 6.§. biztosította Szálasi sérthetlenségét és fokozott büntetőjogi védelmét. Itt is a kormányzó a mérce. A felelősségre vonásában sincs különbség, csak nevetségesnek

¹⁴. uo.

¹⁵. uo.

¹⁶. im.59.o.

- 328 -

hat, hogy összesen 55 képviselő arról szavazott és emelte törvénnyé, hogy a képviselőház 100 tagja jogosult ennek kezdeményezésére.

Az országgyűlés a nemzetvezető regnálása idején működését szünetelteti. Az emigrációs szélsőjobb erre tekintettel újította fel Szálasi kivégzése után az országgyűlés működését (lásd 7.3.2. pont alatt).

Érvénytelenítették az 1942: II.tc.-ket és az országgyűlés működési időtartamát meghosszabbították – akár az 1915: IV.tc. – a békekötést követő hatodik hónap végéig.

Elvileg ez is időzített közjogi bomba lehetett volna, mert elzárta az utat új országgyűlés megválasztása előtt. Ahogy 1920-ban, 1944/45-ben is politikai döntés és nagyhatalmi jóváhagyás mellett volt mód ezen túllépni! „Szálasi korlátlan diktátor lett. Elnyerte az államfői címet, s a kormányzótanácsban vezető szerepe biztosítva volt. Hatalma kiegészült a miniszterelnöki és a hadseregparancsnoki tisztséggel s a pártvezérelési funkcióval. A hatalom egy kézben összpontosult.”¹⁷.

Szálasi a várban a szent koronára tette le nemzetvezetői esküjét, majd sietve elhagyta a fővárost.¹⁸.

Egy dologban időelőnyre tettek szert Szálasiék: kormányprogramjuk az „első országépítő terv” szerint november 4-ig kellett az államfői tiszt betöltését – ideiglenes jelleggel – megoldaniuk. Egy napot nyertek. Ennyi idő kellett a gyors összehakolásra. A menekülési tervet már október 20-án kidolgozták.

A nyilasok rémuralma, az általuk uralt országrész rettegésben tartása már nem közjogi kérdés volt.

^{17.} Teleki Éva im.394.o.

^{18.} Ezzel kapcsolatban Rozsnyói Ágnes idézi Márai Sándort:

„Nem az a meghökkentő, hogy néhány kótyagos politikai pojáca megjátssza a királyi vár márványtermében a közjogi komédiát és »államfőt« esket fel, ez végre is természetes következménye a helyzetnek. De megdöbbenő, hogy akad egy magyar főúr – koronaőr -, aki a Gestapo parancsára előhossa a magyar szent koronát és kiemeli a vaskazettából Szálasi – Szaluzsák és Winkelmann a Gestapo főnökének parancsára. Ez az, ami máshol elképzelhetetlen. S mindez, mikor az oroszok már ágyúval lövik Pestet.” i.h. 60.o.

8.) És ami utána következett....

Szekfü Gyula Három nemzedék és ami után következik című művében a következők levonásának jutott főszerep, mi is erre teszünk kísérletet az alábbiakban.

Az események 1944.november harmadikát követően felgyorsultak és egymással – a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány megalakulásával (1944.december 21.) – párhuzamosan haladtak. – A nyilasok által uralt terület egyre kisebbedett, a debreceni demokratikus kormány fennhatósága alatt álló terület egyre növekedett.

8.1. A Szálasi-kormány működése

Szálasi minisztertanácsa időről – időre ülést tartott, s ügyeltek arra, hogy minden hónap utolsó tanácskozása koronatanácsként működjön.

Szálasi és kormánya Kőszegen rendezkedett be, ahonnan 1945.március 29-én távoztak, először Salzburgba – itt koronatanácsot is tartott – utána Mattseebe tette át székhelyét, majd amerikai fogságba esett.

A nyilas országgyűlés 1944.november 9-én fogadtatta el az 1944: XI.tc-eket, mely lehetővé tette a törvényhozás és a kormány, valamint szervei és hivatalai átköltözését a „gyepűre”, azaz Sopronba és Kőszegre.

A képviselőház 1945.március 27-28-án utolsó üléseit tartotta magyar földön, s mi is lehetett volna utolsó döntése, mint annak a törvényjavaslatnak a megtárgyalása, hogy az 1944: XI.tc-eket egészítsék ki, tegyék lehetővé, hogy „az országgyűlés mindkét háza, bizottságai és hivatalai áttelepüljenek Németországba. Ez az áttelepülés – tekintettel a front közeledtére – valószínűleg már március 28.-án elkezdődött. Az 1939-ben összehívott országgyűlés legitimitását jogilag folyamatosan megőrizve, a szovjet hadsereg támadása miatt arra kényszerült, hogy elhagyja Magyarországot.”¹. (Nincs példa a magyar közjogban arra, hogy az

¹. Mikor ért véget a Sopronba ideiglenesen áttelepült országgyűlés 1945-ben?

Közli: Horváth Lajos

In. Múltunk 1995/2. 142.o.

A szerző azon kitételével, hogy ez az országgyűlés „legitimitását jogilag folyamatosan megőrizte” egyáltalán nem értünk egyet.

országgyűlés a határokon túl törvényhozói tevékenységet folytatott volna. A képviselőház állítólag Neu-Reichenauban tartotta utolsó ülését.²

Szálasi Sopronban nem vett részt egyetlen országgyűlési ülésen sem. Szálasi 1945.május 1-én tett nyilatkozatában úgy tünteti fel a dolgokat, mintha még működő országgyűlés állna mögötte: ő mint nemzetvezető a „leghatározottabban kijelenti, hogy nemzetvezetői tisztségéről és jogairól le nem mond. Kényszernek nem enged. A parlament ugyanúgy elveheti tőle a méltóságot, ahogyan adta, de a parlament csinálja meg ezt a lépést – ha jónak látja – az ellen, aki a nemzetet meg akarta menteni a bolsevizmus minden rémségétől.”³.

Szálasi⁴ nemzetvesztő egy valamiben volt következetes: önmaga dicsőítésében. Ezen haláláig nem változtatott és érzéketlen maradt a valóság iránt.

8.2. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejötte

Az események menetét 1944.decemberétől a keleti országrészben szerveződő politikai erők szabták meg.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatot intézett a nemzethez. Ebben fogalmazta meg hitvallását:

„Az Ideiglenes Nemzetgyűlés azért ült össze, hogy legyen, aki a magyar nép, a magyar nemzet, a magyar állam nevében cselekszik.

....Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a

^{2.} A nyilasok országglásáig elképzelhetetlen volt az, hogy a magyar országgyűlés olyan törvényt fogadjon el, vagy szokásjogi úton precedenst (jogképző folyamatot) teremtsen, mint amit a soproni országgyűlés tett: az 1944: XI. tc. kiegészítéseként „törvénybe iktatta”, összehívása külföldön is lehetséges!

Ezt követően bizonytalan időre elnapolták a ház üléseit és áttelepültek osztrák, majd német területre.

^{3.} im.143.o.

^{4.} Milyen ember volt Szálasi? „Szálasi kétségtelenül abnormális, beteges lelkületű, hatalomvágytól fűtött egyéniség volt; 1944.őszén tökéletes eszköz Hitler kezében, aki egyébként semmire sem tartotta őt.”

L.Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945.

Történelmi Figyelő Könyvek 3.

Db. 1995. 250.o.

magyar állami szuverenitás birtokosa.”^{5.}

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány (dálnoki) Miklós Béla^{6.} vezetésével a végrehajtó hatalom birtokosa lett.

Az államfői hatalmat – tekintettel arra, hogy nem tudtak közelebbit Horthy sorsáról – szétarabolták. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés határozatokban és nem törvényekben nyilvánította ki jogalkotó hatáskörét, így az államfőt megillető jogkörökről is így rendelkezett.

Az 1945.évi XI.törvénycikket az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről már az 1945.november 4-e után megválasztott nemzetgyűlés fogadta el. Nem volt sokáig érvényben, mert az 1946: I. törvény a köztársaság bevezetése mellett döntött.

Az 1945 utáni államfői jogállás vizsgálata már nem ennek az értekezésnek a tárgya. A jogi szakirodalom ezt az időszakot részletesen és tudományos igényvel több szerző által feldolgozta és megjelentette.

^{5.} A magyar állam- és jogtörténet forrásai.

Szerkesztette: Mezey Barna.

Osiris Bp. 1998. 614.o.

6. A szovjet kormány szerepe az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Ideiglenes Nemzeti Kormány létrehozásában.
in. Források Magyarország legújabb kori történetéből (1944-1990)
Szerkesztette: Nagy József
EKTF Líceum Kiadó, Eger 1997. 27-33.o. (3.dokumentum)

- 332 -

Összegzés

Amikor a kitűzött feladat elvégzéséhez hozzáfektünk, szinte azonnal szembetaláltuk magunkat minden kérdések kérdésével: a kapcsolódási pontokból mit, mennyit és milyen mélységben érvényesítsünk, illetve a rendelkezésre álló forrásokból, szakirodalomból melyek nélkülözhetetlenek.

Olyan előzetes feltevéseket nem fogalmaztunk meg, amelyek befolyásolhatták volna véleményalkotásunkat. A sine ira et studio elvét viszont érvényesíteni kívántuk.

A magyar államfő hatalomgyakorlásának változásain és az ehhez szorosan kötődő intézmények működésén keresztül kívántuk bemutatni Magyarország folyamatosan fejlődő és (át)alakuló közjogát.

A folyamatok láttatása, a csomósodási pontok, a politikai-jogi átmenetek hangsúlyosabbá tétele érdekében az értekezés nem követi mindenütt a történettudományban és a jogtörténetben kimunkált korszakhatárokat.

A jogképződést segítő folyamatok hátterében a reális politikai gyakorlat áll, ez szüli meg a változtatására irányuló törekvéseket is.

A politika a cselekvés világa, ezért a jogképződési folyamat a jogpolitika irányába mozdul el, hogy az elérni kívánt jogi célt önmozgása tárgyává tegye, s ezáltal eszközzé változtassa.

A politika mozgásirányának helyes felismerése a „jó törvény” megalkotása. Elvi elvont értelemben ez igaz lehet (gondoljunk az őszi rózsás forradalom utáni néptörvényekre). De egy gyökeresen átalakuló világban szinte minden az ellentétébe fordul át, s ami előtte jogilag helyesnek számított, az most elutasításban részesül (a néptörvények a Horthy-korszakban).

A leghatásosabb jogképződést elősegítő tényező: az idő. Az ideiglenesség állandósulásának körülménye és leírása az egyik leghálásabb téma, s élünk is ezzel a lehetőséggel.

Ahol a jogképződési folyamat elindulását felismertük, ott mindig utaló megjegyzést tettünk.

Végig arra törekedtünk, hogy az értekezés feleljen meg a fő- és alcímben körülírtaknak, azt minden fejezet jelenítse meg és érvényesüljön a szakmaiság.

Annak eldöntése, hogy ez sikerült-e, a szakbírálók tiszte és feladata.

- 333 -

„A jog hatékonyságát nem lehet alaposan tanulmányozni anélkül, hogy a jogról a nyilvánosságban élő képet, a jogi koncepciókat, valamint azon emberek tudatát és véleményét kutatnánk, akiket nemcsak szabályoz a jog, hanem akiknek egyben a jog szabályozóinak is kell lenniök.”

Visegrády Antal